

T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ-RUSYA İLİŞKİLERİ

GÖKHAN GÜNGÖR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ

Doç. Dr. Sevda ÖZKAYA SOFU

2022

KASTAMONU

TAAHHÜTNAME

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu; ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını, bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini bildirir ve taahhüt ederim.

Gökhan GÜNGÖR

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ-RUSYA İLİŞKİLERİ

GÖKHAN GÜNGÖR

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANA BİLİM DALI

YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

DANIŞMAN: DOÇ. DR. SEVDA ÖZKAYA SOFU

Tarihî olaylar devamlılık gösterdiği için olaylar arasında neden-sonuç ilişkisi vardır; bir olay kendinden önceki bir olayın sonucu ve kendisinden sonraki bir olayın sebebini oluşturabilir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti içinde siyasi hak elde etme mücadelesi veren gurupların hareketleri birbirinden bağımsız değildir.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki yaşanan siyasi, sosyal ve iktisadi buhranlar yöneticilere, özellikle de Sultan'a muhalif görüşlerin oluşmasına neden olmuştur. Özellikle Fransız Devrimi'nin getirdiği fikir akımlarından etkilenen aydınlar, mevcut düzene tepkilerini ortaya koymuşlardır. Tanzimat Fermanı ile başlayan yeni dönemin önemli neticelerinden birisi Genç Osmanlılar Cemiyeti'nin kuruluşudur. Bu cemiyeti II. Meşrutiyet'in ilanında büyük çaba gösteren İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden tam olarak ayırmak mümkün değildir. İttihat ve Terakki Cemiyeti ülkedeki rejimin değiştirilmesi ve ülkeye birçok yeniliğin getirilmesi açısından Türk demokrasi tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu çalışmada İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Rusya ile ilişkileri incelenmiştir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Türk devlet yönetiminde etkin hale geldiği dönemlerde hem Rusya'da hem de Türkiye'de önemli gelişmeler yaşanmıştır. I. Dünya Savaşı öncesinde İttihatçılar Rusya ile ittifak yapmaya gayret göstermişse de bu ittifak girişimleri sonuçsuz kalmıştır. Bu büyük harpte Türkler ve Ruslar karşı cephelerde savaşmış ve savaş sonrası her iki ülke de yıkılmıştır.

ANAHTAR KELİMELE:II. Abdülhamid, Abdülaziz, İttihat ve Terakki, Jön Türkler, Rusya, Yeni Osmanlılar.

ABSTRACT**MSC THESIS****UNION AND PROGRESS SOCIETY - RELATIONS WITH RUSSIA****GÖKHAN GÜNGÖR****KASTAMONU UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCE****DEPARTMENT OF HISTORY****HISTORY OF NEAR-AGE****SUPERVISOR: DOÇ. DR. SEVDA ÖZKAYA SOFU**

Because of the continuity of historical events, there is a cause and effect relationship between events; an event can be the result of the preceding event and the cause of the next event. In this context, the movement of the groups which are fighting for political rights in the Ottoman state are not independent of each other. The political, social and economic depressions experienced in the last period time of Ottoman Empire caused the formation of movements and the groups sharing the same thought against the rulers, especially influenced by the current of ideas brought by the French Revolution, emerged as a reaction to the current order. It is not possible to distinguish the young Ottomans, who can be seen as the continuation of the reform movements brought by the Tanzimat edict, from the Committee of Union and Progress, which made great efforts in the declaration of the II. Constitutional Monarchy. The Committee of Union and Progress has been an important turning point in the history of Turkish democracy in terms of changing the regime in the country and bringing many innovations to the country. In this work, the relationship of the Committee of Union and Progress with Russia was examined. During the period when the Committee of Union and Progress became active in Turkey, important developments were seen both in Turkey and in Russia. Before 1st World War, although the Unionists tried to make an alliance with Russia, these alliance attempts were not conclusive. In this great war, Turks and Russians fought on opposite fronts and after the war both countries were destroyed.

KEYWORDS: II. Abdulhamid, Abdulaziz, Union and Progress, Young Turks, Russia, New Ottomans.

ÖNSÖZ

İttihat ve Terakki dönemine ait ilişkin çok sayıda çalışma bulunmasına rağmen İttihatçıların Rusya ile ilişkileri konusunda çok fazla çalışma bulunmamaktadır. Çalışmaya yol göstermesi bakımından Akdes Nimet Kurat'ın Türkiye ve Rusya adlı eseri ve Selçuk Ural'ın tez yöneticiliğini yaptığı “İttihat ve Terakki Dönemi Türk-Rus İlişkileri (1908-1918) adlı Yüksek Lisans tezi önemli olmuştur.

Çalışmada İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Rusya ile ilişkileri ile alınmıştır. İttihat ve Terakki döneminde sınır komşusu olan iki büyük gücün arasında gelişen olaylar ve bu iki büyük güç arasında yaşanan olayların dünya siyasetine yansımaları ele alınmıştır. Ele alınan olaylar arasında Ermeni meselesi önemli bir yer tutmaktadır.

Çalışmaya ait arşiv belgeleri, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivinden sağlanmıştır. Konuya ilişkin yüksek lisans ve doktora tezlerinden, telif ve tetkik eserlerden, makalelerden, hatıralardan ve dönemin basınından yararlanılmıştır.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Türk-Rus ilişkilerinin başlangıç döneminden ve iki devlet arasındaki ilişkilerin nasıl bir gelişme gösterdiğinden bahsedilmiştir. Bunun yanında Fransız Devrimi ve sonrasında yayılan fikir akımlarının iki devlet arasındaki ilişkilere etkisi tartışılmıştır. İkinci Bölümde, Cemiyetin ortaya çıkış süreci ve II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası yaşanan olaylar incelenmiştir. Üçüncü Bölümde, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin genel dış politikası ve Balkan Savaşları sırasında Türk-Rus ilişkileri incelenmiştir. Dördüncü Bölümde, Rusya'nın İttihatçılar hakkındaki düşünceleri ve I. Dünya Savaşı sırasında Türk-Rus ilişkileri incelenmiştir. Çalışmanın amacı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Rusya ile ilişkilerini ve bu ilişkilerin Osmanlı Devleti üzerindeki etkisini ortaya koymaktır.

Çalışmada bana her türlü desteği sağlayan Kastamonu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünün saygıdeğer öğretim üyelerine ve Danışman hocam sayın Doç. Dr. Sevda Özkaya Sofu'ya teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım.

GÖKHAN GÜNGÖR

Kastamonu, 2022

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
TAAHHÜTNAME	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR DİZİNİ	vii
1. GİRİŞ.....	1
2. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'Nİ MEYDANA GETİREN YENİLEŞME DÖNEMİ GELİŞMELERİ.....	8
2.1 Genç Osmanlılar.....	8
2.2 Sultan Abdülaziz'in Tahtan İndirilmesi ve II. Abdülhamid'in Tahta Geçışı...	13
2.3 İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Programı	15
2.4 İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Örgütlenmesi	16
2.5 Birinci Jön Türk Kongresi	18
2.6 İkinci Jön Türk Kongresi	19
2.7 II. Meşrutiyet'in İlanı Sonrası Görev Alan Hükümetler	21
2.7.1 Said Paşa Hükümeti 1 Ağustos-5 Ağustos 1908	22
2.7.2 Kâmil Paşa Hükümeti 6 Ağustos 1908- 14 Şubat 1909	23
2.7.3 Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti 14 Şubat- 13 Nisan 1909	23
2.7.4 Ahmet Tefrik Paşa Hükümeti 13 Nisan- 1 Mayıs 1909	24
2.8. Rusya ve Meşrutiyet	28
3. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN GENEL DIŞ POLİTİKASI VE BALKAN SAVAŞLARI SIRASINDA TÜRK-RUS İLİŞKİLERİ.....	30
3.1 İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Genel Dış Politika Anlayışı.....	30
3.2 İttihat ve Terakki Hükümetleri Döneminde Rusya'nın Boğazlar Politikası	35
3.3 Rusya'nın Balkan Politikası	38
3.4. Cemiyetler Kanunu, Çeteler Kanunu, Kiliseler ve Mektepler Kanunu	40
3.5. Balkan Savaşları	40
3.6. Balkan İttifakı	44
3.7. Babıali Baskını	46
4. RUSYA'NIN İTTİHATÇILAR HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ VE I. DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA TÜRK-RUS İLİŞKİLERİ.....	48
4.1. Rusya ve İttihatçılar	48
4.2. Ermeni Meselesi	49
4.3. Türk-Rus Dostluk Cemiyeti	53
4.4. Birinci Dünya Savaşı Dönemi Türk – Rus İlişkileri	57
4.5. Osmanlı Alman İttifakı	59
4.6. Kafkas Cephesi	65

4.6.1. Sarıkamış Harekâtı	67
4.6.2. 1917 Rus Şubat ve Ekim İhtilalleri	70
4.6.3. Beyaz Ruslar	72
4.7. Brest Litovsk Barış Antlaşması	73
4.7.1. Erzincan Mütarekesi	77
4.8. Enver Paşa	80
4.8.1. Basmacı Hareketi	83
5. SONUÇ	87
KAYNAKLAR	90
EKLER.....	97
EK A	98
EK B	99
EK C	101
EK Ç	102
EK D	103
EK E	104
EK F	105

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e : Adı geçen eser

a.g.m: Adı geçen makale

a.g.tz: Adı geçen tez

bkz: Bakınız

C: Cilt

Çev: Çeviren

Ed: Editör

Haz: Hazırlayan

M: Miladi

No: Number

pp: Number of Pages

s: Sayfa

S: Sayı

Y: Yıl

1. GİRİŞ

Osmanlı Devleti 15. yüzyıl sonunda bütün Balkan Yarımadası'nı hakimiyeti altına almıştır ve Osmanlı Devleti tarafından uygulanan millet sisteminin sağladığı olanaklar bölge halklarının refahını artırmıştır.¹ Osmanlı'nın bölgede refahı sağlamış olması Balkan milletlerinin 17. yüzyılın sonuna kadar Osmanlı Devleti'ne karşı herhangi bir isyan hareketine kalkışmamasını sağlamıştır. 1789 Fransız Devrimi sonrası ortaya çıkan millet egemenliği, milli irade kavramları ve milliyetçilik düşüncesi Balkanlardaki dengeleri sarsmıştır. Fransız Devrimi sonrası ortaya çıkan fikir akımları çok uluslu olan Osmanlı Devleti'ni olumsuz etkilemiştir. Balkan milletleri milliyetçilik akımının etkisiyle 19. yüzyıl boyunca kendi devletlerini kurmak amacıyla mücadele etmişlerdir. Balkan milletlerinin kendi devletlerini kurma konusunda en büyük destekçisi Rusya olmuştur. Rusya geçmişten gelen İstanbul ve Boğazları ele geçirme politikası doğrultusunda Balkanlardaki Slavların bağımsızlığı için Panslavizm politikasını geliştirmiştir. Rusya'nın Fransız Devrimi sonrası yayılan milliyetçilik akımı doğrultusunda uygulamış olduğu bu politika Osmanlı Devleti'ne büyük kayıplar verdirmiştir.

Osmanlı Devleti, bünyesindeki halkları bir arada tutmak için farklı görüşler ortaya atmıştır. Bu görüşlerin öncülerinden olan Yeni Osmanlılar da parçalanmanın önüne geçmek için tarihi ve siyasi bağlardan bahsetmiştir. Onlar tüm Osmanlı vatandaşlarını bir arada tutmak için yönetim şeklinin meşrutiyet² olması gerektiğine inanmışlardır.

Yakın tarihimizde ilk siyasi mücadeleyi oluşturan bu hareket, 1860-1870 yılları arasında kendini gösterebilmiştir. Bu hareket önce İstanbul'da küçük bir aydın çevresinde ortaya çıkmıştır ve bu hareketin çalışmaları gizli olarak yürütülmüştür. İlerleyen süreçte Avrupa'ya kaçan ve yönetime muhalif olan kişiler tarafından basın yolu kullanılarak mücadele edilmiştir.

¹ Hüseyin Emiroğlu, “*Fransız Devriminin Osmanlı Devleti Üzerine Etkisi ve Sonuçları*”, **Muhafazakâr Düşünce Dergisi**, Ankara 2007, Cilt:3 Sayı:12, s. 23.

² Meşrutiyet, şart kökünden türetilmiş bir kavramdır. Meşrutiyet Osmanlı siyasi hayatında anayasa ve meclisin yanında saltanat ve hilafet sisteminin de bulunduğu bir yönetim anlayışını ifade etmektedir. M. Şükrü Hanioğlu, “*Meşrutiyet*” **TDV İslam Ansiklopedisi**. Cilt: 29, İstanbul 2004, s.388. 23 Aralık 1876 – 13 Şubat 1878 arasındaki döneme I. Meşrutiyet Dönemi denirken, 23 Temmuz 1908 – 1 Kasım 1922 yılları arasında geçen döneme II. Meşrutiyet dönemi denilmiştir.

Bu harekete Avrupalı devletler, *Jeunes Turques*, yani Genç Türkler hareketi adını verse de hareketin içerisinde yer alanlar ve devamını getirenler bu harekete Yeni Osmanlılar hareketi demişlerdir.³ Yeni Osmanlılar hareketi edebiyatımızda daha çok Genç Osmanlılar adıyla bilinmektedir. Avrupa basınında Genç Türkler olarak adlandırılan bu hareket Avrupa’da ortaya çıkan Genç İtalya, Genç Almanya ve Genç Polonya hareketlerine benzerlikleri nedeniyle bu adı almıştır.⁴ Jön Türk hareketinin oluşmasında Fransa’da yaşanan gelişmelerin etkili olduğu genel bir kabul haline gelmiştir.⁵ Ancak 1815-1849 yılları arasında köklü bir toplumsal değişim süreci geçiren Almanya’nın düşünürlerinin tüm Avrupa’nın düşünce sistemini değiştirdiği dikkate alınırsa Jön Türkler üzerindeki Genç Almanlar hareketinin etkisi yadsınamaz.⁶

Yeni Osmanlılar ilk önce İttifak-ı Hamiyyet adı altında Belgrat Ormanlarında yapılan gizli bir toplantıda ortaya çıkmıştır ve İstanbul’daki bu gizli teşkilatın öğrenilmesiyle bazı cemiyet mensupları Avrupa’ya kaçmak zorunda kalmıştır.⁷ Paris’te 20 Mart 1868 yılında yeniden faaliyete geçen cemiyet mensupları Mısır Valiliği hanedanlarından Mehmet Âli Paşa’nın torunu olan Mustafa Fazıl Paşa tarafından Avrupa’da maddi olarak desteklenmişlerdir.⁸ Mustafa Fazıl Paşa’nın Sultan Abdülaziz’e rağmen bunu yapmasının nedeni ise kendisinin Mısır Valiliğine getirilmemesidir. Mustafa Fazıl Paşa Mısır Valiliğine getirilmeyince İstanbul’a yerleşmiştir. İki kez nazırlığa atanan Mustafa Fazıl Paşa’nın amacı sadrazam olmaktı ancak bu talebi gerçekleşmeyen Mustafa Fazıl Paşa ile Sultan Abdülaziz’in arası açılmıştır. Yaşanan bu gelişme üzerine Mustafa Fazıl Paşa İstanbul’dan ayrılmak zorunda kalmıştır. Şartlar Mustafa Fazıl Paşa ile Genç Osmanlıları birlikte hareket etmeye sevk etmiştir. Mustafa Fazıl Paşa Genç Osmanlıları maddi olarak desteklemiştir ancak onun düşüncesi Meşrutiyet idaresini tesis etmekten ziyade Sultan Abdülaziz’in karşısında durmaktır.

Sultan Abdülaziz’in meşruti yönetime yanaşmaması kendisinin bir saray darbesiyle tahttan indirilmesine neden olmuştur. Anayasal düzene geçme konusunda Mithat Paşa, Süleyman Paşa ve Hüseyin Avni Paşa ile anlaşılan II. Abdülhamid, Sultan V. Murat’ın

³ Şevket Süreyya Aydemir, *Enver Paşa Makedonya’dan Orta Asya’ya 1860-1908*, Cilt: I, Remzi Kitapevi, İstanbul 2018, s.17.

⁴ M. Şükrü Hanioglu, “Jön Türkler” *TDV İslam Ansiklopedisi*. Cilt: 23, İstanbul 2001, s.584.

⁵ Can Bulut, “Jön Türkler ve Genç Almanlar”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 51, 2 (2011), s.181.

⁶ Bulut, *a.g.m.*, s.181.

⁷ Aydemir, Enver Paşa ..., Cilt: I, s.26.

⁸ Barış Demirtaş, “Jön Türkler Bağlamında Osmanlı’da Batılılaşma Hareketleri”, *U. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 8, Sayı: 13, 2007/2, s.393.

tahtan indirilmesiyle devletin başına geçmiştir. 23 Aralık 1876 tarihinde II. Abdülhamid tarafından ilan edilen I. Meşrutiyet 13 Şubat 1878'de meclisin tatil edilmesiyle rafa kaldırılmış olup, meclisin tekrar açılması 1908 yılını bulmuştur.

1908 yılında meclisin ikinci kez açılmasında etkili olan İttihat ve Terakki Fırkası'nın doğuşu meselesi Türk tarihinde önemli bir yere sahiptir. 1889 yılında Askeri Tıbbiye'de öğrenci olan beş kişinin çabaları ile İttihad-ı Osmani Cemiyeti çalışmalarına başlamıştır. Bu cemiyetin kurucuları İbrahim Temo, İshak Sükûti, Abdullah Cevdet, Mehmet Reşit olmuştur.⁹ İttihad-ı Osmani gizli bir cemiyettir. Bu cemiyetin ismi daha sonra İttihat ve Terakki olacaktır. İbrahim Temo, daha önceden düşüncelerini bildiği İshak Sükûti, Çerkez Mehmet Reşit ve Abdullah Cevdet'e gizli bir cemiyet kurma teklifinde bulunmuştur. Çok zaman geçmeden çalışmaya başlayan örgütün tohumları da böylece atılmıştır. İlerleyen süreçte bu gruba Şerafettin Magmumi, Giritli Şefik, Cevdet Osman, Kerim Sebati, Mekkeli Sabri ve Selanikli Nazım gibi önemli şahsiyetler de destek vermişlerdir. İbrahim Temo liderliğinde çalışmalarını sürdüren örgüt, gizli bir şekilde ve hücre usulüne göre büyüyen bir yapıya sahiptir. Bu örgüt sadece Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'de faaliyet göstermemiş, aynı zamanda İstanbul'daki Mülkiye, Harbiye, Baytariye, Bahriye, Topçu ve Mühendishane Mekteplerine de hızla yayılmıştır. Daha sonra ise cemiyet, okul dışına da genişleyerek, fikirlerini dış çevrelere de ulaştırmaya başlamıştır.

Tıbbiye öğrencilerini cemiyet kurmaya yönelten olayların başında 1876 Anayasasının yürürlükten kaldırılması ve sonrasında istibdat döneminin başlaması gelmiştir. Bunun yanında ülkede yaşanan toprak kayıpları da insanları bir arayışa sürüklemiştir. 1878 Berlin Antlaşması sonrası Balkan topraklarının kaybedilmesi, 1878'de Kıbrıs'ın İngiltere himayesine bırakılması, 1881 yılında Tunus bölgesinin Fransa'ya, 1882 yılında Mısır'ın yine İngiltere'ye verilmiş olması insanları düşünmeye ve bir çıkar yol bulmaya yönelten gelişmeler olmuştur. Bu hususlar 1890 Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Nizamnamesinde şu şekilde ifade edilmiştir: *“Mevcut hükümetin adalet, eşitlik, hürriyet gibi insan haklarını ihlal eden ve bütün Osmanlıları gelişmeden alıkoyarak vatani yabancı*

⁹ Hanioglu, *Jön Türkler*, s.476.

tahakkümüine düşüren idare tarzını İslam ve Hristiyan vatandaşlarımızı uyarmak amacıyla kadın ve erkek bilcümle Osmanlılardan oluşan Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti teşekkül edilmiştir.”¹⁰

“İttihad” birlik anlamına gelmektedir. 1789 Fransız Devrimi sonrası dünyaya yayılan milliyetçilik akımı, içerisinde birçok ulus barındıran Osmanlı Devleti’ni derinden etkilemiştir. İttihat ve Terakki Cemiyet’i mensupları imparatorluk bünyesindeki ulusların milliyetçi ulus devlet akımından etkilenecek imparatorluktan kopmalarını engellemek için Osmanlılık adı verilen bir fikir akımını savunarak ülke içerisindeki birliği sağlamaya çalışmışlardır. Osmanlılık fikrine göre dili, dini, milliyeti fark etmeksizin imparatorluk çatısı altında yaşayan herkes Osmanlı vatandaşı sayılacaktır ve halk her bakımdan eşit olacaktır.

Osmanlılık fikrini savunan Tunalı Hilmi, Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan bütün uluslara hangi dine, mezhebe ve ırka sahip olduklarını öne çıkartmayıp kendilerini Osmanlı vatandaşı olarak görmelerini, bölünmeyi değil birlik olmayı tercih etmelerini ve bir meşrutiyet yönetimi altında hayat sürmelerini önermiştir. *“Bu suretle Osmanlılık, üç temele dayanan yeni bir bina olacaktır: Osmanlı hanedanı, Osmanlı vatani, Osmanlıların müşterek menfaatleri.”¹¹*

İttihat ve Terakki Cemiyeti, İstanbul, Şam, İzmir gibi memleketin önemli merkezlerinde büyük bir hızla gelişmiştir. Cemiyetin kurucuları belli bir güce ulaşmadan harekete geçmek istememişlerdir. Ancak İstanbul’da ortaya çıkan 1895 Ermeni olayları cemiyeti harekete geçmeye mecbur bırakmıştır. Yaşanan bu Ermeni olayları Müslüman halkın uyanmasına vesile olmuştur ve II. Abdülhamid’e karşı bir öfke oluşmuştur. Bunun üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti halkı ittihada davet etmiştir. Memlekette sadece Ermeniler değil bütün uluslar haksızlığa uğramaktadır ve bunun sorumlusu II. Abdülhamid’dir düşüncesini yaymaya çalışmışlardır. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin bu çalışmaları cemiyetin varlığının ilanı olmuş, üyelerin birçoğu da sürgün edilmiştir.

Gizli cemiyetin varlığının öğrenilmesi ve bu cemiyetin dağıtılmasından sonra Paris’e gitmek zorunda kalan öğrenciler Jön Türk hareketinin öncülerinden olan Ahmet Rıza

¹⁰ Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, (Çeviren: Boğaç Babür Turna), Arkadaş Yayınevi, Ankara 2013, s.285

¹¹ Karal, a.g.e, s.530

Bey ile iletişim kurarak çalışmalarını Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adıyla sürdürmüşlerdir.

Meşrutiyetin ikinci kez ilan edilmesi konusunda İttihatçıları cesaretlendiren önemli iki olay gösterilebilir.¹² Bunlardan birisi; bir Asya devleti olan ve meşrutiyet ile yönetilen Japonya'nın 1905 yılında Rusya'yı yenmesi, ikincisi ise; Müslüman bir ülke olan İran'da meşrutiyet hareketinin yürütülmesi sonucu halkın hükümdara anayasaya dayalı bir vesika yayımlatması ve bununla da Kur'an hükümlerinin anayasaya dayalı bir yönetim sistemine engel olmadığına tüm dünyaya yayılmasıdır.¹³

Ele alınan dönemi daha iyi anlayabilmemiz için İttihat ve Terakki dönemi öncesi Osmanlı-Rus ilişkilerini de ele almamız gerekmektedir. Rusya'nın kurulduğu tarihten itibaren güneye inme ve sıcak denizlere ulaşma politikası yürütmesi nedeniyle Ruslar ve Türkler sürekli karşı karşıya gelmişlerdir. İlk Rus devletini kuranların Ruslaşmış Slavlar olduğu kabul edilmektedir.¹⁴ Slav kavimleri, miladi III. ve IV. yüzyılda Orta Asya'dan gelen Hunlar, Gotlar ve VI. yüzyılda da Avarların saldırılarına uğramışlardır. Slavlar VII. yüzyıla kadar Türk kökenli Hazarların hakimiyeti altında yaşamışlar, IX. yüzyıla kadar ise yine Türk kökenli olan Macar ve Peçeneklerin istilasına uğramışlardır. Slavlar IX. yüzyılda İskandinavyalı (Varek-Rus)'ların gelişiyle tek devlet halinde teşkilatlanmışlardır.¹⁵

1222 yılında Moğollar Kumanlara saldırmıştır ve bu saldırı üzerine Ruslar Kumanlara destek olmuşlardır. Ancak bu savaşta Moğollar Rusları büyük bir yenilgiye uğratmışlardır ve bu yenilgi sonrası Ruslar uzun süre Moğollara başkaldıramamışlardır.¹⁶ Batu Han 1242 yılında Altınordu devletini kurmuştur ve bütün Rus prensliklerini egemenliği altına almıştır. Altınordu devleti içerisindeki taht kavgaları ve boylar arasındaki çekişmeler devletin uzun süre varlık göstermesinin önündeki en büyük engellerden birisi olmuştur. 15. yüzyılda Altınordu devletinin zayıflayıp yıkılması sonrası Ruslar Batı Türkistan'a yayılmaya başlamışlardır.

¹² Durdu Mehmet Burak, “Osmanlı Devleti’nde Jön Türkler Hareketi’nin Başlaması ve Etkileri”, **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM**, Cilt:14, Sayı:14, Ankara 2003, s. 301.

¹³ Burak, *a.g.m*, s.301.

¹⁴ Haluk Ferden Gürsel, **Tarih Boyunca Türk Rus İlişkileri**, Ak Yayınları, İstanbul 1968, s. 27.

¹⁵ Gürsel, *a.g.e*, s.28.

¹⁶ Mehmet Saray, “Başlangıcından Petro’ya Kadar Türk-Rus Münasebetlerine Genel Bir Bakış” **Tarih Dergisi**, Sayı:35, Ankara 1994, s.194.

Rusların bölgesinde yaşanan gelişmeleri fırsata çevirerek bağımsız devlet olmayı başardığı dönemlerde güneyde de Osmanlı Devleti güçlü bir devlet olma vasfını kazanmıştır. Osmanlı Devleti ile Rusların ilk diplomatik ilişkisi II. Bayezid döneminde başlamıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti Rusya'ya çok fazla önem vermemiştir. Osmanlı'nın bu tutumunun nedeni ise o zamanki siyasi, askeri ve ekonomik gücünün Rusya'nın çok üzerinde olmasıdır. Osmanlı Devleti güneyde Akdeniz, Balkanlar ve Afrika'nın kuzey kesimlerinde hakimiyetini korumaya yönelik politikalar izlerken, kuzeyde büyüyen Rusya'nın önemini fark edememiştir ve bu durum Osmanlı Devleti'ne çok pahalıya mal olmuştur.¹⁷

XIV. yüzyılda hızla büyümeye başlayan Osmanlı Devleti, Rusya ile XVI. yüzyıl başlarında Kırım Hanlığı vasıtasıyla temasa geçmiştir. Bundan sonraki süreçlerdeki Türk-Rus ilişkilerini 3 bölüme ayırmak gerekirse; ilk dönem XVI-XVII. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu dönem, ikinci dönem iki devletin karşılıklı denge siyaseti yürüttüğü dönem olan XVIII. yüzyıl, üçüncü dönem ise Rusların Türkleri büyük yenilgilere uğrattığı XIX. yüzyıl dönemi olarak gösterilebilir.¹⁸

Ukrayna hükümdarının Osmanlı Devleti'nden ayrılıp Rus egemenliği altına girmesi üzerine 1678 yılında Osmanlı ile Rusya doğrudan mücadeleye başlamıştır ve Osmanlı Devleti'nin savaşı kazanmasıyla Bahçesaray Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma gereğince Ruslar Kırım'a vergi vermeye devam etmişlerdir. İlerleyen süreçte yaşanan siyasi gelişmeler Rusya ile Avrupalı devletlerin Osmanlı karşısında birleşmesine olanak sağlamıştır. Osmanlı'nın 1683 tarihinde Viyana'da almış olduğu büyük yenilgi sonrası Avusturya İmparatorluğu, Lehistan, Venedik ve Rusya bir araya gelerek Kutsal İttifakı oluşturmuşlardır ve böylece Rusya güneye inme politikasında Avrupalı devletlerden faydalanma yoluna gitmiştir.¹⁹

Osmanlı Devleti'nin Rus ilerleyişinin önüne geçmek için yaptığı ilk ciddi girişim 1711 Prut Savaşı olmuştur. Savaş sonunda imzalanan Prut Antlaşmasıyla Osmanlı Devleti Rusya karşısındaki gücünü kanıtlamıştır. Ancak hızla gelişen Rusya karşısında bu gücü korumak çok mümkün olmamıştır. Leh mültecilerin Osmanlı Devleti'ne sığınması sonucu Ruslar Leh mültecilerin arkasından gelerek hem Lehleri hem de

¹⁷ Gürsel, a.g.e, s. 37.

¹⁸ İlyas Topsakal, "*Tarihi Süreçte Rusya-Türkiye ilişkileri*", **Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Cilt:3, Sayı:2, İstanbul 2016, s.33.

¹⁹ Topsakal, a.g.m, s.37.

Müslümanları katletmişlerdir.²⁰ Yaşanan bu vahim olay üzerine 1768 yılında, III. Mustafa döneminde Ruslara savaş ilan edilmiştir. 1774 yılına kadar süren bu savaş sonrası Küçük Kaynarca Antlaşması imzalamak zorunda kalmıştır. Bu Antlaşma Osmanlı Devleti tarihindeki en zor koşulları içeren antlaşmalardan birisi olmuştur. Bu antlaşmaya göre; Rusya Karadeniz’de serbestçe ticaret yapabilecektir ve Rusya’ya Ortodoksların haklarını koruma ayrıcalığı sağlanacaktır. Bu antlaşma sonucu Kırım Osmanlı himayesinden ayrılmıştır ve Karadeniz Türk Gölü olma vasfını yitirmiştir.

1787-1792 yıllarında yapılan Osmanlı-Rus ve Avusturya savaşları sonucu Yaş Antlaşması imzalanmıştır ve Yaş Antlaşması gereğince Osmanlı Kırım’ın Ruslara ait olduğunu kabullenmek durumunda kalmıştır. Ayrıca Yaş Antlaşması’nın imzalanmasıyla Osmanlı Devleti dağılma dönemine girmiştir. Osmanlı Devleti’nde parçalanma sürecinin başlamasında büyük etkisi bulunan Rusya ile ilişkilerimiz Osmanlı yıkılana kadar bir şekilde devam etmiştir.

İttihat ve Terakki örgütünün dış politikada İngiltere ve Fransa’ya yakınlık gösterdiği genel bir kabul haline gelmiştir. Bu yakınlığın sebebi olarak da İngiltere ve Fransa’nın parlamenter rejim taraftarı olması gösterilmektedir. Ancak İngiltere ve Fransa’nın Osmanlı Devleti üzerindeki emellerinin farkında olan İttihatçılar bu iki devlete karşı sert eleştirilerde bulunmuşlardır. İttihatçılar kendi yayın organlarında İngiltere’nin Türklerin baş düşmanı olduğuna dair yazılar da kaleme almışlardır.²¹ İttihatçılar İngiltere’yi baş düşman olarak görürken Rusya’ya karşı düşmanlık geleneksel hale gelmiştir ve bu düşmanlığın süreklilik arz ettiği görülmüştür.²² İttihatçıların Rusya’ya karşı düşmanlıklarının geleneksel bir boyut kazanmasında Rusya’nın Balkanlarda izlediği Panslavizm politikası ve Rus egemenliği altındaki Türklerin varlığı etkili olmuştur.

²⁰ Topsakal, *a.g.m*, s.40.

²¹ Hasan Ünal, “İttihat-Terakki ve Dış Politika (1906-1909)”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 13, Yeni Hayat Yayınları, Ankara 2014, s.379.

²² Ünal, *a.g.m*, s.379.

2. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'Nİ MEYDANA GETİREN YENİLEŞME DÖNEMİ GELİŞMELERİ

2.1. Genç Osmanlılar

Genç Osmanlılar hareketi Osmanlı tarihinde özgürlük hareketlerinin başlangıcı olarak kabul edilmiştir.²³ Bu hareketin oluşmasında 18. yüzyılın son dönemlerinde başlayan ve 19. yüzyılın ilk dönemlerinde devamı gelen değişim hareketleri etkili olmuştur. 1865 yılında altı kişilik genç bir grup Belgrat ormanlarında düzenlenen gizli bir toplantıda bir araya gelerek Osmanlı Devleti'nin iyi yönetilmediği konusunda ortak düşüncelerini paylaşmışlardır.

Bu gençler, iyi yönetilmeyen devletin parçalanmasından endişe ediyorlardı ve Hükümet tarafından sürdürülen politikalara karşı harekete geçme kararı almışlardı. Pikniğe katılan grup, Âli Paşa ve Fuat Paşa'nın devlet idaresindeki yersiz güçlenmesinden rahatsızdı ve bu paşaların Avrupa'nın büyük devletleri karşısında fazla tavizci olduğunu düşünüyordu.

Grubun lideri, eğitimini Avrupa'da tamamlamış, meşrutiyet fikrine hâkim olan Mehmet Bey'dir. Gurubun diğer üyeleri ise; Nuri Bey, Reşad Bey²⁴, Namık Kemal, Mehmed Âyetullah Bey²⁵ ve Refik Bey'dir. Toplantının yapıldığı gün İttifak-ı Hamiyyet adında gizli bir teşkilatın kurulması kararlaştırılmıştır. Mehmed Âyetullah Bey'in 19. yüzyılın ilk dönemlerinde Fransa ve İtalya'da yeniden yapılanma karşıtı faaliyetlerde bulunmuş olan ve gizliliği ön planda tutan Carbonari örgütü ile ilgili getirmiş olduğu kitaplar, gizli bir cemiyetin oluşturulabilmesi için rehber olarak kullanılmıştır.²⁶

²³ Demirtaş, *a.g.m.*, s. 392.

²⁴ Yeni Osmanlılar hareketinin önemli isimlerinden birisi olan Reşad Bey, Namık Kemal ve Ziya Paşa ile yakın ilişkiler içerisinde olmuştur ve Reşad Paşa'da Fransa'ya kaçan aydınlar arasında yer almıştır. I. Meşrutiyet'in ilanı ile ülkesine dönen Reşad Paşa 1889-1899 yılları arasında Kudüs mutasarrıflığı görevini yürütmüştür ve 1902 yılında vefat etmiştir. Melih Yiğit, *“Ali Ferruh Bey'in Washington Elçilik Yılları (1898-1901)”*, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli 2009, s.4.

²⁵ 25 Mayıs 1846 yılında Kahire'de dünyaya gelen Mehmed Âyetullah Bey Osmanlı Devleti'nin son dönem aydınlarından. Mehmed Âyetullah Bey'in babası Abdülatif Suphi Paşa, dedesi ise ilk Maarif Nazırı olan Abdurrahman Sami Paşa'dır. İyi bir eğitim görmüş olan Mehmed Âyetullah Bey dönemi siyasi gelişmelerini yakından takip etmiştir ve Osmanlı yenileşme hareketlerinin içerisinde bulunmuştur. Ferhat Korkmaz, **Yeni Osmanlı Cemiyeti Kurucularından Mehmed Âyetullah Bey Dönem-İnsan-Eser**, Grafik Yayınları, Ankara 2017, s.149.

²⁶ Şerif Mardin, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s.29.

Genç Osmanlılar Cemiyeti'nin kurucuları 1867 yılında da önemli bir toplantı yapmışlardır. Cemiyetin kurucuları daha önce üzerinde anlaşmaya vardıkları uygulamayı değiştirerek, 40 kişiden oluşan bir grup ile Babıali'yi basmayı, ardından sadrazam Âli Paşa ile onun destekçilerini yok etmeyi ve Mahmut Nedim Paşa'yı sadrazam koltuğuna oturtmayı kararlaştırmışlardır.²⁷ Fakat cemiyet üyelerinin bu teşebbüsleri Âli Paşa tarafından öğrenilmiştir ve aydınlar Avrupa'ya kaçmak zorunda kalmışlardır.

Genç Osmanlılar hareketinin varlığını devam ettirmesinde en büyük maddi desteği Mustafa Fazıl Paşa vermiştir. Mustafa Fazıl Paşa, Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın kardeşidir. Mustafa Fazıl Paşa veliaht durumunda olmasına rağmen Hidiv İsmail Paşa veraseti kendi soyundan gelenlere bağlamak istiyordu. Hidiv İsmail Paşa'nın bu girişimi iki kardeşin arasının açılmasına neden olmuştur. Hidiv İsmail Paşa 1865 tarihinde Mısır'daki veraset uygulamasını değiştirme konusunda bir adım atmış olsa da dönemin Sadrazamı Fuad Paşa, Hidiv İsmail Paşa'nın bu isteğini kabul etmemiştir. Ancak Mustafa Fazıl Paşa'nın 1866 yılında Padişah'a, Fuad Paşa'nın ekonomi konusundaki uygulamalarına karşı çıkan bir bildiri sunması Mustafa Fazıl Paşa'nın azledilip ve sürgün edilmesine neden olmuştur. Mustafa Fazıl Paşa'nın sürgününden sonra Padişah ve Fuad Paşa Mısır'ın veraseti hakkında anlaşmışlardır ve Mısır'ın veraseti İsmail Paşa'nın ailesine devredilmiştir.

Osmanlı Devleti'ndeki ve Avrupa'daki olayları yakından takip eden Mustafa Fazıl Paşa, hedeflerini hayata geçirebilmek için meşrutiyet hareketinin önderliğini yapmanın doğru olacağını düşünmüştür. Mustafa Fazıl Paşa, İttifak-ı Hamiyet üyelerine ulaşarak onlarla çalışmaya karar vermiştir. Bu süreçte 1867 tarihinde Paris'te çıkartılan bir dergide Mustafa Fazıl Paşa'nın Osmanlı Devleti'ndeki yenilik taraftarlarının öncülüğünü ve "Genç Türkiye" adındaki muhaliflerin destekçisi olduğu belirtilmiştir. Yaşanan bu olaylar üzerine Âli Paşa hükümetinince Namık Kemal Erzurum'a, Ziya Bey Kıbrıs'a atanmıştır; Ali Suavi²⁸ ise hiçbir görev verilmeksizin

²⁷ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt. VII. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003, s.302.

²⁸ Ali Suavi 1839-1878 yılları arasında yaşamış, Osmanlı düşünce tarihinde derin izler bırakmış bir aydındır. Kastamonu'ya sürgün edilmesi üzerine Mustafa Fazıl Paşa'nın çağrısıyla Paris'e gitmiş ve uzun yıllar Avrupa'da Osmanlı idaresine yönelik muhalif yazılar kaleme almıştır. Ali Suavi'nin ideali Osmanlı Devleti'nde meşrutiyetin ilan edilmesi idi. II. Abdülhamid'in affı ile 1876 yılında İstanbul'a dönen Ali Suavi 20 Mayıs 1878 yılında II. Abdülhamid'e karşı yapılan Çırağan Sarayı baskını içerisinde yer almış ve bu olay sırasında öldürülmüştür. Necati Çavdar, "Ali Suavi'de Terakki ve Medeniyet Düşüncesi: Muhbir Yazılar", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Cilt:126, 2020, s.311. Bazı araştırmacılara göre İngilizlerle ve Ruslarla sıkı ilişkileri olan Ali Suavi'nin II. Abdülhamid'i tahtan indirmeye çalışırken hayatını kaybetmiş olması Jön Türkler tarafından onun zamanla milli

Kastamonu'ya gönderilmiştir. Yaşananları öğrenen Mustafa Fazıl Paşa bu münevverleri Paris'e çağırmıştır ve onlara basın yoluyla Âli Paşa karşıtı faaliyetlerini devam ettirmeleri konusunda maddi olarak yanlarında olacağının vaadini vermiştir. Mustafa Fazıl Paşa'nın bu teklifini olumlu karşılayan bazı aydınlar Paris'e yerleşmişlerdir.

31 Mayıs 1867'de Ziya Bey, Ali Suavi, Namık Kemal, Nuri Bey, Mehmet Bey ve Rifat Bey Paris'te Mustafa Fazıl Paşa'nın evinde buluşmuşlardır. O gün, Mustafa Fazıl Paşa Sultana bir mektup göndermiştir ve bu mektuptaki reform prensiplerini kabul eden bir hareketin kurulmasına karar verilmiştir.²⁹ Genç veya Yeni Osmanlılar adı verilen bu hareketin başındaki isim Ziya Bey olmuştur. Grubun sözcülüğünü Muhbir Gazetesi'nin³⁰ yapması kararı verilmiş, gazetenin başına da Ali Suavi geçmiştir. Yeni Osmanlıların Avrupa'da buna benzer birçok yayın hareketi olmuştur.

Genç Osmanlılar Hürriyet için şu sözleri söylemişlerdir: *“Milletlerde, bütün nizamların anası ve anın yerini hiçbir zaman tutmayan şey hürriyet maddesidir. Esaret altında bulunan bir millet beyhude bir eğitime rağbet etmez; her ne zaman bir milletin hukuku kuvvetli teminat altına alınırsa iyi kullanılması için o vakit olgunlaşmaya çalışır; cehalet ve esaretle donanmış olan milletler hem alçak hem de hain olur.”*³¹

1867 yılında Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahatine çıkması Genç Osmanlılar açısından bir dönüm noktası niteliğinde olmuştur. Bu seyahat sırasında Sultan Abdülaziz'e eşlik eden Fuad Paşa ile Mustafa Fazıl Paşa arasında bir görüşme gerçekleşmiş ve bu görüşme sonucu Mustafa Fazıl Paşa, Fuad Paşa'dan ülkede gerçekleştirilecek reformlara ilişkin bazı sözler almıştır. Mustafa Fazıl Paşa bu gelişme sonrası İstanbul'a dönme kararı almıştır ancak İstanbul'a döndükten sonra yaşanan gelişmeler Mustafa Fazıl Paşa'nın umduğu gibi olmamıştır. Hayata geçirilmesi konusunda anlaşılan reformlar, verilen sözler tutulmadığı için gerçekleşmemiştir.

kahraman olarak görülmesine neden olmuştur. Ali Suavi fakir bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiş ve kendi çabalarıyla edebiyat ve kültür çevrelerinde önemli bir yere sahip olmuştur. Abdullah Uçman, *“Ali Suavi”*, **TDV İslam Ansiklopedisi**. Cilt: 2, İstanbul 1989, s.446.

²⁹ Mardin, a.g.e, s.55.

³⁰ Muhbir Gazetesi'nin ilk sayısı İstanbul'da 1 Ocak 1867 tarihinde çıkarılmıştır. Gazetenin sahibi olan Diyarbakırlı Filip Efendi Ali Suavi'ye gazetede yazarlık teklifinde bulunur, teklifi kabul eden Ali Suavi gazeteyi yalnız haber alma aracı olarak görmemiş ve gazete sayesinde okuyucuların bilgilenmesini ve uyanmasını sağlayacak yazılarını halka ulaştırmıştır. Hüseyin Çelik, *“Muhbir”* **TDV İslam Ansiklopedisi**. Cilt: 31, İstanbul 2006, s.32. Gazete Ali Suavi'nin ağır eleştirileri nedeniyle zaman zaman kapatma cezası almıştır. Muhbir Gazetesi eğitim ve politika konularında halkı eğitmek için çaba gösteren bir gazete olmanın yanında dönemin idarecilerine ciddi eleştiriler getiren ilk Türk gazetesi olmuştur. Çelik, a.g.m, s.33.

³¹ Karal, Osmanlı Tarihi, Cilt. VII. s.304.

İlerleyen dönemlerde Ali Suavi'nin yazılarında aşırı İslamcı bir tutum sergilemesi Mustafa Fazıl Paşa'yı ve Genç Osmanlılar Hareketi içerisinde bulunanları rahatsız etmeye başlamıştır. Bu yüzden bu gazetede birliktelik uzun sürmemiştir. Onlara göre Ali Suavi Efendi haddinden fazla hırslı, benlik algısı güden birisi idi ve memlekette yapılacak ıslahatların dini esaslara göre gerçekleştirilmesini istiyordu.³² Yaşanan gelişmelerin devamında Mustafa Fazıl Paşa, Namık Kemal'den Hürriyet Gazetesini çıkarmasını istemiş ve 29 Haziran 1868'de Hürriyet Gazetesi çıkmıştır. Ancak Mustafa Fazıl Paşa Hürriyet Gazetesi'nin Âli ve Fuad Paşalara yönelik muhalif yazılarından rahatsız olmuştur. Buna örnek olarak Societe General'den 125 milyon frank borç alınması ve bu borcun faizini ödeyebilmek için yine Societe General'den 150 milyon frangın alınmasının eleştirilmesi, sözleşmedeki şartların uygunsuz olduğunun iddia edilmesi gösterilebilir.³³ Bunun gibi devlet yönetiminde yaşanan aksaklıkları ortaya çıkardığı için, Jön Türk yayını memlekette büyük yankılar uyandırmıştır.

Padişah ve Bâbiâli, Mustafa Fazıl Paşa'yı İstanbul'a getirmekle Mustafa Fazıl Paşa'nın Genç Osmanlılara verdiği maddi desteği kesmek istemiştir. Ayrıca o sırada, Hidiv İsmail Paşa müstakil bir hükümdarmış gibi hareket etmeye kalkışmış ve Padişah, İsmail Paşa'ya karşı Mustafa Fazıl Paşa'yı koz olarak kullanmaya çalışmıştır. Mustafa Fazıl Paşa Avrupa'dan çıkmadan önce, Genç Osmanlılara, verdiği maddi desteğini devam ettireceğini ve gazete çıkarma konusunda yardımını kesmeyeceğini söylese de İstanbul'a ulaştıktan belli bir süre sonra gelecekte Mısır hidivliğine getirilmesi konusunda gelişmelerin yaşanması sonrası Hürriyet'in belli bir süre kapalı kalmasını istemiştir.³⁴

Genç Osmanlılar yaşanan gelişmeler üzerine bir araya gelip nasıl hareket edeceklerini konuşmuşlardır. Önce gazeteyi kendi paraları ile çıkarmayı düşünmüşler lakin bunun imkânsız olduğunu görmüşlerdir. Çünkü bunu karşılayacak maddi güçleri yoktur. Namık Kemal bu şekilde gazetenin devam edemeyeceğini söyleyerek ayrılmıştır.

Paris'teki Genç Osmanlılar İstanbul'da bulunan Mustafa Fazıl Paşa'nın Meşrutiyet Sadrazamı olacağını düşünmüşlerdir ancak, Mustafa Fazıl Paşa Adliye veya Maliye

³² Ahmed Bedevi Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000, s.21-22.

³³ Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, s.23.

³⁴ Karal, Osmanlı Tarihi, Cilt. VII, s.312.

Nazırlığını kabul ederek devlet içinde yapılması gereken reformlar konusunda samimi olmadığını göstermiştir. 1871 tarihinde Âli Paşa'nın vefatı sonrası Genç Osmanlılar içerisinde önemli bir yere sahip olan Mehmed Bey'in amcası olan, Mahmud Nedim Paşa'nın sadrazamlık görevine getirilmesiyle genel af çıkartılmıştır ve Yeni Osmanlıların birçoğu İstanbul'a dönmüşlerdir.

İstanbul'a dönüşü sonrası Namık Kemal İbret Gazetesini çıkarmaya başlamıştır. Bu gazetenin çıkartılmasında da yine Mustafa Fazıl Paşa maddi destek vermiştir. Namık Kemal bu dönemde yazdığı yazılar nedeniyle yine sürülmüştür. Yeni Osmanlıların çalışmaları, İbret'te Hidiv İsmail Paşa karşıtı yazıların çıkması üzerine Hidiv İsmail Paşa'nın ağırlığını ortaya koymasıyla durdurulmuştur ve hepsi devletin farklı yerlerine memur olarak atanmışlardır.³⁵ 1873 tarihinde İbret kapatılmıştır ve Namık Kemal, Ahmed Midhat, Ebüzziya Tevfik, Nuri ve Bereketzade İsmail Hakkı ilkin hapsedilip; sonradan sürgün edilmişlerdir.

Mithat Paşa 1877 tarihinde azledilmiş ve ülkeden gönderilmiştir. Mithat Paşa'nın bunları yaşadığı zamanlarda Namık Kemal'e yakın olan bir kişinin üzerinde Abdülhamid'i görevden alıp onun yerine Mekke emirini tahtta çıkarmaya yönelik yazılar bulunmuştur. Yaşanan bu gelişme sonrası Namık Kemal hapsedilmiştir ve sonrasında Midilli'ye sürülmüştür. Namık Kemal'in Midilli'de sürgünde iken yazdığı mektuplarla Meclisteki kişileri etkilemeye çalışması, meclisin kapatılmasına neden olmuştur. Yaşanan bu olumsuz gelişme sonrası Yeni Osmanlıların çalışmaları da sona ermiştir.

Her şeyi din ile açıklamaya alışmış olan Osmanlı halkında, Genç Osmanlılar akılın ve mantığın ön plana çıkartılmasıyla topluluk içerisinde büyük bir farklılık göstermişlerdir.³⁶ Cemiyetin Avrupa'da kurulmuş olması Osmanlı Devleti'nin Batılılaşması konusunda önemli adımların atılmasına vesile olmuştur. Avrupa medeniyetini birebir görerek Batı hakkında fikir sahibi olmuşlardır ve fikirlerini basın başta olmak üzere birçok yolla yaymışlardır.

³⁵ Demirtaş, a.g.m, s.394.

³⁶ Karal, Osmanlı Tarihi, Cilt. VII, s.314.

Yeni Osmanlılar başarısızlığa uğramışlardır ancak, onlardan sonra gelen ve ülkede çok sayıda değişikliğe imza atabilen Jön Türkleri her alanda etkileyerek mühim bir vazifeyi hayata geçirmişlerdir.

Avrupa’da I. Meşrutiyet’in ilanı konusunda çaba gösteren Namık Kemal gibi aydınların nesline ve II. Meşrutiyet’in ilanı için uğraşan kişilere Jön Türk denilmektedir ancak, Türkiye’de Jön Türk denildiği zaman genellikle 1889 sonrasında, II. Meşrutiyet’in ilanı doğrultusunda faaliyette bulunanlar akla gelmektedir.³⁷

2.2. Sultan Abdülaziz’in Tahtan İndirilmesi ve II. Abdülhamid’in Tahta Geçışı

1876 yılında Sultan Abdülaziz tahtan indirilmiştir. Yerine geçen Sultan Murad’ın akli dengesinin yerinde olmaması nedeniyle Abdülhamid tahta çıkarılmıştır. Abdülhamid ilk başlarda Yeni Osmanlılar ile yakın ilişkiler kurmuş, reformlar konusunda sert bir söylem içerisine girmemiştir.

II. Abdülhamid tahta çıktıktan sonra Mithat Paşa başkanlığında 28 kişilik bir komisyon oluşturulmuş ve bu komisyon Kanûn-ı Esâsi’yi hazırlamıştır. Heyet-i Vükelâ’nın üzerinde birtakım değişiklikler yaptığı bu anayasa Padişah’ın onayından geçmiştir. Bu sayede 23 Aralık 1876 tarihinde Osmanlı Devleti’nin anayasaya dayalı monarşi³⁸ haline geldiğini söyleyebiliriz. Ancak bu anayasa uzun süre yürürlükte kalamamıştır. Çünkü II. Abdülhamid, Osmanlı-Rus Savaşında alınan mağlubiyeti gerekçe göstererek Meclis-i Mebûsan’ı askıya almıştır. Böylece Meşruti rejim ortadan kalkmış ve eskisi gibi mutlaki yönetime geçilmiştir. Meclisin kapatılmasından sonra ülke içerisindeki ve yurt dışındaki münevverler açıktan ya da gizli olarak muhalif düşüncelerini devam ettirmişlerdir. Bu muhalefeti sürdürenlerin başında şüphesiz Genç Türkler hareketi yer almıştır. Yaşanan bu gelişme Genç Türkler hareketinin daha da kuvvetlenmesini sağlamıştır. Genç Türkler hem ülke içinde hem de ülke dışında çok sayıda gizli

³⁷ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitapevi, Ankara 2014, s.46.

³⁸ Monarşi tek kişinin yönetimi anlamına gelmektedir. Monarşilerde ülke demokratik ilkelere göre değil, babadan oğula geçen bir sistemle yönetilmektedir. Osmanlı Devleti 1876 yılına kadar mutlak monarşi ile yönetilirken 1876 yılı sonrası meşruti monarşi ile yönetilmeye başlanmıştır. 1876 yılı sonrasında Osmanlı Devleti’nde bir anayasa bulunmakta idi ancak ülkede mutlak güç hala padişahın elinde idi. 1908 yılında II. Meşrutiyet’in ilanı ile padişahın yetkileri kısıtlanmıştır. 1909 anayasası ile Osmanlı parlamenter sistem uygulanmaya başlanmış, Padişahın yetkileri büyük oranda kısıtlandığı için padişahlık makamı sembolik hale gelmiştir. Abdullah Demir, “*Osmanlı Hukukunda Devletin Yapısı*”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:3 Sayı:1, 2016, s.1.

cemiyet kurmuşlardır ve basını kullanarak çalışmalarına devam ettirmişlerdir.³⁹ “Bir anlamda Jön Türklüğün ve Jön Türklerin ortak noktası, II. Abdülhamid rejiminden duyulan hoşnutsuzluk ve bu rejimi devirerek yerine meşrutî bir rejim getirme isteği olmuştur.”⁴⁰

Jön Türkler özellikle istibdat⁴¹ devrinde, sürgün edilseler de Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi Yeni Osmanlılar hareketinin öncü düşünürlerinin kitaplarını okuyarak yetiştirmişlerdir. Yeni Osmanlılar daha çok İslamcılık ve Osmanlıcılık fikirlerini savunan münevverler olarak bilinirken; Jön Türkler devletin kurtuluşu için Osmanlıcılık düşüncesini savunmakla birlikte, İslamcılık düşüncesi yerine Türkçülüğü ön plana çıkartarak Türkçülük fikrinin temellerini atmışlardır.

I. Meşrutiyet’in ilanı Osmanlı Devleti’ndeki Batılılaşmanın önünü açan önemli gelişmelerden birisi olmuştur ve I. Meşrutiyet dönemi ile bazı kişiler özdeşleşmiştir.⁴² Bu kişilerden birisi II. Abdülhamid olarak kabul edilirse diğer kişi kuşkusuz Mithat Paşa olmalıdır.⁴³

Mithat Paşa’nın asıl adı Ahmed Şefik’tir. Niş Eyaleti ve Tuna vilayetindeki başarıları ile bilinen Mithat Paşa, Mahmud Nedim Paşa’nın sadareti döneminde Adliye Nazırlığına getirilmiştir, fakat o dönemde Sultan Abdülaziz’in tahttan indirilmesinde başrolü oynamıştır. Niş Eyaleti geniş bir alanı kapsamaktadır ve bölge Mithat Paşa göreve başlamadan önce asayişin sağlanamadığı bir yerken, Mithat Paşa’dan sonra her anlamda düzene giren bir yer olmuştur.⁴⁴ Mithat Paşa’nın Osmanlıcılık, adem-i merkeziyet ve meşrutiyeti ön plana çıkartan çalışmaları onun insanlar tarafında sürekli tartışılmasına neden olmuştur.⁴⁵ Mithat Paşa devletin kurumlarında kökten yeniliklerin yapılması gerektiğini savunmuştur ve ülkedeki birçok yeniliğin öncüsü olmuştur.

³⁹ Necdet Hayta, Uğur Ünal, **Osmanlı Devleti’nde Yenileşme Hareketleri**, Gazi Kitapevi, Ankara 2018, s. 193.

⁴⁰ Hanioglu, *Jön Türkler*, s.587.

⁴¹ II. Abdülhamid’in 1877-1878 Osmanlı Rus savaşını bahane ederek meclisi süresiz tatil edip Kanun-i Esasi’yi yürürlükten kaldırmıştır. Osmanlı Devleti’nde I. Meşrutiyetin askıya alındığı 1878 yılından başlayıp II. Meşrutiyetin ilan edildiği 1908 yılına kadar devam eden döneme, baskıcı yönetim anlamına gelen İstibdat Dönemi denir. Bu dönemin İstibdat Dönemi olarak adlandırılmasının nedeni II. Abdülhamid’in ülkeyi baskı ve sansür ile yönetmeye çalışmasıdır. Bu dönemi İstibdat Dönemi olarak adlandıranlar başta İttihatçılar olmak üzere ülkedeki bütün Abdülhamid muhalifleridir. Avrupalı devletler de uygulamış olduğu bu baskıcı politikadan dolayı II. Abdülhamid’e “Kızıl Sultan” adını takmışlardır. Naim Ürkmez, “İkinci Abdülhamid’in Modernleşme Anlayışı”, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, 2006 Erzurum, s.133.

⁴² Eriş, *a.g.m.*, s.597.

⁴³ Eriş, *a.g.m.*, s.597.

⁴⁴ Aydemir, Enver Paşa ..., Cilt: I, s.46.

⁴⁵ Gökhan Çetinsaya, S. Tufan Buzpinar, “Mithat Paşa”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 30, İstanbul 2005, s.10.

Onun Niş Valiliği döneminde yaptığı çalışmalar diğer vilayetlere de örnek olmuştur.⁴⁶ Mithat Paşa'nın bölgede asayişini sağlaması ve bölgeyi kalkındıracak hamleler yapması Rusya'yı rahatsız etmiştir. Bunun üzerine İstanbul'da Mithat Paşa aleyhinde çalışmalar yürütülmüştür ve Bulgaristan'da da isyanlar çıkartılmıştır.⁴⁷ 1866'da ortaya çıkan Bulgar ihtilalini bastırmaya çalışan Mithat Paşa Rus sefirinin girişimleriyle Osmanlı yönetimi tarafından görevden alınmıştır.⁴⁸ Mithat Paşa çiftçiye yüksek faizle kredi veren ve halkı ağır borçlar altına sokan tefecilerin önünü kesmek için Memleket Sandığı'nı kurmuştur ve Memleket Sandığı günümüzde Ziraat Bankası'nın temellerini oluşturmuştur.⁴⁹ Mithat Paşa Niş Valiliği döneminde Müslüman ve Hristiyan kimsesiz çocuklara meslek kazandırmaya yönelik mesleki ve teknik eğitim faaliyetleri gerçekleştirmiştir.⁵⁰ Mithat Paşa'ya göre devletin içinde bulunduğu zor durumdan kurtulabilmesi için ülke idaresinde geniş çaplı yeniliklerin yapılması elzemdir ve ona göre ülke yararına yapılabilecek en önemli yeniliklerden birisi bütün halkın ayırım gözetilmeksizin temsil edilebildiği bir meclisin açılmasıdır.⁵¹ Meşrutiyet'in ilanı sonrası Balkanlardaki ayrılıkçı hareketlerin artması, Mithat Paşa'nın meşrutiyetin ilanındaki etkisi nedeniyle eleştirilere muhatap olmasına sebep olmuştur.

2.3. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Programı

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin amaçlarına dair birtakım düşünceler 1895 tarihinde ortaya çıkmış olsa da Cemiyet'in programı ve amaçları kapsamlı bir şekilde 1902 yılında Mısır'da çıkartılmaya başlanan Şurayı Ümmet Gazetesince yayımlanmıştır. Program genel şu düşünceleri içermektedir:⁵²

“Osmanlı Devleti'nin siyasi istiklalini ve toprak bütünlüğünü her türlü yabancı müdahalesine karşı korumak.

⁴⁶ Esra Sarı, “Vizyoner Liderlik: Mithat Paşa Örneği”, *Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi*, Cilt:3 Sayı:2, İstanbul 2020, s.81.

⁴⁷ Aydemir, Enver Paşa ..., Cilt: I, s.47.

⁴⁸ Aydemir, Enver Paşa ..., Cilt: I, s.48.

⁴⁹ Sarı, a.g.m. s.81.

⁵⁰ Sarı, a.g.m. s.82.

⁵¹ Soyalp Tamçelik, “Osmanlı Devleti'nde Anayasalı Yönetim Faaliyetleri ve Mithat Paşa'nın Anayasa Taslağı”, *Erdem Dergisi*, Cilt: 12, Sayı:36, Ankara 2000, s.1016.

⁵² Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: VIII. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2007, s.521-522.

İstibdadı yıkmak, meşrutiyeti kurmak ve 1876 Kanunu Esasi hükümlerini tatbik etmek.

Kurtuluş ve saadet Osmanlılıkta olduğu için bütün Osmanlıların ittihadını sağlamak.

Hükümet başında bulunanları zamanın ihtiyaç ve terakkilerinden haberdar etmek ve vazifeye davet etmek.

Islahat fikrini, Osmanlı fert ve kavimleri arasında yaymak, bundan başka, Osmanlıların en ileri milletlerle aynı seviyede olmak istidadından mahrum olmadıklarını yabancılar nazarında ispata çalışmak.

Osmanlı hanedanını ve hilafet makamını, vatan ve millete faydalı olacak surette kuvvetlendirmek.”

2.4. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Örgütlenmesi

Cemiyet genişleyip daha etkili olabilmek için kendilerine yol göstereceklerine inandıkları bazı kişileri cemiyete katılmaya davet etmiştir. Bu kişilerden belki de en önemlisi Ahmet Rıza olmuştur. Paris’te kaldığı zamanlarda yaptığı çalışmalar ve okumalar neticesinde Ahmet Rıza, Pozitivizm⁵³ akımından etkilenmiştir. İttihad-ı Osmani Cemiyeti kendisine cemiyete katılma teklifi getirdiğinde, Pozitivizm akımını uygulayacak bir oluşum arayışı içerisindeki Ahmet Rıza, İttihad-ı Osmani’nin liderinin de bulunmamasından dolayı öneriyi sıcak bakmış ve cemiyete katılmıştır. Ahmet Rıza’nın önerisiyle cemiyetin adı Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti olmuştur. Cemiyetin merkezi başkent İstanbul olarak belirlenmiştir.

Her cemiyet üyesi kendisi hariç, kendi üstünü, onun üstünü ve kendisinin ileride örgüte alabileceği astı olmak üzere üç kişiyi tanırdı. Her üyenin kol numarası ve sıra numarası vardı. Yaşanan olay veya gelişmeler küçük numaralıdan büyük numaralıya doğru iletilirdi. Her şube farklı bir şifre anahtarı ile korunuyor iken mali ve siyasi kayıtlar ise daha önemli görülmesi nedeniyle yurt dışındaki şubelerden birinde saklanmaktaydı.⁵⁴

⁵³ Pozitivizm, aydınlanma düşüncesi ile birlikte ortaya çıkmıştır ve modern bir bilgi düzenini ifade etmektedir. Osmanlı aydınlarının ülkedeki sorunların çözümünde Batı modernleşmesinin etkili olabileceğini fark ettikleri devirlerde modern bilgi tarzı olan pozitivizm de ilgi çekici olmaya başlamıştır. Ergün Yıldırım, “*Türk Sosyolojisinde Pozitivizm: Bilginin Sosyolojik Tasarımı (1908-1945)*”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyoloji Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 7, Sayı:1, 2004 Kütahya, s.112. Pozitivizm gerçek, olgu, kesin, olumlu gibi anlamlara gelen positif kelimesinden türetilmiş olup, ilk kez sosyalist düşünür Saint Simon tarafından kullanılmıştır ve August Comte tarafından sistemleştirilmiştir.

⁵⁴ Akşin, a.g.e. s. 58-59.

İttihat ve Terakki Cemiyeti başlangıçtan 1906 yılı ortalarına kadar ayaklanma çıkarmanın ve ayaklanmalar vasıtasıyla amaca ulaşmanın aleyhinde bulunmuş ve faaliyetlerini ona göre planlamıştır.⁵⁵ Bu düşünce ancak Cemiyet, yurt ve hele ordu içinde güç kazandıktan sonra değişmiştir ve bu değişimde daha çok yurttaki kurulan merkez ve şubelerin etkisi olmuştur.⁵⁶

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin içinde bulunan kişilerin çoğunluğu asker kökenlidir. Onları meşgul eden en mühim mesele, Osmanlı Devleti'nin ayakta kalabilmesi olmuştur. Onların düşüncesine göre; devletin başında bulunan II. Abdülhamid kifayetsiz ve ehliyetsiz bir yöneticidir. İttihatçılar, İmparatorluğu bekleyen tehlikelere karşı devleti daha iyi savunacak ve daha iyi idare edecek bir hükümetin gerekli olduğunu söylemişlerdir. II. Meşrutiyet büyük ümitler doğurmuş olsa da sonrasında büyük hayal kırıklıkları yaşanmıştır. Yaşanan bu hayal kırıklığına birçok sebep sayılabilir, en önemli sebeplerden birisi ise İttihatçıların dönemin padişahı II. Abdülhamid'de gördükleri ehliyetsizliğin kendilerinde de mevcut olmasıdır.

İttihat ve Terakki örgütlenirken gizlilik unsuruna çok büyük önem vermiştir. Kişiler cemiyete girdikten sonra her an ölümle burun buruna olduklarının farkındadırlar. Görev alan her üye mutlaka tabanca taşımıştır ve gerektiğinde onu kullanmaktan geri durmamıştır. Üyelerin bu denli korkusuzca hareket etmesinin nedeni kişilerin içindeki vatan sevgisidir. Cemiyet mensupları ve cemiyetin her bir şubesi belli numaralar ile gösterilmekte idi. Cemiyet üyesi olabilmek için okunması gereken ant metninin içeriğinde komite kurallarına koşulsuz uyulması, komite kararıyla verilecek görevlerin yerine getirilmesi gibi hususlar yer almakta idi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kullandığı bu yöntemler masonların kullandığı birçok usul ve kaidelere benzemektedir.

Memleket dışına yayılan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çalışmaları genel olarak 4 ayrı yerden yönetilmeye başlanmıştır. Bunlar: Paris, Bükreş, Cenevre ve Kahire'dir.⁵⁷

⁵⁵ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, Cilt: II, Kısım. IV, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s.12

⁵⁶ Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, Cilt: II, Kısım. IV, s.12

⁵⁷ Karal, **Osmanlı Tarihi**. Cilt. VIII. s.515

İttihat ve Terakki Cemiyeti İngiliz ve Fransız hükümetlerini, reformlar yapması için Abdülhamid'e baskı uygulamaya ve gerektiğinde tahtan indirilmesine yardımcı olmaya ikna etmek için elinden geleni yapmıştır.⁵⁸

İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri arasında anlaşmaya varılamayan birçok konu mevcuttur. Bunlardan birisi din konusu olmuştur. Cemiyetin başkanı Ahmet Rıza Beyin pozitivist oluşu üyeler arasında tepki ile karşılanmıştır. Olayın fazla büyümemesi için özellikle İbrahim Temo girişimlerde bulunmuştur. Fakat başarılı olamamış ve Ahmet Rıza Bey başkanlıktan alınmıştır. Ahmet Rıza Bey'in yerine Mizancı Murad'ın başkan seçilmesi yoluna gidilmiş fakat Murat Beyin saray ile anlaşıp memlekete dönmesi ile bu gerçekleşmemiştir.

2.5. Birinci Jön Türk Kongresi

Paris'te bulunan Prens Sabahattin Bey Jön Türk Kongresi toplanması konusunda girişimlerde bulunmuştur. Ancak böyle bir kongrenin toplanabilmesi için farklı yerlerde bulunan ve Osmanlı Devleti'nin geleceğinden endişesi olan vatanseverlerin bir araya gelmesi gerekiyordu. Bu süreçte geçim sıkıntısı içinde yaşamak durumunda kalan vatanseverlerin kongreye katılabilmesi için maddi desteğe ihtiyaçları vardı ve bu maddi sorun Prens Sabahattin'in girişimleri ile çözüldükten sonra 4 Şubat 1902 tarihinde Türklerle yakın ilişkiler içinde olan Mösyö Lafeuvre Contalis'in evinde kongre toplanmıştır.⁵⁹

Kongreye katılan isimlerden bazıları şunlardır: *“Prens Sabahaddin ve Lütfullah Bey’ler, Ahmet Rıza, İsmail Kemal, bilahare Amasya Mebusu olan İsmail Hakkı Paşa, Kanun-i Esasi gazetesi sahiplerinden Hoca Kadri, Halil Ganem, eski Ankara Mebusu Mahir Sadık, eski İstanbul Mebusu Yusuf Akçora, Tokyo sefirliği yapan Ferid, Babanzade Hikmet, Mithat Paşazade Ali Haydar, Hüseyin Tosun, Ali Fahri, Şair Hüseyin Siyret, İbrahim Temo, Derviş Hima, Doktor Nazım, Doktor Refik Nevzat, Kemal Mithat, Abdülhalim Memduh Bey’lerle Şeyh Şevki Efendi, Celal Abdurrahman Beder Han, Kazım Yaşar, Hamdi, Zeki, Nuri, Ali Fehmi, Lütfi, Salih, Nüzhet ve Çerkes Kemal Bey’ler.”*⁶⁰

⁵⁸ Kemal Haşim Karpat, *İslam'ın Siyasallaşması*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s.657

⁵⁹ Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, s.189.

⁶⁰ Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, s.190.

Kongrede bulunan katılımcılar fikirlerini beyan etmeye başladıktan sonra katılımcılar arasında tartışmalar çıkmaya başlamıştır. Tartışmanın fitilini ateşleyen gelişmelerden birisi Ermenilerin ülkede bir inkılabın gerçekleşebilmesi için yabancı müdahalenin şart olduğunu belirtmeleri olmuştur. Tartışmanın önünü almak isteyen Prens Sabahattin Bey şu konuşmayı yapmıştır: *“Biz memleketimizde bir ihtilal yapmak amacıyla toplanmış bulunuyoruz. Fakat, içeride ihtilal çıkarmayı başardığımız takdirde bu hareketin iyi bir şekilde sonuçlanacağı kesin değildir. Kargaşalık sırasında herhangi yabancı bir hükümetin kendi çıkarı adına, işimize müdahale etmesi muhtemeldir. İşte biz bu müdahaleyi önlemek için çıkarı çıkarımıza uygun bir hükümetle daha önceden anlaşmış olmalıyız. Yani içeride bir hareket oluşturduğumuz zaman bundan yararlanmak emeline düşecek hükümetlerin müdahalesini bertaraf edecek hür ve demokrat hükümetlerle şimdiden uyuşmalıyız ve bundan sonra ihtilal harekâtına geçmeliyiz.”*⁶¹

1902 yılında meşrutiyet taraftarlarının Paris’te toplanarak birçok konuyu tartıştıkları bu kongre tarihte Birinci Jön Türk Kongresi olarak anılmaktadır. Kongrede bulunanların müşterek yönü hepsinin II. Abdülhamid karşıtı olmasıdır ve hepsi de meşrutiyetin biran evvel ilan edilmesi için çaba göstermiştir.⁶² Kongrede yalnız propaganda ve yayının yeterli olmadığı, ihtilalin de yapılması gerektiği konuşulmuştur.⁶³ Birinci Jön Türk Kongresi beklenen etkiyi yaratmamıştır. Aksine dağınık durumdaki padişah karşıtlarının arasını daha da açarak var olan yapıya da zarar vermiştir.

2.6. İkinci Jön Türk Kongresi

1907’de Cenevre’de toplanan kongre geniş katılımlı olmuş, kongreye Ahmet Rıza ve Prens Sabahattin taraftarları da katılmıştır. Kongre toplanmadan önce Birinci Jön Türk Kongresinde yaşanan olumsuzlukların tekrar etmemesi için şu isteklerde bulunmuştur:

“1-Saltanata Veraset usulü yani hanedanın en yaşlı üyesinin padişah olması usulünün değiştirilmemesi, 2-Osmanlı Devleti içinde örgütü olmayan cemiyetlerin kongreye kabul edilmemesi, 3-Yabancı

⁶¹ Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, s.191.

⁶² Demirtaş, *a.g.m*, s. 402-403.

⁶³ Nasrullah Uzman, *“İttihat ve Terakki Dönemi Türk-Rus İlişkileri (1908-1918)”* Yayınlanmış Yüksel Lisans Tezi, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kars 2008, s.38.

müdahalesinin düşünülmemesi ve kabul edilmemesi, 4-Eylem alanlarının sınırlandırılması, 5- yabancı müdahalesine sebebiyet verecek olan eylemlerden kaçınılmasıdır.”⁶⁴

İkinci Jön Türk Kongresinde görüş ayrılıkları yaşanması nedeniyle görüşmelerin kesintiye uğramasına rağmen, her cemiyetin görüşüne saygı duyulacağı konusunda anlaşmaya varılmıştır.⁶⁵ İkinci Jön Türk Kongresi sayesinde Abdülhamid karşıtları ilk kez ortak amaç etrafında birleşebilmişlerdir.⁶⁶ Kongrede birlik ve beraberliğin bozulmaması için Birinci Jön Türk Kongresinde gündeme gelen ve büyük tartışmalara neden olan dış müdahalenin daveti meselesi gündeme getirilmemiştir.

Kongre çalışmalarını tamamladıktan sonra Osmanlı Muhalifin Fırkaları Kongresi Beyannamesi yayımlanmıştır. Beyanname’de, Kongre hedefleri şöyle açıklanmıştır: *“1- Sultan Hamid’i tahttan feragate icbar, 2- İdare-i haziranın esasen tebdili, 3- Usul-i meşveret ve meşrutiyetin tesisi (Ayan ve Mebusan meclisleri). Felaket-i umumiyyeye sebab-i aslî olanın izalesi ıslahata en birinci şarttır.”*

Beyannameden anlaşılacağı üzere bu kararlarla kongre üyeleri II. Abdülhamid’i görevini bırakmaya zorlayacaklar, Osmanlı Devleti bünyesinde bulunan halklar için meclis tesis etmeye çalışacaklardır. Bu amaçlara ulaşabilmek için *“genel ayaklanma, silahlı ve silahsız direnme eylemleri, vergi ödememe, ordu içinde örgütlenme”⁶⁷* benzeri faaliyetler yapılması yönünde kararlar alınmıştır. İkinci Jön Türk Kongresinin bu kararları Makedonya’da, sonrasında ise yurdun genelinde eylemlerin başlamasına neden olmuştur.

Kongre çalışmalarını bitirdikten sonra uzun bir bildiri yayınlamışlardır. Bildiride imzası bulunan örgütlerin ismi şöyledir: *“Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti, Teşebbüsü Şahsi ve Ademi Merkeziyet-i Meşrutiyet Cemiyeti, Ahd-ı Osmani Cemiyeti (Mısır), Londra’da Türkçe ve Arapça çıkan Hilafet’in yazı kurulu, Taşnaksutyon, Mısır Cemiyeti İsrailiyesi.”⁶⁸* Kongre sonrası yayınlanan bildiride; eğitim konusunda büyük sorunların yaşandığı, öğretmenlere baskı yapıldığı, basına ağır sansür uygulandığı, halktan alınan vergilerin halka hizmet

⁶⁴ Oğuz Kaan, *“Türk Siyasi Tarihi’nde Jön Türk Kongreleri”*, **Harran Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 4, Şanlıurfa 2019, s. 13.

⁶⁵ Uzman, a.g.tz. s. 38.

⁶⁶ Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, s.297.

⁶⁷ Burak, a.g.m, s. 301.

⁶⁸ Sina Akşin, **100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1980, s.58.

için kullanılmak yerine Padişahın keyfi uygulamaları için harcandığı, ülke içerisinde adaletin, huzur ve güvenin olmadığı, ülke genelinde ve köylerde üretimin durduğu, ticaretle uğraşanlara gerekli güvenin verilmediği, işçi, memur tüm halkın sefalet içinde ve baskı altında yaşamaya mahkum edildiği konuları üzerinde durulmuştur.⁶⁹ Bildiri özetle Osmanlı Devleti içerisinde yalnız bir grup ya da bölgenin değil tüm kesimlerin ve tüm yurdun sıkıntı içinde olduğu ve bu sorunların giderilebilmesi için herkesin II. Abdülhamid'in istibdat yönetimine karşı bir an önce harekete geçmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

1905 Rus Devrimi ve 1906 İran Devrimi'nden övgü ile söz eden kongre üyeleri artık meşrutiyet sırasının Osmanlı İmparatorluğu'na geldiğini belirten bazı açıklamalar ve yazılar yazarak kongreye son verilmiştir.

2.7. II. Meşrutiyet'in İlanı Sonrası Görev Alan Hükümetler

I. Meşrutiyet'in ilanının ardından Padişahın Osmanlı-Rus Savaşı'nı ileri sürerek Meclis-i Mebûsan'ın feshedilmesi, fesih işleminden sonra ise ülkede baskıcı bir dönemin başlaması II. Abdülhamid'e karşı muhalefeti artırmıştır. Muhalefetin başını çeken grup ise Jön Türkler olmuştur. Onlara göre Osmanlı Devleti uçurumun kenarındadır ve dağılması an meselesidir. Burada başka bir muhalif grup olan azınlıklar ise biz nasıl bağımsız olabiliriz düşüncesinde olmuşlardır. Azınlıkların bu hedefleri her zaman için Avrupa devletleri tarafından destek görmüştür.

II. Meşrutiyet'in ilanını çabuklaştıran mühim gelişmelerden biride, 1907 yılında Selanik'te teşekkül eden Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile Jön Türklerin Paris kolunun bütünleşmesi olmuştur.⁷⁰ Bu birliktelik sonrası Abdülhamid'e karşı faaliyet gösterenlere silahlı güce sahip olan Osmanlı ordusu içindeki farlı görüşlerden subaylar da dahil olmuştur.⁷¹

İttihat ve Terakki Cemiyeti bilhassa Rumeli bölgesinde büyük gelişme göstermiştir. 23 Haziran 1908 yılında Osmanlı Terakki ve İttihat Heyetince bir bildiri hazırlanmıştır.

⁶⁹ Akşin, 100 Soruda Jön Türkler..., s.59.

⁷⁰ Bayram Kodaman, "II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914)", **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 13, Yeni Hayat Yayınları, Ankara 2014, s.169.

⁷¹ Kodaman, a.g.m. s.169.

Hazırlanan bu bildiri halkın görebileceği her yere asılmıştır ve çok sayıda devletin konsolosluğuna iletilmiştir. Aynı zamanda İstanbul yönetimine Kanuni Esasi'nin yeniden uygulanmaya başlanması, Kanuni Esasi'nin uygulanmaya başlanmaması durumunda 3. Ordunun başkente hareket edeceği bildirilmiştir. Yaşanan olaylar üzerine Padişah II. Abdülhamid 23 Temmuz 1908'te Meşrutiyeti ikinci kez ilan etmiştir.

Rusya'nın İstanbul'daki askeri ataşesi II. Meşrutiyet'in ilan edildiği süreci şu şekilde anlatmaktadır:⁷² *“İmparatorluğun farklı din ve milliyetten olan halkı kol kola dolaşıyor, kırk bin kişilik bir kalabalık Anayasa lehine sloganlar atıyor, kadınlar, şeyhülislamın oğulları, imamlar ve subaylar konuşma yapıyor. Bu insanlar kendilerine tanınan haklar için Sultan'a teşekkür ediyor, fırsat buldukça orduya da teşekkür ediyor. Müslümanlar her fırsatta Hristiyanlarla kardeş olduklarını dile getiriyorlar. Böylece Osmanlı Devleti için kısa süreli bir “bahar” dönemi başlamıştı. İstanbul'da basın organlarının sayısı artıyor, sansür kaldırılıyor, yıllardır despotizmin merkezi olan Yıldız Sarayı'nda bile değişiklikler yapılıyordu”.*

Baskıcı yönetimi sona erdiren ve halk üzerinde sürekli tahakküm kurmaya çalışan Padişaha anayasal sistemi uygulatma hedefine ulaşan 1908 ihtilalinin çok mühim neticeleri olmuştur. 1908 ihtilali toplumun tamamının içinde bulunduğu bir ihtilal olmamasına rağmen, Türk halkının meseleye ilk defa dini değil, siyasi yönden tepki verdiği önemli bir olaydır.⁷³ II. Abdülhamid'in uyguladığı baskıcı yönetimin sadece aydın kesim içerisinde değil, halkın içerisinde de din ve devlet ilişkisinde fark edilemeyen önemli bir kırılmaya neden olduğu görülmüştür.⁷⁴

II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası II. Abdülhamid tarafından 4 tane hükümet kurulmuştur. Kurulan bu hükümetler;

2.7.1. Said Paşa Hükümeti 1 Ağustos-5 Ağustos 1908

II. Meşrutiyet ilan edildiği sırada Said Paşa zaten sadrazamdı. Said Paşa İttihatçılara mesafeli bir isim olduğu için yeni dönemde İttihat ve Terakkiye muhalif kişilerden oluşan bir hükümet kurmuştur. Kurulan bu hükümetin uzun ömürlü olmayacağı iki

⁷² Sevilya Aslanova, “20. Yüzyılın Başında Rusya'nın Osmanlı Politikası (1903-1917)”, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İzmir 2008, s.34.

⁷³ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, s.404.

⁷⁴ Berkes, a.g.e. s.404.

taraf için de bilinen bir durumdur. II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası basında sansürün kaldırılması ile yanlış bilgilendirilen halkın hükümete tepki göstermesi ve genel af konusunda halkın isteklerinin karşılanamaması gibi nedenlerle Said Paşa 4 Ağustos 1908'de istifa etmek zorunda kalmıştır.⁷⁵

2.7.2. Kâmil Paşa Hükümeti 6 Ağustos 1908- 14 Şubat 1909

Kâmil Paşa kabinesi içerisinde hem İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden hem de başka cemiyetlerden herhangi bir üye yoktu. Bu kabine parti kabinesi olmadığı gibi saray etkisi ile kurulmuş bir kabine de değildi. Anayasanın verdiği yetkiler doğrultusunda Kâmil Paşa'nın tasarrufunda kurulmuş bir kabine idi. Kâmil Paşa kurmuş olduğu Kabinenin geleceğinin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kararlarına göre şekilleneceğinin farkında idi. Çünkü kendisinin sırtını dayayabileceği başka grup yoktu. Ancak Kâmil Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyeti taraftarı bir isim hiç olmamıştır. Başta belli noktalarda İttihatçılarla anlaşmaya varmışlardı ancak ilerleyen süreçte İttihatçıların devlet işlerine fazla müdahale etmeleri iki tarafın aralarının açılmasına neden olmuştur. Bu sorunlar 5 Ekim 1908 tarihinde Bulgaristan'ın bağımsız hale gelmesi, ardından Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak etmesi ile tarafların birbirlerini suçlamaya başlamasıyla daha da büyümüştür.⁷⁶ II. Abdülhamid ise Kâmil Paşa'nın İngiliz yanlısı olduğunu düşündüğünden dolayı Kâmil Paşa sadece İttihat ve Terakki Cemiyeti ile değil II. Abdülhamid ile de sorun yaşayan birisi olmuştur ve 13 Şubat 1909 tarihinde meclise sunulan gensoruyla Kâmil Paşa Hükümeti düşürülmüştür.⁷⁷

2.7.3. Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti 14 Şubat- 13 Nisan 1909

Hüseyin Hilmi Paşa'nın döneminde yaşanan en önemli gelişmelerden birisi 31 Mart'ta gerçekleşmiştir. 31 Mart olayının önemli ismi Derviş Vahdeti⁷⁸ olmuştur. Hüseyin

⁷⁵ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt. IX. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s.42.

⁷⁶ Kodaman, *a.g.m.*, s.300.

⁷⁷ Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt. IX, s.72.

⁷⁸ Derviş Vahdeti Kıbrıs'ta doğmuş, medrese eğitimi görmüş ve 14 yaşında hafız olmuş fakir bir ailenin çocuğudur. II. Meşrutiyetin ilanından sonra İstanbul'a gelip Volkan Gazetesini çıkartmıştır ve 1909 yılında ise "İttihad-ı Muhammedi" cemiyetini kurmuştur. Fakir bir aileden gelen ve gazete çıkarabilecek bir birikime sahip olabileceği bir kariyeri de bulunmayan Derviş Vahdeti'nin bu kaynağı nereden sağladığı hala gizliliğini korumaktadır. Derviş Vahdeti'nin kurmuş olduğu cemiyet zamanla İttihat ve Terakki Cemiyeti karşıtı faaliyetleri ile ünlenmiş bir cemiyet olmuştur. Dini kullanarak yaptıkları propagandalar sonucu hızla büyüyen cemiyet bir gövde gösterisi yapmak

Hilmi Paşa hükümetin başında en yetkili kişi olmasına rağmen 31 Mart isyanı konusunda ihmalkâr bir tavır sergilemiştir ve sonunda istifa etmek zorunda kalmıştır.

2.7.4. Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti 13 Nisan- 1 Mayıs 1909

Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinin devrilmesi sonucu 14 Nisan'da Ahmet Tevfik Paşa kabinesi kurulmuştur. Ahmet Tevfik Paşa'nın ılımlı bir kişi olduğunu bilen İsmail Kemal kabinede her istediğini elde edebileceğini düşünmüştür ancak Ahmet Tevfik Paşa Kabinesi'nin kurulması sonrası da sular durulmamış, isyancıların istekleri ve baskıları artarak devam etmiştir. İsyancılar Bursa, Erzincan, Erzurum ve Adana'da ses getirecek düzeyde gösteriler yapmaya başlamışlardır. Adana'daki ayaklanmaların diğerlerinden farkı; askeri bir ayaklanma olmayıp, Müslümanlar ile Ermeniler arasında yaşanan bir iç savaş olmasıdır.⁷⁹ Rusya ve İngiltere'nin desteğini alan Ermeniler bağımsızlık faaliyetleri başlatmışlardır.

13 Nisan ayaklanması çıktıktan bir gün sonra Selanik'ten İstanbul'a kuvvet gönderilmesine karar verilmiştir. Bu askeri kuvvetin yüksek komutanlığı görevini Mahmut Şevket Paşa, Kurmay Başkanlığı görevini de Mustafa Kemal Paşa üstlenmiştir. Bu kuvvetlerin ismi Hareket Ordusudur ve bu ismin kullanılmasına Mustafa Kemal Paşa karar vermiştir.

22 Nisan'da Meclis-i Mebûsan Yeşilköy'de toplantı yapmıştır. Bazı isyancıların kısa süreli karşı koymaları sonucu çıkan çatışmaların neticesinde 24 Nisan tarihine gelindiğinde Hareket Ordusu şehirde hakimiyeti sağlamıştır.

31 Mart isyanına karşı gerektiği gibi tepki vermeyen hatta isyancıları desteklemekle suçlanan II. Abdülhamid isyanın bastırılması sonrası hazırlanan fetva metninin Millet Meclisi tarafından onaylanmasıyla tahttan indirilmiştir. II. Abdülhamid'in tahtan indirilmesi sonrası V. Mehmet Reşat tahta geçmiştir. Yaşanan bu gelişmeler İttihat ve

amacıyla halkı Ayasofya Camii'nde okunacak mevlide davet etmiştir. Bu toplantı halk tarafından Meşrutiyete karşı bir başkaldırı olarak görülmüştür. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti, Kanun-ı Esasi ile şeriatın, Allah'ın buyruklarının bir tarafa bırakıldığını ve dinin ayaklar altına alındığını iddia etmiştir. Din konusu gündeme gelince çok hassas davranan Osmanlı halkı bu cemiyetin faaliyetlerinden etkilenmiştir. Zekeriya Kurşun, Kemal Kahraman, "*Derviş Vahdeti*", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 9, İstanbul 1994, s.199.

⁷⁹ Karal, Osmanlı Tarihi, Cilt. IX, s.93.

Terakki Cemiyeti'nin 31 Mart isyanını, ülke yönetimindeki gücünü artırmak maksadıyla kullandığını göstermektedir.⁸⁰

Ahmet Tevfik Paşa 31 Mart İsyanının yaşandığı bir ortamda II. Abdülhamid tarafından sadrazamlığa getirilmiştir. Ahmet Tevfik Paşa, İttihat ve Terakki tarafından çok sevilen bir isim değildir ancak Ahmet Tevfik Paşa muhalefet için daha ılımlı bir kişidir. İsyan ortamında yapabileceği çok da bir şey olmayan Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti 25 Nisan 1909 tarihinde görevden çekilmek zorunda kalmıştır.⁸¹

II. Meşrutiyet'in ilanı halk arasında büyük memnuniyetle karşılanmış, aydınlar ise memleketi kurtardıklarına inanmışlardır. Kasım 1908'de yapılan seçimde İttihat ve Terakki'nin göstermiş olduğu adaylar seçimin galibi olmuşlardır. 17 Aralık 1908 tarihinde açılan Meclis-i Mebûsan'da 147 Türk, 60 Arap, 27 Arnavut, 26 Rum, 14 Ermeni, 4 Musevi ve 10 Slav kökenli olmak üzere toplamda 288 mebus görev almıştır.⁸² II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası yapılan seçimlerde İttihat ve Terakki büyük çoğunluğu elde etmesine rağmen kabinenin kuruluşunda aktif rol oynamamış, sadece kabineye birkaç üye vermekle yetinmiş ancak kabineyi dışarıdan yönetme faaliyetinde bulunmuştur.

Meşrutiyetin ikinci kez ilanı sonrası yaşanan mutluluk yerini kısa sürede hüzne ve gerginliğe bırakmıştır ve memleket içindeki partizanlık, muhalefet-iktidar çatışmaları had safhada devam etmiştir.⁸³ Demokrasi anlayışının ve muhalefettekilerin yürüttüğü çalışmaların neticesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin rakibi olan çok sayıda parti kurulmuştur. Bu partilerin isimleri şunlardır:⁸⁴

“Hürriyet ve İtilaf Fırkası

Osmanlı Ahrâr Fırkası

Fedâkâran-ı Millet Cemiyeti

İttihâd-ı Muhammediye Fırkası

⁸⁰ Ali Birinci, “31 Mart Vak'ası'nın Bir Yorumu”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 13, Yeni Hayat Yayınları, Ankara 2014, s.208.

⁸¹ Kodaman, a.g.m, s.301.

⁸² Turgay Akkuş, “Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa Kent Tarihinde Gayrimüslimler”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, **Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü**, s.155.

⁸³ Hayta, Ünal, a.g.e. s. 197.

⁸⁴ Hayta, Ünal, a.g.e, s.197-198.

Osmanlı Demokrat Fırkası

Mu'tedil Hürriyetperverân Fırkası

Islahat-ı Esâsiye-i Osmaniye Fırkası

Ahali Fırkası

Osmanlı Sosyalist Fırkası

Milli Meşrutiyet Fırkası."

Bu partiler içerisinde en sert muhalefeti yapan ve İttihat ve Terakki'yi en fazla yıpratana hiç şüphesiz Hürriyet ve İtilaf Fırkası olmuştur. Bu fırkaya Mu'tedil Hürriyetperveran Fırkası, Osmanlı Demokrat Fırkası, Ahali ve Ahrar Fırka mensupları da katılmış ve muhalefet bloğu İttihat ve Terakki karşısında daha güçlü konuma ulaşmıştır. İttihat ve Terakki'ye muhalefet sadece fırka bazında olmamış, basın yolu ile de yıpratıcı faaliyetler yürütülmüştür.

II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ve II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi ülke içerisinde münevverlerin, önemli bir bölümü, Türk ve Panislamist olanların bir bölümü, Müslüman olmayanların hepsi, Türkler dışındaki Müslüman halkın büyük bölümü; dışarıda ise Fransa ve İngiltere kamuoyları tarafından arzu edilmektedir.⁸⁵ Ancak Osmanlı Devleti'nin bölünmezliğini ve geleceğini Türkler dışında düşünen ve arzu eden olmamıştır.⁸⁶

İttihat ve Terakki liderleri 31 Mart'tan sonra muhalefeti korkutmak ve susturmak amacıyla başka bir şey düşünmemişlerdir.⁸⁷ Hatta Meclis binasında Siroz mebusu Derviş Bey, muhalefet yapan Avlonya mebusu ihtiyar İsmail Kemal Bey'i tokatlamak cüretinde bulunmuş ve Arnavutların milli duygularını kışkırtmıştır.⁸⁸ İttihat ve Terakki Cemiyeti, hem II. Meşrutiyet'in ilanından sonra hem de 31 Mart olayından sonra ordu içerisine siyasetin girmesine izin vermiştir.

Bosna ve Hersek'in işgal edilmesi, Bulgaristan'ın bağımsızlık kazanması, Girit adasının Yunanistan ile birleşmesi, Trablusgarp'ın İtalya tarafından işgal edilmesi ve 1912 yılında Balkanlardaki devletlerin hepsinin Osmanlı Devleti'ne saldırması II.

⁸⁵ Kodaman, *a.g.m.*, s.170.

⁸⁶ Kodaman, *a.g.m.*, s.170.

⁸⁷ Ahmed Bedevi Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki**, Tan Matbaası, 1948, s. 259.

⁸⁸ Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki**, s.259.

Meşrutiyet'in ilanı sonrası yaşanan sevincin yerini hüzne bırakmıştır. Türklerin Hristiyan tebaası ve komşuları, çok uluslu bir Osmanlı Devleti'nin hayata geçirilmesinin mümkün olmayacağını kanıtlamaya çalışırken, Türklerin kendileri de güçten düşmüş bir merkezi yönetimin olası bazı tehlikelerinin adeta canlı bir örneğini sergilemişlerdir.⁸⁹

Yaşanan bu toprak kaybı ve Meşrutiyetin ilanı ile beklenen huzurlu dönemin bir türlü gelmemesi ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni halkın gözünden yavaş yavaş düşmeye başlamıştır. Yaşanan bu gelişmeler sonrası İttihat ve Terakki Cemiyeti Ocak 1912'de meclisin feshedilmesini sağlamıştır. Nisan ayında genel seçim yapılmış ve 275 üyeden ancak altı muhalif üye meclise girebilmiştir. Türk tarihinde bu seçim sopalı seçimler olarak bilinmektedir.

Kâmil Paşa 1913 Bâb-ı Âli baskınından sonra zor kullanılarak hükümetten düşürülmüştür ve onun yerine Mahmud Şevket Paşa göreve getirilmiştir. 23 Ocak 1913 tarihinde Mahmud Şevket Paşa'nın öldürülmesi sonucu partinin kararıyla Said Halim Paşa kabinesi göreve getirmiştir.

İttihat ve Terakki 20 Eylül 1913 tarihinde gerçekleştirdiği kongre ile siyasi parti haline gelmiştir. Partinin genel başkanlık koltuğuna ilk olarak Said Halim Paşa oturmuştur. İttihat ve Terakki Partisi 14 Mayıs 1914 tarihinde yapılan üçüncü genel seçimler sonrası toplanan Osmanlı Mebûsan Meclisi'nde iktidar olmuştur. İttihat ve Terakki Partisi'nin iktidarı yaklaşık olarak on yıl sürmüştür ve I. Dünya Savaşı'nda alınan yenilgi ile İttihatçıların iktidarı sona ermiştir. Yapılan hataların en başında ise Birinci Dünya Savaşında Almanya'nın yanında savaşa girmek olmuştur. Birinci Dünya Savaşını kaybedenler tarafında yer alması ile istemeden de olsa Batı'nın Osmanlı Devleti'ni parçalaması siyasetine hizmet etmiştir.

Cemiyet, tüzüğü gereği politika dışında farklı çalışmalarda bulunmuştur.⁹⁰ “*Bu alanda Türk Gücü gibi spor dernekleri, Türk Ocağı gibi milliyetçi kültür dernekleri, parasız sağlık ve eğitim hizmetleri veren kulüpler cemiyet adına çalışmışlardır.*”⁹¹

⁸⁹ Lewis, a.g.e, s.291.

⁹⁰ Ahmet Eyicil, “*Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti*”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 13, Yeni Hayat Yayınları, Ankara 2014, s.242.

⁹¹ Eyicil, a.g.m, s.242.

Birinci Dünya Harbinde Almanya tarafında bulunan Osmanlı Devleti mağlup olmuştur. 30 Ekim 1918 tarihinde İngilizler ile Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasıyla, Enver Paşa, Talat Paşa, Beyrut Valisi Azmi Bey ve Dr. Nazım Bey Alman denizaltısıyla ülkeden ayrılmışlardır. İttihat ve Terakki 5 Kasım 1918 tarihinde son kurultayını toplayarak kendisini feshetme kararı almıştır. Fesih kararından sonra parti Teceddüt Fırkası ismini kullanmıştır.

İttihat Terakki'nin olumlu sayılabilecek milli iktisat ve eğitim çalışmaları olmuştur. İttihatçılar maarif konusunda 6 adet düşünceyi kabul etmişlerdir. Bunların: ⁹² *“Birincisi; Tanzimat’tan beri özellikle Abdülhamid döneminde yapılan eğitim müesseselerinin muhafaza edilmesi ve programlarının çağdaşlaştırılması. İkincisi; fiziki bakımdan harap olmuş eğitim müesseselerinin bakım ve tamiri ile hizmete sokulması. Üçüncüsü; yeni modern eğitim müesseselerinin yapılması ve öğretime açılması. Dördüncüsü; eğitim teşkilatının ıslahı. Beşincisi; eğitim ile ilgili kanunların çıkarılması. Altıncısı; eğitim ve öğretimin millileştirilmesi.”*

2.8. Rusya ve Meşrutiyet

1905 Rus ihtilali sonrası Çar II. Nikola, meşrutiyeti ilan etmeye mecbur kalmıştır. Rusya’da yaşanan bu gelişme Osmanlı Devleti’nde de meşrutiyeti ilan ettirmeye çalışan İttihatçıları umutlandırmıştır. Osmanlı Devleti her ne kadar basına sansür uygulayıp Rusya’daki gelişmelerin öğrenilmesini engellemeye çalışsa da Avrupa ve Mısır’dan getirilen ve gizli bir şekilde dağıtımı yapılan Türk dilindeki gazeteler sayesinde Rusya’daki gelişmeler takip edilmiştir.

Osmanlı Devleti’nde meşrutiyetin yeniden ilan edilmesi durumunda Rusya’nın nasıl bir siyaset izlemesi gerektiği konusunda önemli toplantılar yapılmıştır. Yapılan toplantılarda Hâriciye Nâzırı İzvolski Rusya’nın Osmanlı Devleti konusunda izleyeceği politikalarda Avrupa devletleri ile anlaşarak hareket etmesi gerektiğini bildirmiştir. Meşrutiyet tekrar ilan edildikten sonra Osmanlı Devleti’nde bir karışıklık çıkması durumunda bu karışıklıktan yararlanmak isteyen Rusya, İstanbul Boğazı’nı ele geçirmeyi hedeflemiştir. Çar II. Nikola da bu kararı desteklemiş ve Rus kurmayları,

⁹² Kodaman, a.g.m, s.191.

özellikle de bahriye dairesi Boğazlara karşı yapılacak hareketin planlanması çalışmalarına başlamışlardır.⁹³

II. Meşrutiyet'in ilanının üzerinden çok zaman geçmeden Osmanlı Devleti'nde yaşanan siyasi fırtınalar, Hristiyan vatandaşların taşkınlıkları Osmanlı'yı uçuruma sürükleyecek olaylara neden olmuştur. Yaşanan bu olumsuz havadan istifade etmek isteyen devletlerin başında hiç şüphesiz Rusya gelmektedir.

II. Abdülhamid'in tahtan indirilmesi sonrası yönetimde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin güçlü isimlerinin etkisi hissedilir olmuştur. II. Abdülhamid sonrası Osmanlı'nın Rusya'ya karşı izleyeceği politikalarda Balkanlardaki gelişmeler ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tutumu etkili olmuştur.

II. Abdülhamid tahttan indirilip yerine V. Mehmed Reşad'ın tahtta oturtulması sonrası Rusya İstanbul'a yeni sefir atamayı uygun görmüştür. Atanan bu yeni sefirin ismi Nikolay Çarıkov'dur. Nikolay Çarıkov Balkanlarda yaşanan gelişmeleri takip etmiş, Makedonya bölgesindeki yenilikler konusunda uzmanlaşmış ve Boğazlar sorunu iyi bilen bir isimdir.⁹⁴ Çarıkov hedeflerine ulaşabilmek için ülkede önde gelen İttihatçılarla irtibat kurmaya çalışmıştır. Çarıkov'un İttihatçılar arasında güçlü bir isim olan Cavit Bey ile iyi ilişkiler kurup, Cavit Bey'in aracılığı ile diğer İttihatçılara da ulaşmaya çalıştığı iddia edilmiştir.⁹⁵ Çarıkov'un işini bu denli iyi yapmaya çalışmasının nedeni içindeki Türk sevgisi değildir. Onun hedefi Boğazlar rejiminin Rusya lehine değişmesidir. İzlemek istenilen yol haritası ise, Boğazlar konusunda önce Osmanlı ile bir anlaşmaya varmak sonrasında ise İngiltere ile Fransa'yı oldu-bitti karşısında bırakmaktır.

Çarıkov Boğazlar üzerinde egemenlik kurmak için Sadrazam Said Paşa'ya bir muhtıra sunmuş, ancak bu girişimi Said Paşa tarafından reddedilmiştir. Çarıkov'un diplomatik faaliyetleri sonuç vermemiştir ve bu görevindeki başarısızlıkları onun yerine Michail Giers'in atanmasına neden olmuştur. Giers, Çarıkov'un aksine Türklere mesafeli bir tavır sergilemiştir.

⁹³ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011, s.143.

⁹⁴ Kurat, a.g.e, s.157.

⁹⁵ Kurat, a.g.e, s.158.

3. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN GENEL DIŞ POLİTİKASI VE BALKAN SAVAŞLARI SIRASINDA TÜRK-RUS İLİŞKİLERİ

3.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Genel Dış Politika Anlayışı

Osmanlı modern diplomasisi III. Selim döneminde başlayıp, II. Mahmud reformlarıyla gelişen Hariciye Nezareti aracılığıyla kurumsal kimlik kazanmıştır. 1836-1899 yılları arasında Hariciye Nezareti yönetiminin 52 kez el değiştirmesi ve bu zaman zarfında 23 değişik kişinin Hariciye Nazırlığına getirilmesi Osmanlı dış politikasındaki istikrarsızlığı göstermektedir.⁹⁶

II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası da dış politikada istikrarlı bir değişim yaşanmamıştır. 1909-1911 yılları arasında Rıfat Paşa'nın Hariciye Nezareti döneminde bazı yenilikler getirilmeye çalışılmış ancak bu reformlar istenilen başarıyı getirmemiştir. Osmanlı Devleti'nde Avrupa devletlerinde olduğu gibi uzun yıllar dışişleri bakanlığı alanında görev yapan isimlere çok rastlanılmaz. Örneğin Rus Dışişleri Bakanı S. Sazanof 1910-1916 yıllarında görev yaparken, İngiliz Dışişleri Bakanı Edward Grey ise 1905-1916 yılları arasında aynı görevi üstlenmiştir. Bu makamlarda uzun yıllar aynı kişilerin bulunması dış ilişkilerde istikrarın göstergesidir.

İttihatçılar hariciye alanında sağlam kadrolar kuramamış ve bu da dış ilişkilerin aksamasına neden olmuştur. 1880 yılından itibaren İngiltere'de Türk'e dost olmayan hükümetlerin başa geçmesi II. Abdülhamid'in İngiltere'ye olan güveninin azalmasına ve padişahın başka devletler ile iyi ilişkiler kurmaya çabalamasına neden olmuştur.⁹⁷ II. Abdülhamid bu süreçte Rusya ile iyi ilişkiler kurmak istediye de Rusya'nın geleneksel boğazlar politikasından çekindiği için Çar'a güvenememiş ve Osmanlı'nın menfaatlerini koruyabilmek için Almanya'ya yaklaşmanın daha doğru olacağını düşünmüştür.

II. Abdülhamid gerek büyük devletler gerek Balkanlılar ve gerekse de kendi yönetimi altındaki milletlerin çıkar çatışmalarından fazlasıyla istifade etmesini bilmiş, bu

⁹⁶ Bilgin Çelik, **Balkan İttifakı ve Osmanlı Diplomasisi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2019, s.64.

⁹⁷ Yuluğ Tekin Kurat, "1878-1919 Arasında Türk-Rus İlişkileri", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt:16, Sayı:27, s.134.

sayede kötü bir yönetim ile devleti yıkılışa sürüklemiş olsa da 1877-78 Osmanlı – Rus Savaşından bu yana devletin yönetimini elinde tutabilmiştir.⁹⁸

İttihatçılar II. Abdülhamid dönemini eleştirerek iktidara gelmiş olsalar da zamanın getirdikleri ile dış politikada Almanya'ya yaklaşarak iç politikada ise milliyetçi hareketleri bastırma yoluna giderek Abdülhamid dönemi siyasetini izlemek zorunda kalmışlardır.⁹⁹ Ancak bunun öncesinde İttihatçıların II. Abdülhamid döneminde doğru yapılanlardan ders çıkarmadıklarından ve dış politikada temelsiz ve yıkıcı bir yol tuttuklarından bahsetmek gerekir. İttihatçı kadronun Birinci Dünya Savaşı öncesi adeta ittifak avına çıkmaları bu temelsiz dış politika anlayışının bir sonucudur.

Rus Dış İşleri Bakanı Sazonov Jön Türklerin ülkesini her türlü yabancı tesirinden uzaklaştırmak istediklerini lakin giderek Almanya'nın siyasi ve askeri boyunduruğu altına girdiklerini iddia etmiştir.¹⁰⁰ Sazonov anılarında ayrıca Türk bağımsızlığının Almanya tarafından yok edilmesinin önüne geçmek için Türkleri uyardıklarından bahsetmiş, ancak Jön Türk hükümetinin çıkarları ile Alman çıkarları öylesine birbirine bağlanmıştı ki onları ayırmak imkansızdı demiştir.

İttihatçılar II. Meşrutiyet'in ilanı öncesinde devletin bütünlüğünü koruyarak parlamenter rejimi ülkede işler hale getirmek hedefinde oldukları için dış politikadan ziyade iç politikaya yoğunlaşmışlardır. Bu yüzden II. Meşrutiyet'in ilan edilmeden önceki dönemde İttihatçıların dış politika anlayışından bahsetmek zordur.

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinin hariciyede mühim değişiklikleri getirdiği söylenilebilir. İttihatçılar başta II. Abdülhamid ile iyi ilişkiler içinde olan Almanya'dan uzak durup, Fransa ile İngiltere'ye yakınlaşmak istemişlerdir. O süreçte Fransa ve İngiltere'nin de meşruti rejimlerini yaygınlaştırma düşünceleri vardır.

1908 devrimi sonrası İttihatçıların İngiltere ve Fransa ile iyi ilişkiler kurma düşüncesi, meşrutiyet ve çok partili sistemin beklenen başarıyı göstermemesi nedeniyle değişmiş ve 1913-14 yıllarında İttihatçıların Almanya ile yakınlaştığı görülmüştür.¹⁰¹

⁹⁸ Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, Cilt: II, Kısım: IV, s.507.

⁹⁹ Çelik, a.g.e, s.66.

¹⁰⁰ Sergey Sazonov, **Kader Yılları-S. Sazanov'un Anıları-Rusya Eski Dışişleri Bakanı (1910-1916)**, (Çeviren: Betil Önuçak), Derin Yayınları, İstanbul 2002, s.146.

¹⁰¹ Feroz Ahmad, *"İttihat ve Terakki'nin Dış Politikası (1908-1919)"*, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:2, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.293.

Meşrutiyetin ikinci kez ilan edilmesini olumlu karşılayan İngiltere başlarda İstanbul ile iyi ilişkiler kurma yolunu seçmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin meşruti rejimi başarıyla uygulaması ihtimali İngiltere, Fransa ve Rusya'nın korkuya kapılmasına neden olmuştur. Çünkü bu devletler meşrutiyetin Asya'da sömürgeleştirdikleri halklar üzerinde etkili olmasından çekinmişlerdir. İngiltere Dış İşleri Bakanı Sir Edward Grey 31 Temmuz 1908'de yaptığı bir konuşmada Türkiye meşrutiyeti kurup devletini güçlendirirse bunun Mısır'da ve Hindistan'daki etkisi karşısında direnme gücümüz kalmayacaktır diyerek endişelerini dile getirmiştir.

Görülüyor ki İngilizler II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin başarılı olmasından, İngiliz sömürgesindeki halkların da bundan etkilenmesinden korkmuşlardır. Bu korkularından dolayı elçileri Sir Gerard Lowther'e İttihat ve Terakki yönetiminin başarısız kılınması için çalışması yönünde talimat verilmiştir.¹⁰²

Avrupa devletleri II. Meşrutiyet konusunda böyle endişeleri yaşarken meşrutiyeti ilan edenlerin Avrupa'ya karşı güçlük çıkartmak gibi bir düşüncesi olmamıştır.¹⁰³ İttihatçıların hedefi imparatorluğu güçlenmesini sağlamaktır. Bunun içinde Avrupa'nın bilgisine ve sermayesine ihtiyaç duyduklarının bilincinde olmuşlardır.

İttihatçılar Avrupa'dan yardım alırken devletin egemenlik haklarının korunması gerektiğinin bilincinde idiler ve Avrupa devletlerine taviz vermek istemiyorlardı. İttihatçıların en büyük girişimlerinden birisi de kapitülasyonların kaldırılması idi. Ancak Avrupalı devletler bunu kabul etmemişlerdir ve bu durum İttihat ve Terakki yönetimini umutsuzluğa sevk etmiştir.

31 Mart ayaklanmasından sonra hükümetteki etkinliğini artıran İttihatçılar İngiltere ile anlaşma yoluna gitmek istemişlerdir. 1909 yılında Avrupa gezisine çıkan Talat Paşa önderliğindeki heyetin İngiltere ile yakınlaşma girişimine olumlu karşılık verilmemiştir.¹⁰⁴ Ayrıca İngiltere muhalefete destek vermiş ve bunu gizleme gereği bile duymamıştır.

¹⁰² Orhan Koloğlu, "İttihat ve Terakki Partisi'nin Dış Politikası", **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Sempozyuma Sunulan Tebliğler**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s.235.

¹⁰³ Ahmad, *a.g.m.*, s.293.

¹⁰⁴ Koloğlu, *a.g.m.*, s.235.

II. Abdülhamid döneminde dış politikada büyük güçlere egemenliğimizi zedeleyici tavizler veriliyor eleştirisi ile iktidara gelen İttihatçıları İngiltere, Fransız ya da Alman taraftarı gibi göstermek doğru bir yaklaşım değildir. İttihat ve Terakki yöneticileri dış politikada tavizsiz bir anlayış geliştirmeye çalışmışlardır. İttihatçıların İngiltere'nin Irak üzerinde denetim kurmaya çalışmasına karşı çıkmaları buna örnek gösterilebilir. Aynı zamanda Fransa ile olan Osmanlı borçları meselesinde de İttihatçılar egemenlik haklarını korumaya çalışmışlardır.

Trablusgarp'ın İtalyanlar tarafından işgale uğraması sonrası Osmanlı İngiltere ile tekrar görüşmeler gerçekleştirmiştir ve İngiltere'nin duruma müdahale etmesi istenmiştir. Ancak İngiltere Osmanlı Devleti'nin bu isteğini geri çevirmiştir. 1911-1912 yıllarına gelindiğinde Osmanlı Devleti bütünüyle dışlanmış durumdadır ve durumun daha da ağırlaşmasının önüne geçmek için İtalya ile barış antlaşması imzalamak zorunda kalmıştır.

İlerleyen süreçte Rusya ve Fransa ile de diplomatik ilişkiler kurmak isteyen Osmanlı Devleti'nin bu girişimleri olumsuz sonuçlanmıştır. Libya'da gönüllü olarak savaşan Enver Paşa bu süreçte dış politika üzerine uzun uzun düşünme gereği duymuştur. Libya'da gözlemci sıfatı ile bulunan Alman subay ve uzmanları ile görüşme olanağı bulan Enver Paşa'da gelecekte Almanya ile ittifak kurmanın doğru olabileceği fikri doğmuştur.

Üçlü İtilaf tarafından dışlanan Osmanlı yalnızlık politikasından kurtulmak için Almanya ile ittifak anlaşması yapmak durumunda kalmıştır. Almanya ile ittifak imzalanıp seferberlik başladıktan sonra Rus büyükelçisi hükümetine çektiği bir telde Rus askeri ataşesi General Leontief ile Enver Paşa arasındaki bir görüşmeden bahsedilmektedir ve bu görüşmede özetle; Osmanlı seferberliğinin Rusya aleyhine olmadığı, Rus hükümetinin istemesi durumunda IX. ve XI. kolorduların bir kısmının Kafkas sınırından uzaklaştırılabileceği, eğer Rusya kendi menfaati için Türk ordusunu kullanmak isterse bunun mümkün olduğu konuları konuşulmuştur.¹⁰⁵

Aynı gün çekilen Rus büyük elçisi telinde özetle General Leontief'in Enver Paşa'ya Alman subaylarının Osmanlı ordusunda kalmasına şaşırıldığı söylenilmesi üzerine

¹⁰⁵ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, Cilt: III, Kısım: I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991 Ankara, s.133.

Enver Paşa'nın siyasal durum aydınlanmadan Almanların gönderilmesi için bir gereklilik görmediği, seferberlik durumunda subayların geri gönderilmesinde ordu için bir yarar olmadığı bildirdiği konuları yer almaktadır.¹⁰⁶ Aynı telde eğer Rusya ile işbirliği yapılırsa Türkiye'nin Almanlarla düşman olacağı ve Alman subaylarının da Türkiye'den gönderileceği belirtilmektedir.

9 Ağustos'ta Dö Girs Sazonov'a bir tel çeker ve bu telde genel olarak şu hususlardan bahseder:¹⁰⁷ Enver Paşa'nın Rusya ile ittifak yapmak istediği, buna hükümetten tepki gelebileceği ancak ordunun paşanın elinde olduğundan bir sorun yaşanmayacağı, Türkiye'nin üçlü bağdaşmaya henüz bağlanmadığı, Türklerin Ruslara gerçek niyetlerini göstermek için Kafkas sınırındaki askerlerini geri çekecekleri, Trakya'da bir ordu toplayarak Bulgaristan dahil herhangi bir Balkan devletine karşı veya Ruslarla birlikte Avusturya üzerine yürütmeye hazır oldukları, Enver Paşa'nın ise Ege adaları ve Batı Trakya'nın Türkiye'ye iade edilmesi ve Ruslarla 5-10 yıllık bir savgal ittifakının yapılması şartını ileri sürdüğü belirtilmektedir.

Dö Girs tarafından aynı gün Sazonov'a çekilen ikinci telde¹⁰⁸ zamanın dar olduğu ve vakit kaybetmeden Enver Paşa'nın teklifinin kabul edilmesinin doğru olacağı, aksi durumda Türkiye'nin Rusya'ya düşman olanların eline bırakılacağı belirtilmektedir.

İttihatçılar I. Dünya Savaşı öncesi, tarafsız kalınırsa Avrupa devletlerinin Osmanlı'yı kendi aralarında paylaşmalarından korkmuşlardır. İttihatçılar Almanya ile yaptıkları ittifak sonrası hemen savaşa gireceklerini düşünmemişlerdir. Almanya'nın baskısına rağmen savaşa girme zamanını geciktirmeye çalışmışlardır.

¹⁰⁶ Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, Cilt: III, Kısım: I, s.134.

¹⁰⁷ Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, Cilt: III, Kısım: I, s.136-137.

¹⁰⁸ Sazonov'a çekilen bu tel Akdes Nimet Kurat'ın Türkiye ve Rusya adlı eserinde (s.237) şu şekilde yer almaktadır: *"Enver Paşa'nın teklifini hemen kabul etmeliyiz ve bu hususta zaman müsait olmadığından, kimse ile önceden anlaşmaya da lüzum yoktur (yani İngiltere ile Fransa ile danışmaksızın). Eğer savaştan muzaffer çıkarsak, biz (yani Rusya) daima Yunanistan ve Bulgaristan'ı mükafatlandırabiliriz. Halbuki bizim ret cevabımız, Türkiye'yi şüphesiz, dönmeyecek bir şekilde, düşmanlarımızın kucağına atacaktır. Şayet Enver samimi değilse bile, bizim mükafatımız (yani Türkiye ile ittifak akdini kabulümüz) durumu aydınlatacaktır. Zira durum şimdiki gergin hali ile muhakkak bir krize ve münasebetlerin kesilmesine götürecektir."*

3.2. İttihat Terakki Hükümetleri Döneminde Rusya'nın Boğazlar Politikası

18. yüzyıl boyunca Rusya Balkanlar ve Kafkaslarda toprak elde ederek Karadeniz kıyısındaki topraklarını genişletmiştir. Karadeniz'de güçlenen Rusların 19. asırdaki asıl hedefi Çanakkale ve İstanbul Boğazlarını elde etmektir.

1878 sonrası Boğazlar meselesi ile ilgili önemli gelişmelerden biriside Rusların İstanbul'a atadıkları Büyükelçi Nelidov tarafından hazırlanan ve Çar'a sunulan Boğazlara ilişkin rapor olmuştur. Genel hatlarıyla raporun içeriği şöyledir.¹⁰⁹

“Boğazların ele geçirilmesi bizce tarihi ve askeri bir zarurettir. Siyasal, tarihi ve askeri menfaatlerimizin icaplarıdır. Bu, topraklarımızı arttırmak meselesi değil, fakat açık denizler kapısını elde etmek meselesidir. Bu suretle bütün Karadeniz kıyılarına dağıtılmış olan müdafaa tertiplerimiz bir noktaya toplanmış olup, kuvvetlerimizi tasarruf eder ve batı sınırımızda dahi (Almanya ve Avusturya) daha kuvvetli oluruz. Balkanlarla Asya arasındaki yolların düğüm noktasını elde bulundurmakla Balkanların ve Küçük Asya'nın mukadderatı üzerinde kati bir nüfuz kurarız. Hristiyan ve Slav uluslarının korunması meselesi kendiliğinden hallolunur. Avusturya'dan Balkanlar'da korkumuz kalmaz ve hatta onu oradan tamamen dışarı atmak ümidini besleyebiliriz.”

19. yüzyılın başlarında Osmanlı'nın toprakları Tuna nehrinin deltasından Balkanları geçip İstanbul'a buradan da Anadolu'ya uzanarak Kafkaslar, Mezopotamya, Mısır ve Afrika'nın Akdeniz kıyılarına kadar dayanmakta idi.¹¹⁰ Rusya ilerleyen süreçte Kafkasya'nın büyük bölümünü ve Don nehrinden Tuna nehrine kadar bütün Karadeniz kıyılarını ele geçirmişti. Osmanlı Devleti Rusya karşısında önemli toprak kayıpları vermiş olsa da Rusya için stratejik önemi büyük olan Çanakkale ve İstanbul Boğazları halen Osmanlı Devleti'nde idi. Rusya hem kendisini savunabilmek hem de ekonomisini geliştirebilmek için Boğazlar üzerindeki egemenlik kurmak istemiştir. Rusya için *“Boğazlar evin anahtarıdır ve dolayısıyla cepte olması gerekirdi”*.¹¹¹

Boğazların statüsü 1841, 1856, 1871 ve 1878 yıllarında imzalanan sözleşme ve anlaşmalara göre düzenlenmiş olup, Boğazların bütün savaş gemilerine kapalı bulunması bu anlaşmaların temelini oluşturur.¹¹² Boğazlar ticaret gemilerine açıktı ancak savaş durumunda Boğazlardan geçiş izni padişahın tasarrufunda idi. Rusya ise

¹⁰⁹ Gürsel, a.g.e, s. 147.

¹¹⁰ George Henry Bolsover, *“1815-194 Arasında Rus Dış Politikasına Bir Bakış”*, (Çeviren: Yuluğ Tekin Kurat), **Belleken** Cilt: XXX Sayı: 168, s.278.

¹¹¹ Bolsover, a.g.m, s.281.

¹¹² Kurat, a.g.e, s. 160

sadece ticaret gemilerinin değil savaş gemilerinin de boğazlardan serbestçe geçmesini istiyordu.

Rusya'nın Osmanlı Devleti konusunda en büyük endişesi; Osmanlı'yı yönetenlerin güçlü devletlerin boyunduruğu altına girmesi ve Boğazlara güçlü devletlerin hâkim olması idi. Rusya bu iki konuda gelecekte sorun yaşamamak için gerekli önlemler alma ihtiyacı duymuştur. Gerekli önlemler alınmazsa Rusya'nın Karadeniz'deki mülklerinin güvenliği ve Boğazlar üzerinden gerçekleştirdiği ticaret faaliyetleri de engellenmiş olacaktı. Rusya'nın Osmanlı Devleti konusunda başka endişeleri de vardı. Bunlar; İmparatorluk bünyesinde yaşayan Hristiyan tebaasının durumu, misyonerlik faaliyeti, ticari ve mali endişelerdi ve bunlar asıl hedefe ulaşmanın araçları idi.

20. asrın başlarında ise Osmanlı Devleti ile Rusya münasebetleri Makedonya ve Ermeni meselesi etrafında şekillenmiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerinde tek başına hareket edemeyen Rusya, güçlü devletleri arkasına alarak Osmanlı'nın Hristiyan azınlıklarının yaşadığı bölgelerde yenilik yapılmasına dair girişimlerde bulunacaktır.

1906 yılı Mayıs ayında Rus dışişleri bakanlığına İswolsky'nin getirilmesiyle Rus çıkarlarının bulunduğu asıl bölgenin Balkanlar ve Osmanlı Devleti toprakları olduğu düşüncesi yaygınlaşmış ve bu düşünce doğrultusunda Rusya İngiltere ile yakın ilişkiler içerisine girmiştir.¹¹³ İttihat ve Terakki hükümetleri döneminde ülkenin genel dış politikası Rus ve İngiliz tehlikesine karşı Almanya'ya yaklaşmak üzerine kurulmuş olup bu dönemde Boğazlar politikası da Rus ve İngiliz ortaklığı göz önüne alınarak yürütülmüştür.¹¹⁴

15 Ekim 1911'de Rus Büyükelçisi Çarikov Sadrazam Said Paşa'ya bir deklarasyon sunmuştur.¹¹⁵ Bu deklarasyonun 4. Maddesi şu şekildedir:¹¹⁶ *“Rus Hükümeti İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının bugünkü nizamını ibka için Osmanlı hükümetine müessir yardımda bulunmayı üzerine alır; (Boğazlar) yabancı müsellâh kuvvetler tarafından tehdit edildiği takdirde, iş bu yardımın bitişikteki topraklara da teşmilini taahhüt eder.*

¹¹³ Sadık Erdaş, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Boğazları (1841-1953)”, Yayınlanmış Doktora Tezi, **Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü**, 2000, s. 54.

¹¹⁴ İhsan Tayhani, *“Tarihte Türk-Rus İlişkileri”*, **Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi**, 2007, s. 145, (22: 144-151).

¹¹⁵ Kurat, a.g.e, s.162.

¹¹⁶ Kurat, a.g.e, s. 163.

Bu maddenin yürütülmesini kolaylaştırmak için, Osmanlı Hükümeti gerek barış ve gerekse savaş zamanında Rus harp gemilerinin Boğazlardan geçmelerine, bunların, ayrıca bir anlaşma olmadıkça, Boğazlarda durmaları şartı ile karşı koymayacaktır.

13 Mart 1871 tarihli Londra mukavelesinin bu husustaki yorumunun yürütülmesi işbu mukaveleyi imza etmiş olan öbür devletlerin tasvibine bağlı olacaktır.”

4. maddeden anlaşılacağı üzere Rusya Boğazlardan savaş gemilerini geçirebilmek için fırsat kollamaktadır. 27 Kasım 1911 tarihinde Çarikov tarafından Hariciye Nazırı Asım Bey’e de bir deklarasyon verilmiş olup bu deklarasyon da içerik olarak Sadrazam Said Paşa’ya sunulan deklarasyondan çok farklı değildir. Babıali deklarasyon hakkında İngiltere ile fikir alışverişinde bulunarak 8 Aralık’ta Rus sefiri şu cevabı vermiştir:¹¹⁷ *“Berlin konferansı tarafından tasdik edilmiş olan 1871 Londra Mukavelenamesine tevfiikan gerek sulh ve gerekse harp zamanında Rus donanmasının Boğazlardan istisnai olarak dahi, Devlet-i Aliye müsaade etmeyecektir.”*

Birinci Dünya Savaşı’ndan önce ittifak girişimlerinde bulunan Osmanlı’nın bu girişimleri Almanlarla imzalanan ittifak antlaşmasıyla nihayet bulmuştur. Birinci Dünya Savaşı’nın başlaması üzerine boğazların stratejik özelliği nedeniyle Osmanlı Devleti’nin önemi artmış ve İtilaf devletleri Osmanlı Devleti’nden tarafsız kalmasını istemişlerdir. İtilaf devletleri Osmanlı’nın tarafsız kalması durumunda toprak bütünlüğünün garanti edileceğini bildirmişlerdir.¹¹⁸ Almanya ise Osmanlıyı bir an önce savaşa dahil ederek yükünü hafifletmek istemiştir. Ege’de seyir halinde bulunan Goben ve Breslau adlı iki gemiye Almanya tarafından en kısa sürede İstanbul’a ulaşmaları talimatı verilmiştir, bu iki gemi verilen talimat gereğince Boğaz’a doğru yönelmiştir.¹¹⁹ Bu duruma Rusya tepki göstermiş ve gemilerin Boğazlardan geçmesi durumunda Türk tarafsızlığının bozulacağını belirtmiştir. Tüm uyarılara rağmen bu iki gemi Enver Paşa’nın müsaadesiyle 10 Ağustos’ta Çanakkale Boğazı’ndan geçmişlerdir.¹²⁰

Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Harbi’ne katılması sonrası Boğazların jeopolitik önemi 1914-1918 yılların arasında daha da artmıştır. Birinci Dünya Savaşı öncesi birçok Avrupa devleti donanmasını geliştirmek için önemli çalışmalar yürütmüştür.

¹¹⁷ Erdaş, *a.g.m.*, s. 61, Kurat, *a.g.e.*, 167.

¹¹⁸ Erdaş, *a.g.m.*, s. 66.

¹¹⁹ Erdaş, *a.g.m.*, s. 67.

¹²⁰ Bayur, *Türk İnkılap Tarihi*, Cilt: III, Kısım: I, s.79.

1908 devrimi sonrası İttihatçılar da Osmanlı donanmasını geliştirmek için önemli adımlar atmaya başlamıştır. Bunun için İngiltere’den bahriye danışmanı istenmiş olup, 1909’un şubat ayında ve 1914’ün eylül ayında İngiltere Türkiye’ye art arda üç tane bahriye danışmanı göndermiştir.¹²¹ Bu danışmanların ilki Amiral Douglas Gamble; ikincisi Amiral Hugh Williams; ve üçüncüsü Amiral Arthur Limpus olmuştur.¹²² İttihatçıların bu girişimleri Karadeniz’deki güç dengesini değiştireceği endişesiyle Rusya’nın hoşuna gitmemiştir.

3.3. Rusya’nın Balkan Politikası

Rusya belli bir güce ulaşmış Karadeniz’in kuzeyindeki kıyılara hâkim olunca, Akdeniz’e yayılma politikası izlemeye başlamıştır. Bunun sonucu olarak da İstanbul ve Boğazları ele geçirmeyi hedeflemiştir. Rusya’nın bölgedeki hedeflerine ulaşabilmek için yaptığı girişimlerden birisi de Balkanlarda yaşayan Slav ulusların bağımsızlığa kavuşması amacıyla Panslavizm politikasını uygulamaya koymasındır.

Panslavizm, Rusyaların daha çok Çarlık devrinde yürüttüğü bir politikadır. Rusya, Panslavizm politikası ile Slav kökenlileri kendisinin egemenliğin bir devlet olarak bir araya getirmeye çalışmıştır. Rusların asıl hedefi Türklerin egemenliği altında yaşayan ve zulüm gördüklerini iddia ettikleri Slav kardeşlerini kurtarma bahanesiyle Rus egemenliği altında tüm Slavları bir araya getirmek ve İstanbul’u elde etmektir.

Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Sazonov’un anılarındaki şu sözleri bize Rusya’nın Balkan politikası konusunda önemli ipucu vermektedir: *“Hristiyan Balkan halklarının Türkiye’nin boyunduruğundan, Rusya’nın tarihi işlevlerine uygun olarak kurtulması XX. yüzyılın başlangıcından itibaren öylesine sonuna yaklaşmıştı ki, önceki yüzyıl boyunca kendilerine bağımsız bir yaşam yaratmayı ve politik örgütlenmelerin hayatiyetini kanıtlayıp kendilerini özgürleştiren halklara artık bunun tamamlanması işi bırakılabilirdi.”*¹²³

¹²¹ Chris B. Rooney, “Osmanlı İmparatorluğu’na Gelen İngiliz Deniz Misyonları’nın Uluslararası Önemi, 1908-1914”, (Çeviren: Önder Kocatürk), *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Sayı:13-14, s.73.

¹²² Rooney, a.g.m, s.73.

¹²³ Sazonov, a.g.e, s.59.

Sazonov’a göre Rusya’nın Balkanlar üzerinde egemenlik kurma gibi bir hedefi söz konusu olmayıp, Rusya tarafından özgürlüğe kavuşturulan halkların yüzyıllık çabalarının düşman güçlerin etkisi altına girmemesi Rusya’nın bölgedeki hedefidir.¹²⁴ Sazonov anılarında Rusya’nın sıcak denizlere inmek idealini ise Rus siyasetinin en son niyeti olarak göstermektedir.

Balkanlar çok sayıda farklı ırktan ve dinden insanların karşı karşıya geldiği bir ihtilaller ve isyanlar bölgesi olmanın yanında, Osmanlı ülkesinde batılı fikirlerin ilk ulaştığı yer olma özelliğini taşımaktadır.¹²⁵ Örneğin Fransız İhtilali ile yaygınlaşan eşitlik, özgürlük, milliyetçilik düşünceleri Osmanlı Devleti’nde ilk olarak Balkanda hissedilmiş ve bu fikir akımları buradaki etnik grupların milliyetçilik bilincine ulaşmasını sağlayarak kendi devletlerini kurmalarına neden olmuştur.

İttihat ve Terakki, Berlin Anlaşması’ndan sonra Osmanlı Devleti’nde kalmış olan son Balkan toprağı Makedonya’da doğmuştur.¹²⁶ Bu dönemde Osmanlı Devleti’nin Balkanlardaki son toprağı olan Makedonya’da; Sırbistan, Yunanistan, Bulgaristan hak iddia etmişlerdir. Osmanlı toprağında gözü olan Balkan devletleri ile İttihatçıları ortak fikirde birleştiren konu Meşrutiyetin ilan edilmesi ve dolayısıyla II. Abdülhamid’in baskıcı iktidarının son bulması olmuştur. Bu birlikteliğin gizlilik taşımadığı 10 Temmuz 1908 tarihinde Manastır’dan Harbiye Nezareti’ne gönderilen telgrafta “*tüm Manastır halkının asker, sivil, öğrenci, İslam, Bulgar, Yahudi, Ulah tüm Osmanlı tebaasının birlik ve beraberlik içinde olduğu İttihat ve Terakki cemiyeti adına hep birlikte Meşrutiyeti ilan ettik*” ifadelerinden anlaşılmaktadır.¹²⁷

İttihatçılar Sırp, Bulgar ve Yunan vb. unsurları Osmanlılık düşüncesi altında birleştireceğini düşünmüşlerdir. Ancak gelişmeler hiç de hayal edilen gibi olmamıştır ve II. Meşrutiyet’in ilanı sonrası Girit Yunanistan ile birleşti ve Bulgaristan bağımsızlığını ilan ederken Bosna Hersek de Avusturya tarafından ilhak edilmiştir. Yaşanan bu gelişmeler İttihatçılara ve Meşrutiyete olan güvenin sarsılmasına neden olduğu gibi II. Abdülhamid’in baskıcı yönetiminden şikayetçi olan halkın umutsuzluğa kapılmasına da neden olmuştur.

¹²⁴ Sazonov, a.g.e, s.60.

¹²⁵ Hale Şıvgın, “İttihat ve Terakki Politikalarının Balkan İttifaklarını Hızlandırmadaki Rolü”, **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, Cilt:6 Sayı:11, Ankara 2012, s.2.

¹²⁶ Şıvgın, a.g.m, s.2.

¹²⁷ Şıvgın, a.g.m, s.2.

3.4. Cemiyetler Kanunu, Çeteler Kanunu, Kiliseler ve Mektepler Kanunu

Çeteler II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası dağdan inerek açık ulusal organizasyonu oluşturan kulüpler kurmuşlardır. Bu kulüpler silahlı çatışmayı bırakıp demokratik yollarla hareket edeceklerini beyan etmişlerdir. Ancak durum görüldüğü gibi değildir. Çünkü bu kulüpler gizlice silahlanıp ayrılıkçı faaliyetlere devam etmişlerdir.

İttihat ve Terakki yönetimi bu kulüplerin tehlikeli faaliyetlerini önlemek için 21 Ağustos 1909 tarihinde Cemiyetler Kanunu'nu yürürlüğe koymuştur. Cemiyetler Kanunu sonrası bu kulüpler açık mücadele yürütülemeyeceğini görüp çete çalışmalarına geri dönmüşlerdir. Cemiyetler Kanunu ile Makedonya'da bulunan meşrutiyet kulüplerinin tamamı kapatılmıştır ve Bulgar, Yahudi, Sırp, Arnavut, Ulah ve Rum kulüpleri arasında bir yakınlaşma başlamıştır. Bunun sonucu olarak da Makedonya'da ilk kez Sırp, Rum ve Bulgar birlikteliği oluşmaya başlamıştır.

3.5. Balkan Savaşları

Osmanlı Devleti Balkan Savaşları'nda daha önce kendi bünyesinde bulunan Sırbistan, Yunanistan, Bulgaristan ve Karadağ ile karşı karşıya gelmiştir. Bu savaşların neticesinde beş yüzyıla yakın bir süre boyunca egemen olduğu Balkanların hepsini kaybetmiştir. Balkan Savaşları büyük ölçüde Rusya'nın çabalarıyla, Balkan devletlerinin Osmanlı Devleti'ne karşı birleşmesiyle meydana gelmiştir.¹²⁸ 1905 yılında Japonya ile yaptığı savaşta yenik düşen Rusya yayılma alanını Uzak Doğu'dan tekrar Balkanlara kaydırmıştır.

1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası yaşanan siyasi çekişmelerin sonucunda ülkede iç karışıklığın çıkması, sık sık hükümet değişikliğine gidilmesi ve ordunun siyasetin içine girmesi Osmanlı Devleti'nden kopan Balkan devletlerinin harekete geçmesine neden olmuştur. Bunun yanında II. Meşrutiyet sonrası; 5 Ekim 1908 tarihinde Avusturya tarafından Bosna Hersek'in ilhak edilmesi, 13 Nisan 1909 tarihinde yaşanan 31 Mart olayı sonrası ordunun İstanbul'a hareket etmesi, 27 Nisan 1909 tarihinde II. Abdülhamid'in hal edilmesi, 1911 Trablusgarp savaşı gibi önemli

¹²⁸ Haluk Ülman, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Dış Politika ve Doğu Sorunu", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 1, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 286.

olayların ardı ardına yaşanması Balkan devletlerinin Osmanlı karşısında birlikte hareket etme cesaretini artırmıştır diyebiliriz.

Balkan devletlerinin birlikte hareket etmesi için büyük çaba gösteren Rusya, Osmanlı toprağı olan Makedonya'nın bölüştürülmesi kararını almıştır. Rusya'nın bu çabaları sonucu Osmanlı topraklarının bölüşülmesi konusunda 13 Mart 1912 tarihinde Bulgaristan-Yunanistan, 1912 yılının Ağustos ayında Karadağ-Bulgaristan ve 6 Ekim 1912 tarihinde Karadağ-Sırbistan arasında antlaşma yapılmıştır.¹²⁹ Bu süreçte Balkan devletlerinin Osmanlı Devleti'ne karşı yapmış olduğu ittifak gelişmeleri Bâb-ı Âli yakından takip etmiş ve önlemler alınması için devletin ilgili birimleri bilgilendirilmiştir.¹³⁰ Arnavut başkaldırıçıların Karadağ'a sığınması sonrası Osmanlı Devleti bu bölgeye askerini göndermiştir. Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ 3 Ekim 1912 tarihinde Osmanlı Devleti'ne uyarı yazısı göndererek 3 gün içerisinde eski Arnavutluk, Sırbistan, Girit ve Makedonya'ya özerklik verilmesini talep etmişlerdir. İstekleri Osmanlı tarafından reddedilince Karadağ 8 Ekim 1912 tarihinde Osmanlı'ya harp ilan etmiştir. Karadağ Hükümeti'nin Osmanlı'ya harp ilan etmesi üzerine vilayetlere gönderilen genelgede, Karadağ'dan sonra diğer Balkan devletlerinin de çok yakında savaş ilan edeceği belirtilmiş ve gerekli önlemlerin alınması gerektiğı belirtilmiştir.¹³¹

Balkan savaşları doğu cephesi ve batı cephesi olarak iki ayrı cephede gerçekleşmiştir. Doğuda Bulgarlarla, batıda bütün müttefiklerle, denizlerde ise Yunan donanması ile savaşılmıştır. Osmanlı doğu ordusu Bulgar ordusu karşısında yenik düşerek Çatalca bölgesine değin çekilmek zorunda kalmıştır. Batı ordusu ise Kumanova da Sırlara yenilmiştir. Tahsin Paşa 35 000 kişiden oluşan orduyla Selanik'te Yunanlılara teslimiyetini açıklayınca büyük tepki ile karşılaşmıştır ve 29 Ekim tarihinde Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın hükümeti istifasını vermek zorunda kalmıştır.

Kâmil Paşa'nın kurduğı kabinenin ateşkesin sağlanması amacıyla görüşmeler yaptığı bir dönemde İttihat ve Terakki mensupları Babıali Baskınını gerçekleştirmiştir ve zor kullanarak hükümeti yıkmışlardır. 3 Şubat 1913 tarihinde harp tekrardan başlamıştır.

¹²⁹ Küçük, *a.g.m.*, s.23.

¹³⁰ **BEÖ**, 4091-306769.

¹³¹ **BEÖ**, 4095-307064.

Mart'ın 6'sında Yunanlılar Yanya'yı, Mart'ın 26'sında ise Bulgarlar Edirne'yi, Karadağ Nisan'ın 23'ünde İşkodra'yı ele geçirmişlerdir.¹³² Yaşanan bunca olumsuz gelişmenin üzerine Edirne'yi kurtarmak maksadı ile darbe yapan İttihatçılar Kâmil Paşa hükümetinin dahi onaylamadığı koşulları kabullenmek durumunda kalmışlardır.

30 Mayıs 1913 tarihinde Osmanlı Devleti ile Balkan devletlerinin karşılıklı imzaladığı antlaşma gereğince Osmanlı'nın batı sınırı Midye-Enez hattı olmuştur. Trakya, Dedeağaç ve Edirne Bulgaristan'a bırakılırken; Güney Makedonya, Girit ve Selanik Yunanistan'a bırakılmıştır. Orta ve Kuzey Makedonya Sırbistan'a, Silistre ise Romanya'ya bırakılmıştır. I. Balkan Savaşı sonrası Bulgaristan'ın fazla pay almasına karşı çıkan Sırbistan, Karadağ, Yunanistan ve Romanya ile Bulgaristan arasında II. Balkan savaşı gerçekleşmiştir. Yaşanan savaş ortamını fırsat bilen İttihat ve Terakki yönetimi dört devlete karşı savaşan Bulgaristan'ın güçsüzlüğünden yararlanarak Edirne'yi tekrar topraklarına katmıştır.

Balkan savaşları Osmanlı tarihinde önemli bir yere sahiptir. Asırlarca Balkanlarda yaşayan Müslümanlar birçok zorlukla karşılaşmıştır. Birçoğu katledilirken, canını kurtarabilenler Anadolu'ya sığınmıştır. Savaş sonrası Rumeli'de kalan Müslümanların hakları olması gerektiği gibi verilmemiştir.

Balkan savaşları sonrası güçsüzlüğü büyük devletlerce görülen Osmanlı Devleti özellikle Rusya, İngiltere ve Fransa tarafından gizli antlaşmalarla paylaşılmıştır.

19. yüzyılda Balkanlarda ortaya çıkan milliyetçilik akımının etkisiyle bu bölgede ulus devletler kurulmuştur. Bu devletlerin kurulmasında başta Rusya olmak üzere büyük güçlerin katkısı yadsınamaz.¹³³ Yeni kurulan Balkan devletlerinin askeri, ekonomik ve kültürel alanlardaki ilerlemelerine karşın Osmanlı Devleti'nde her alanda bir çöküş yaşanmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası yaşanan iyimser hava beklenen başarıyı getirmemiştir. II. Meşrutiyet'ten beklenen başarının elde edilememesinin en önemli nedenlerinden biriside İttihatçıların tutarsız politikaları olmuştur.

¹³² Küçük, *a.g.m.*, s.26.

¹³³ Çelik, *a.g.e.*, s.297.

Balkan hezimetini olarak Türk tarihine geçen savaşın ani bir gelişme olmadığı görülmektedir. Dönemin basını incelendiğinde savaşın yaşanacağı bir yıl öncesinden görülmekte ise de devletin yönetimini elinde bulunduran İttihatçı kadroların Balkan İttifakı meselesine gereken önemi vermedikleri, genel durumu iyi analiz edemedikleri görülmektedir.¹³⁴

Balkan Savaşları öncesi yapılan önemli hatalardan birisi de dönemin Genel Kurmay Başkanı Ahmet İzzet Paşa'nın 1911 başında Yemen'e gönderilmesi olmuştur. Paşa'nın Balkan Savaşları hakkında hazırlamış olduğu seferberlik planı yanlış uygulanmış, valilerden ve askeri ataşelerden gelen Balkanlar ile ilgili uyarılar ilgili makamlarca dikkate alınmamıştır.¹³⁵

Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşları'nı kaybetmesinde savaş öncesi diplomasi alanında yaptığı hataların da etkisi büyüktür. Balkan Savaşları öncesi yapılan ittifakları göremeyen Osmanlı Devleti'nin bu başarısızlığında diplomatların yanı sıra Hariciye Nezareti ve hükümetlerinde istikrarlı bir politika izleme konusunda yetersizliklerinin rolü yadsınamaz. Bu süreçte hükümet ile cemiyetin birçok alanda farklı düşünmesi ve cemiyetin gayri resmi olarak Balkan devletleri ve büyük güçlerle temasa geçmesi durumu daha da zorlaştırmıştır.¹³⁶

Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin ekonomik durumu da hiç iyi değildir. Devletin sürekli savaş halinde olması, savaşlardan alınan büyük yenilgiler ve Arnavutluk, Suriye ve Yemen isyanları devletin ekonomik gücünü bitirmiştir. Ekonominin bu denli kötü olması nedeniyle ordunun lojistik gereksinimleri karşılanamamış ve Türk ordusu savaş eğitimini gerektiği kadar alamamıştır.

Sorunların en büyüğü ise ordunun içerisinde disiplinin, birliğin beraberliğin kalmamasıdır. Ülkede yaşanan politik kavgalar ordu içindeki subaylara da yansımış ve bu durum askerin birlikte hareket etmesinin önüne geçmiştir.

Bu dönemde genç komutanlar görev alanlarının dışına çıkmışlardır. Genç komutanlar ordunun ve memleketin geleceği ile ilgili yasa ve tüzük düzenlemeleriyle uğraşmış, hükümetin çalışmalarının kendi kontrollerinde olmasını sağlayarak devlet yönetimini

¹³⁴ Çelik, a.g.e, s.299.

¹³⁵ Çelik, a.g.e, s.300.

¹³⁶ Çelik, a.g.e, s.303.

etkilemek amacıyla birlikte dernek faaliyetleri yürütüp, politik olarak bölünme yaşamışlardır.¹³⁷ 31 Mart Vakası'ndan sonra komutanların İttihatçılar ve İtilafçılar olarak gruplara ayrılması, çok sayıda makama tecrübesiz kurmayların getirilmesi, Türk ordusu içerisindeki yıkımı arttırmıştır.

İttihat ve Terakki, II. Abdülhamid devrinin kalıntılarını ortadan kaldırmak amacıyla orduda ve devlet yönetiminde kapsamlı değişiklikler yapmıştır. İttihatçılar tecrübesi olmayan kişileri yalnızca kendilerine bağlılıklarından dolayı, devletin kadrolarına almışlardır. Liyakatsiz personel alımları küskünlükleri beraberinde getirerek, devletteki işleyişin geri kalmasına sebebiyet vermiş; askeriye'nin, bürokrasinin ve halkın içerisinde hoşnutsuzlukların yaşanmasına ortam hazırlamıştır.

Ayrıca güçlü devletlerin Balkan bölgesinde savaş olsa bile bölgedeki var olan durumun değiştirilmeyeceği yönündeki açıklamalarına inanan Osmanlı yönetiminin, yetmiş bin eğitilmiş eri, savaşa girme ihtimali bulunan ordularından dağıtması yapılan hatalar arasında gösterilebilir.

3.6. Balkan İttifakı

Balkan birliği fikri ilk olarak Yunan ulusçuluk hareketinin önemli ismi Velestinli Rigas tarafından ortaya atılmıştır. Balkan birliği düşüncesi 19. yüzyılın ortalarından sonra ortaya çıkan bağımsız ya da özerk Balkan devletleri idarecileri tarafından uygulanmaya çalışılmıştır. Balkan Hristiyanları arasında birlik kurulmasının fikri temellerini ise İtalya'dan kaçarak Romanya'ya gelen ve Balkan yarımadasını dolaşarak araştırmalar yapan Marko Antonio Martinez atmıştır diyebiliriz.¹³⁸ Martinez Balkan milletlerinin birleşerek Türklere karşı mücadele yürütmeleri durumunda Osmanlı egemenliğinin bu bölgede sona erebileceğini ifade etmiştir.

Rusya Balkanlardaki çıkarlarını korumak için birçok yol denemiştir. Bunlardan biri de Romanya, Sırbistan ve Yunanistan'a yaklaşılarak Balkan İttifakı kurmaktır.¹³⁹ Rusya'nın 1908 Bosna Hersek bunalımından sonra Osmanlı Devleti'ne karşı izlemiş

¹³⁷ Hamiyet Sezer Feyzioğlu, "*Hatıraların Işığında Balkan Savaşları*", **DTCF Dergisi**, Cilt: 56 Sayı: 2, Ankara 2016, s.203.

¹³⁸ Çelik, a.g.e, s.46.

¹³⁹ BOA, Yıldız Perâkende Evrâkı Elçilik Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik, (Y..PRK.EŞA.), 13-24.

olduğu politikalar şu üç başlıkta incelenebilir:¹⁴⁰ Rusya'nın birinci politikası, Rus Dışişleri Bakanı İslovski'nin boğazları Rus gemilerine açtırmak istemesi. İkinci politikası İstanbul'daki Rus elçisi Çarikoğlu'nun Sırbistan, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti arasında bir birlik kurup Balkanlarda statükonun korunmasını sağlamak ve Osmanlı'yı Rusya'nın üstünlüğü altına almaktır. Lakin Çarikoğlu'nun bu girişimi ilgili devletlerce kabul edilebilir bir durum değildi ve başarısızlıkla sonuçlandı. Üçüncü politika Rusya'nın Sırbistan ve Bulgaristan elçileri tarafından yürütülmüştür ve beklenmedik bir başarı elde etmiştir. Bu girişimin Çarikoğlu'nun girişiminden farkı Osmanlı Devleti'nin bu birlikte yer almamasıdır. Rusya'nın Sırbistan'daki ve Bulgaristan'daki elçilerinin girişimiyle Sırbistan ve Bulgaristan birlikte hareket etme konusunda anlaşmışlardır. Bu birlikteliğe Yunanistan'ın da katılımıyla Rusların yıllardır kurmak istediği Balkan birliği kurulmuştur.

Osmanlı Devleti'nin karşısında Balkanlardaki devletlerin birleşmemesinin nedenlerinden birisi kiliseler meselesidir. Bulgarların Rum Patrikhanesinden ayrılması neticesinde Makedonya bölgesinde çok sayıda kilise ile mektebin hangi tarafa bağlı olacağı münakaşası kiliseler meselesini doğurmuştur.¹⁴¹ Bunun yanında Sırbistan, Bulgaristan'ın elinde bulunan Makedonya bölgesinde hakkının olduğunu ifade ediyordu ve Yunanistan ise kuzey yönünde ilerleme gayretindeydi.

Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u fethedince İstanbul'da bulunan Rum patriğini Avrupa Türkiye'sindeki tüm halkın ruhani ve cismani önderi olarak atamıştır. Bu gelişme sonrası öbür kiliselere göre öne çıkan Rum kiliseleri, kendisini daha üstün görerek kültürünü empoze etmeye ve kendileri dışındakileri küçük görmeye başlamıştır. Bu şekilde yaşanan çatışmalar sonucu kiliselere tabi kesimler ile kiliseler yıllar boyu birbirleriyle mücadele ederek birbirlerini devamlı düşman olarak görmüşlerdir.¹⁴² Bulgarların 1871 yılında Fener Rum Patrikhanesi'nden ayrılarak Milli Bulgar Kilisesi Eksarhaneyi kurlmaları sonrası Bulgar ve Rum kiliseleri arasında barış ortamı bir türlü sağlanamamıştır.¹⁴³

¹⁴⁰ Ülman, a.g.m, s.286.

¹⁴¹ Cevdet Küçük, "Balkan Savaşı", TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt: 5, İstanbul 1992, s.23.

¹⁴² İsmet Görgülü, "On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922", Basılmış Doktora Tezi, Türk Tarih Kurumu, İstanbul 1990, s.2.

¹⁴³ Şıvgın, a.g.m, s.9.

II. Abdülhamid’de Balkan Devletlerinin Osmanlı Devleti’ne karşı birleşmesini önlemek için bu devletler arasındaki anlaşmazlıkları körükleyen bir politika izlemiştir. II. Meşrutiyet’in ilanından sonra İttihat ve Terakki yöneticileri Balkan devletlerinin önde gelen problemlerinden birisi olarak görülen kiliseler problemini, anlaşmazlık içerisindeki kilise ve mekteplerin nüfusu oranına göre aidiyeti tespit edecektir diye kanun çıkararak çözmüştür.

Rusya hariciye nazırı İzvolski II. Meşrutiyet’in ilanı sonrası bir konuşmasında şunları söylemiştir:¹⁴⁴ *“Türkiye’de icra edilen faaliyet-i ıslahatperveraneye gelince, geçen temmuz ayında vukua gelen inkılap, Balkan siyaset-i umumiyesinin hal ve vaziyetini baştan başa değiştirmiştir. Kanunu Esasi Müslim ve gayri Müslim bütün ahalinin müsavat-ı hukukunu temin eylemiştir.”* İzvolski Balkanlardaki durumla ilgili olarak da şunları söylemiştir:¹⁴⁵ *“Bu üç devlet (Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ) kendi aralarında ahlaki ve siyasi bir birliğin teşkili hususunda kanaat getirmelidirler. Gayemiz bu devletleri birbirleri ile yaklaştırmak, bunların müşterek dertlerini teşkil eden milli ve iktisadi istiklallerini müdafaaya ve Türkiye ile birleşmeye (anlaşmağa) sevk etmektir.”* 1908 yılı sonrası yaşanan olaylar İzvolski’nin söylediği sözlerin kıymetini ortadan kaldırmaktadır. İzvolski sözlerinde Balkan devletlerinin Türkiye ile birlikte hareket etmesinden bahsederken Balkan bloğunun ilk fırsatta Türkiye’ye saldırımları Rus hariciye nazırının sözlerinin aksi olaylardır.

3.7. Babıali Baskını

II. Meşrutiyet’in ilanından bu yana hep perde arkasında kalmayı tercih eden Enver Paşa Babıali Baskını sonrası ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu baskın sonrası Mahmut Şevket Paşa Sadarete getirilmiştir ayrıca Harbiye nezareti görevi de kendisine verilmiştir. İttihatçıların öncü isimlerinden olan Talat Paşa ise Dahiliye nazırlığına getirilmiştir. İmparatorlukta en önemli makamlardan birisini işgal eden Mahmut Şevket Paşa’nın İttihatçılarla yakın ilişkide olması Osmanlı devlet idaresinin İttihatçıların eline geçtiğinin göstergesidir.

¹⁴⁴ Kurat, a.g.e, s.153.

¹⁴⁵ Kurat, a.g.e, s.153.

İttihatçıların amansız muhalifi Hürriyet ve İtilaf Fırkasının Mahmut Şevket Paşa'ya düzenlemiş olduğu suikast girişimi sonrası paşanın ölmesi ile İttihatçıların baskıcı yönetimi başlamıştır. Mahmut Şevket Paşa'nın yerine Prens Said Halim Paşa atanmış lakin kendisi aktif bir politika izleyememiştir.

Bu süreçte yaşanan İkinci Balkan Savaşı sonrası Enver Paşa'nın teşebbüsü ile Edirne'nin geri alınması Paşanın sadece Osmanlı da değil dünyanın birçok yerinde tanınır olmasını sağlamıştır. Türkler Enver Paşa'yı milli kahraman olarak görmeye başlamışlardır. Enver Paşa'nın bu denli ünlenmesinde Osmanlı Devleti'nin son yüzyılda sürekli yenilgiye uğraması ve Enver Paşa'nın girişimi ile Edirne'nin tekrar Osmanlı topraklarına dahil edilmesi etkili olmuştur.

4. RUSYA’NIN İTTİHATÇILAR HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ VE I. DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA TÜRK-RUS İLİŞKİLERİ

4.1. Rusya ve İttihatçılar

İttihat ve Terakki Cemiyeti Rusya’da en baştan itibaren çok hoş karşılanmamıştır. Bunun nedenleri arasında, İttihatçıların Rus İhtilalcilerini örnek alması ve İttihatçıların Osmanlı Devleti’nde kurmak istedikleri yeni düzenin Osmanlı’yı ileriye taşıması korkusu söylenebilir. Bunun yanında II. Meşrutiyet’in ilan edilmesinden sonra Osmanlı Devleti’nde yaşanabilecek bir iç karışıklığın Rusya’nın hoşuna gitmeyecek bir hale gelmesi, Rusya’yı korkutmuştur. Yani Osmanlı Devleti’nde büyük bir iç karışıklığın yaşanması bölgede Rusya’ya rakip olan ülkelere çıkar sağlayabilirdi. Bu da Rusya’nın bölgedeki menfaatlerine zarar verebilirdi. Rusya’nın İttihatçılar konusunda endişe ettiği noktalardan biri de İttihat ve Terakki Komitesi’nin Rusya’da Panislamizm yayma girişimleri idi.¹⁴⁶ Bir İttihat ve Terakki azasının Rusya’da gizli cemiyet oluşturarak Rusya’nın Osmanlı aleyhinde hareket etmesi durumunda Müslümanları kıyama davet edeceği¹⁴⁷ bilgisi de Rusya’nın İttihatçılara mesafeli olmasının nedenleri arasında gösterilebilir.

Rusya’nın İttihatçılara karşı düşmanca tutumuna örnek gösterilebilecek birkaç olay gerçekleşmiştir. Bunlardan birisi Mahmut Şevket Paşa’ya hazırlanan suikast girişiminde Rusya’nın parmağı olduğu düşüncesidir. Bu düşünceye kanıt olabilecek gelişmelerden birisi de suikastın sanıkları arasında yer alan Prens Sabahattin’in olaydan evvel Ruslara ait bir gemi ile Avrupa’ya kaçması ve Mahmut Şevket Paşa’nın katillerinden birisi olduğu sanılan Kavaklı Mustafa’nın İstanbul’da bulunan Ruslara ait bir gemide yakalanmasıdır.¹⁴⁸

Bunun yanında Batum gibi Türk sınırına uzak olmayan merkezlerde İttihatçılara karşı faaliyet gösteren bazı Türk mültecilerin Ruslar tarafından himaye edildiği bilinmektedir.¹⁴⁹ 1913 yılı sonrasında Rusya’nın sefareti ile bağlantılı Rus istihbarat örgütünün var olduğu ve bu teşkilatın başındaki kişinin de Rus Ticaret Bankası

¹⁴⁶ BOA, Hariciye Nezareti Petersburg Sefareti (HR.SFR.1...), 168-100.

¹⁴⁷ BOA, Dahiliye Nezareti Evrak Odası Kalemî (DH.EUM.VRK.), 13-23.

¹⁴⁸ Kurat, a.g.e, s.200.

¹⁴⁹ Kurat, a.g.e, s.200.

görevlisi Aleksander Çernogoroviç olduğu biliniyordu. Çernogoroviç iş seyahati bahanesiyle ülkede sürekli bilgi topluyor, başta Ermeni ve Rum olmak üzere birçok ajan ile çalışıyordu.

4.2. Ermeni Meselesi

Kafkaslarda küçük bir prenslik halinde yaşayan Ermeniler Ortodoks olan Bizans egemenliği altında yaşamışlardır. Bizans egemenliği altında yaşayan milletlere kendi dinlerine girmeleri konusunda büyük baskılar yapmıştır. Aynı baskılara Ermeniler de maruz kalmış ve Türklerin Bizans'a kıyasla daha adil ve hoşgörülü olduğunu gören Ermeni halkı önce Selçukluların sonrasında ise Osmanlı'nın egemenliği altında yaşamayı kabul etmiştir. Türkler ile Ermeniler arasındaki bu birliktelik XIX. yüzyıla kadar sorunsuz bir şekilde devam etmiştir. XIX. yüzyıla gelindiğinde ise Rusya ve bazı Avrupalı devletlerin kışkırtmalarına kapılan Ermeniler huzursuzluk çıkartmaya başlamıştır.

Ermeni sorunu 1877-78 Osmanlı-Rus savaşından sonra Ayastefanos ve Berlin anlaşmalarının imzalanması ile ortaya çıkmıştır. Fransız İhtilali'nden sonra yayılan milliyetçilik fikrinin tesiriyle imparatorluk bünyesinden kopmaya uğraşan topluluklar bazı Avrupa devletleri tarafından desteklenmiştir. Batılı emperyalist devletlerin bu desteği neticesinde Osmanlı Devleti güçsüz kalacak ve Avrupalı devletler istediği gibi Osmanlı'dan çıkar sağlayabileceklerdi.¹⁵⁰

Talat Paşa anılarında Ermenilerin Kanun-ı Esasi'de verilen özgürlüklerden yararlanıp ilk fırsatta özerklik sağlamak istediklerinden, sonrasında da bağımsız olmak için çabaladıklarından bahsetmektedir.¹⁵¹ Talat Paşa'ya göre Ermeniler Jön Türklere karşı Kanun-ı Esasi'ye bağlı gibi görünüp, her fırsatta eski ve yeni hükümeti Avrupa'ya şikâyet etmişlerdir. Ayrıca Talat Paşa Adana olaylarının¹⁵² ve Rumeli'deki

¹⁵⁰ Seçil Akgün, "Ermeni Sorunu", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Sempozyuma Sunulan Tebliğler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s.203.

¹⁵¹ Alpay Kabacalı, *Talat Paşa'nın Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s.18.

¹⁵² Adana Olayları Müslümanlar ile Ermeniler arasında yaşanan büyük bir çatışmadır. Bu çatışmalar 14 Nisan 1909'da başlamıştır. Ermenilerin Doğu Anadolu'da Ermeni devleti kurma hayali hep olmuştur. Ermeniler bu devletin Doğu Anadolu'da kurulmasının zorluğunun farkında oldukları için Adana ve çevresinde silahlanarak bir devlet kurma girişiminde bulunmuşlardır. Osman Karlangıç, "Adana İğtişâsı Sırasında Ermeni-Türk Propaganda Savaşları", *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 2, Batman 2017, s.25. Ermenilerin bu hayalleri Müslüman halkın tepkisine neden olmuştur ve kısa sürede şehrin her yerinde çatışmalar çıkmıştır. Adana Olayları'nın ortaya çıkmasında Ermenilerin II. Meşrutiyet'in sağlamış olduğu özgürlük ortamından yararlanarak

cinayetlerin sorumlusunun Ermeniler olmasına rağmen bunların sonradan Müslümanların üzerine yıkıldığından bahsetmektedir.

Ruslar Osmanlı idaresindeki gayr-i müslim unsurları Türkler aleyhine kullanarak Osmanlı Devleti'ni yıpratmak istemiştir. Rusların buradaki asıl gayesi Osmanlı Devleti'ni güçsüzleştirerek güneye inme siyasetini gerçekleştirmektir.

Rusya Osmanlı'yı parçalamak için Rumeli'de Bulgaristan, Anadolu'da da Ermenistan devletinin kurulmasına öncülük etmiştir. Kurulacak olan bu iki devlet sayesinde Türkiye çevrelenecek, Rusya'ya yönelik tüm tehditler yok olacaktır ve Türk ulusunun Kafkaslardaki Müslümanlar ile teması tamamıyla kesilecektir.¹⁵³

Ruslar ile Ermeniler arasındaki ilk ilişkilerin Petro'nun görevde olduğu XVII. Yüzyılın sonlarına doğru başladığı söylenilebilir.¹⁵⁴ Bu iki millet arasındaki ilişkiler çok kısa sürede gelişmiştir ve Rus Çarı Petro döneminde 1723-24'te Kafkaslara inilmesiyle Rus hükümeti Gürcü ve Ermeni prenslikleri ile dostluk ve ticaret antlaşmaları imzalamıştır.¹⁵⁵

Bu ilişkiler sadece ticaret boyutunda kalmamıştır. İlerleyen yıllarda Ruslar Ermeni prensliklerini Osmanlı ve İran'a karşı koruyacağını beyan etmiştir. Burada diğer bir önemli husus Rusların Gürcü ve Ermeni topluluklarının ileri gelenlerinin çocuklarını okutmayı kabul etmesidir. İleriye dönük olarak yapılan bu yatırım sayesinde Rusların Osmanlı ve İran'a karşı yaptığı savaşlarda Ermeni ve Gürcü subayların büyük etkisi olmuştur. Rus eğitimi almış olan bu subaylar kendi milletlerini Türklere karşı kışkırtmaya başlamışlar ve Ermeni arkadaşları kanalıyla çete grupları kurmuşlardır.¹⁵⁶

Rus eğitiminden geçmiş olan ve Rusların maşası konumunda bulunan Ermeniler Kafkaslarda ve Doğu Anadolu Bölgesi'nde Türklere yönelik çok büyük katliamlar gerçekleştirmişlerdir.

bölgede daha etkin olmak istemesi ve Ermeni halkının Müslümanlara karşı kışkırtılması da etkili olmuştur. Bu olay yabancı basında Müslümanların Ermenileri katletmesi olarak yorumlanmıştır. Elçin Yılmaz, *“İngiliz Resmi Belgelerinde ve Yabancı Basında Adana Olayları- 1909”*, Belgi Dergisi, Cilt:2, Sayı:18, Denizli 2019, s.1664.

¹⁵³ Kabacalı, a.g.m, s.22.

¹⁵⁴ Mehmet Saray, **Türk – Rus Münasebetlerinin Bir Analizi**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1998, s.164.

¹⁵⁵ Saray, a.g.e, s.164.

¹⁵⁶ Saray, a.g.e, s.165.

Rusya'nın Ermenileri kullanarak bölgede etkin olmaya çalışmasından rahatsız olan İngiltere'de duruma müdahil olmuşlardır. İngilizlerin bu müdahalesi sonrası Ermenilerin bir kısmı Rusya'nın yanında yer alırken diğer bir kısmı da İngiltere'nin saflarında yer almıştır. Ermeniler bu iki devletin desteğiyle devlet kurabilmeyi hayal etmişlerdir ve bu hayalleri için İstanbul başta olmak üzere imparatorluğun birçok bölgesinde isyanlar çıkartarak yüzbinlerce Müslüman'ı katletmişlerdir.

Ermenilerin gerçekleştirmiş olduğu bunca katliama karşı kendilerini demokrat ve insan hakları savunucusu ilan eden Batı bugün olduğu gibi o gün de sesini çıkartmamıştır. Emperyalist ülkeler kendi çıkarları için kullandıkları Ermenilerin yapmış oldukları bu taşkınlıkların hep arkasında olmuşlardır.

XIX. yüzyılın ortalarından sonra Osmanlı ile Rusya arasındaki ilişkilerin kilit noktası Ermeniler olmuştur. Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı Erivan ve Eçmeziyan çevreleri Rusların eline geçince Rusya, Ermenileri Türklere karşı kullanma siyaseti gütmeye başlamıştır. Ermeniler de Rusya sayesinde varlıklarını sürdürebileceklerini düşünmüşlerdir ve Rusya'nın bu siyasetinden memnun olmuşlardır. Berlin Antlaşmasının 61.¹⁵⁷ maddesine göre Osmanlı Devleti Ermenilerin bulunduğu bölgelerde ıslahatlar yapacaktı ve bu antlaşmayı imzalayan devletleri başta da Rusya ve İngiltere'yi ıslahatlar konusunda bilgilendirecekti.

Yapılması istenen bu reformlar II. Abdülhamid tarafından olabildiğince geciktirilmeye çalışılmıştır. II. Abdülhamid'in böyle bir siyaset izlemesinin nedeni bu reformların arkasında nelerin saklı olduğunu çok iyi okumuş olmasıdır. 1895-96 yılları arasında Anadolu ile İstanbul'un birçok yerinde Ermenilerin çıkarttıkları isyanlar II. Abdülhamid tarafından kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Yaşanan bu gelişmeler Avrupa'da Ermeni katliamı olarak karşılık bulmuş ve Osmanlı üzerindeki baskıların artması sonucu II. Abdülhamid 20 Ekim 1895'te emir çıkartarak reformların esasları belirlenmiştir.¹⁵⁸ Ancak ilerleyen süreçte Ermenilerin iç karışıklık çıkartma girişimleri devam ettiği için bu reformlar hayata geçirilememiştir.

¹⁵⁷ 61. Madde tam olarak şu şekildedir: “(Babiali, Ermenilerle meskûn eyaletlerde yerli ihtiyaçların gerektirdiği ıslahat ve reformları fazla geciktirmeksizin gerçekleştirmeyi kabul eder ve (Ermenilerin) Çerkezler ve Kürtlere karşı emniyetlerini sağlamayı tekeffül eder. Bu hususta alınan tedbirler tatbiki hakkında zaman zaman bu reformları nezaret etmekle mükellef olan Devletlere (Babiali) bilgi verir.)” Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, Cilt: II, Kısım: III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s.26.

¹⁵⁸ Kurat, a.g.e, s.205.

İngilizlerin Afrika'nın güneyinde Boer Savaşı ile uğraşıyor olması, Rusların ise Japonya karşısında yenilgi alması ve 1905'te ülkede Rus İhtilalinin gerçekleşmesi bu iki devletin Osmanlı'nın iç meselesi olan Ermeni meselesine zaman ayırmasını engellemiştir. Bu zaman zarfında Ermenilerin kışkırtıcı faaliyetleri artmıştır. Özellikle Taşnak teşkilatının ülkenin her tarafına genişlemesi, Ermenilere ait kiliselerin ve okulların silah yığınağı gibi kullanılması Türkler ile Ermenilerin birbirine düşman iki millet haline gelmesine neden olmuştur.¹⁵⁹

Balkan Savaşları nedeniyle Rusya ve diğer Avrupa devletleri Ermeni meselesine fazla zaman ayıramamışlardır. Ancak 1913 Bükreş Anlaşması ile Edirne meselesinin çözülmesi üzerine başta Rusya olmak üzere diğer devletlerde meseleyi tekrar gündemlerine almışlardır.

Rusya'nın Ermeni meselesine bu kadar mesai ayırmasının en önemli sebebi Akdeniz'e inme hedefidir. Rusya Boğazlar üzerinden Akdeniz'e inmeye uğraşmış ama burada önüne sürekli engeller çıkmıştır. Rusya'nın Osmanlı ülkesinde Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı Doğu Anadolu Bölgesi'ni ele geçirmesi durumunda İskenderun Körfezi'nden Akdeniz'e inmesi muhtemel olacaktı. Rusya'nın bölgedeki başka bir hedefi de İskenderun bölgesinde deniz üssü kurmaktır.

Balkan Savaşları'nın en kritik zamanlarında dahi Ruslar Doğu Anadolu'da Türklerin aleyhine birçok faaliyet göstermekten geri durmamıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı vilayetlerin Rus işgali altına girmesi ile Ermeni Meselesi halledilmiş gibi görünüyordu. Bu dönemde Türk-Rus ilişkilerinde halledilmesi gereken bir diğer meselede Rusların Duyun-u Umumiye İdaresi'nde üyelik istemesidir. Rusya hedefini gerçekleştirdiği takdirde, her alanda diğer Batılı ülkeler seviyesine yükselecek ayrıca bazı ayrıcalıklar elde edecekti.

Emperyalist devletlerin asıl amacının Ermenilerin haklarını korumak değil, Ermenileri kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak olduğu 1917'de Rusya'da ihtilal çıkmasıyla Bolşevik yönetiminin Çarlık Rusya'nın imzalamış olduğu gizli antlaşmaları açıklaması sonrası daha net görülmüştür. Ermenilerin savunuculuğunu yapan ve onlara

¹⁵⁹ Kurat, a.g.e, s.205.

Doğu Anadolu’da devlet kurdurmaya çalışan İtilaf devletleri Osmanlı topraklarını gizli olarak paylaşıırken Ermenilere herhangi bir toprak parçası ayırmamışlardır.¹⁶⁰

Ermenilerin Anadolu’da Müslümanlara yaptığı kıyım sonrası Ermeni vatandaşların göç ettirilmesi konusunda kanun hazırlanmıştır. Talat Paşa göç kanununun tamamıyla uygulanmasına karşı çıkmıştır. Bunun nedeni ise anılarında şu ifadelerle açıklamaktadır:¹⁶¹ *”Jandarmalar tamamen, polisler ise kısmen ordu hizmetinden alınmış ve yerlerine milisler konulmuştu. Göçün bu yollarla yapılması durumunda çok çirkin sonuçlar elde edileceğini biliyordum. Dolayısıyla, geleceği düşünerek, bu kanunun uygulanmamasında ısrar ettim ve yürürlüğe girmesini geciktirmeyi de başardım.”*

Günümüzde Türklerin Ermenilere soykırım yaptığına yönelik iftiralar çok yönlü ele alınması gereken bir olaydır. Talat Paşa’nın geleceği görerek Tehcir Kanunu’nun imzalanmasına karşı çıkması o dönemde belli kimseler tarafından tepki ile karşılanmış olsa da tehcir sırasında yolda güvenlik ve benzeri sebeplerle birçok Ermeni vatandaşın ölmesi günümüzdeki sözde Ermeni soykırımının dayanakları olarak Türklerin önüne sürülmektedir. Talat Paşa anılarında ayrıca Hristiyanların Türklere karşı yaptıkları zulümler büyük hoşgörü ile karşılanırken Ermenilerin yaşadığı en ufak sorunun haddinden fazla abartıldığından bahsetmektedir. Talat Paşa’nın bu tespitindeki Batı politikalarındaki iki yüzlülük günümüzde de aynen devam etmektedir.

Talat Paşa’nın çıkarılacak olan göç kanununa direnmesine rağmen Van’ın Rusya tarafından Ermeniler vasıtasıyla işgale uğraması olayların gidişatını değiştirmiştir. İşgal sonrası kaçabilenler kaçmış ancak kaçamayanlar öldürülmüş, kadınların namusuna göz dikilmiş ve bölge insanına insanlığa yakışmayacak işkenceler edilmiştir. Bu acı hadiseler üzerine Tehcir Kanunu uygulanmak zorunda kalınmış ve ilk göç hareketi Erzurum’dan başlatılmıştır.

4.3. Türk-Rus Dostluk Cemiyeti

II. Meşrutiyet’in ilanından sonra Osmanlı ile Almanya arasındaki yakınlaşma Rusya tarafından olumsuz karşılanmıştır. Rusya’yı bölgede en çok rahatsız eden gelişmelerden birisi de Almanların Ermeniler ile ilgili Doğu Anadolu Islah Projesinde

¹⁶⁰ Akgün, a.g.m, s.210.

¹⁶¹ Kabacalı, a.g.e, s.62.

üstünlük sağlamaya çalışmasıdır. Bunun üzerine Rusya I. Dünya Savaşı öncesi Osmanlı ile Almanya'nın yakınlaşmasını engelleme ve bölgede kendi ağırlığını hissettirme girişimlerinde bulunmuştur.

Osmanlı ile Almanya'nın yakınlaşması sonucu Türk ordusu Almanlar tarafından ıslah edilmiş ve yapılan reformlar sayesinde ordu güçlenmeye başlamıştır. Bu durum karşısında Rusya; Boğazlar, Karadeniz kıyıları ve Anadolu'yu savunabilecek güçlü bir Türk ordusunun oluşması ihtimalinden rahatsız olmuş ve Türk ordusuna destek veren Almanya ile Osmanlı'nın yakınlaşmasını engellemeye çalışmıştır.

1914 yılının mart ayında Türk ve Rus ilişkilerini dostluk çerçevesinde sürdürmek amacıyla Türk-Rus Cemiyeti kurulmuştur. İkdâm Gazetesi'nin sahibi ve başyazarı Ahmet Cevdet Bey, bu tür Cemiyetlerin mensup oldukları milletleri birbirine yaklaştırmada önemli hizmetlerinin görüldüğünü; bu nedenle Türk-Rus Cemiyeti'nin kuruluşunun memnurlukla karşılanması gerektiğini, Türkler ve Rusların birçok konuda ortak çıkarlarının olduğunu; Ruslara en yakın Turanî milletin Türkler olduğunu; her iki milletin de birçok ortak noktasının bulunduğunu belirtmiştir.¹⁶² Bunun yanında Rus diline girmiş birçok Türkçe sözcüğün olduğunu; Rus edebiyatının Türk edebiyatını etkilediğini, ayrıca iki devletin yanlış politikalar yüzünden yıllarca birbirinden uzak kaldığını söylemiştir.¹⁶³

İkdâm gazetesinin *Türkler ve Ruslar* başlıklı makalesinde Türkler ile Ruslar arasında kurulacak olan dostluk cemiyeti ile ilgili şu ifadeler yer almıştır: “*Türk-Rus Cemaati'nin teessisatından maksad iki millet arasında münasebat-ı dostanenin inşasını tervic ve fikren, iktisaden ve siyaseten samimi bir mukarenet vücuda getirmek ve her iki milletin efkâr-ı umumiyesini tağlit eyleyecek surette tarafeyn aleyhinde işa kılınacak istinadatı red ve arh ve hakikat-ı hal-i kemal-i tabiyyin zımında vesait-i lâzimeye müracaat eylemektir.*”¹⁶⁴

Osmanlı ile Rusya arasındaki dostluk kurma çalışmalarından birisi de Dahiliye Nazırı Talat Bey başkanlığındaki bir kurulun, Livadia'da Rus Çar'ını ziyaret etmesi olmuştur. İstanbul'daki Rus elçisi Giers bu heyetin başında Talat Paşa'nın bulunması konusunda

¹⁶² Sabahattin Özel, “*Balkan ve Birinci Dünya Savaşları Arasındaki Dönemde Osmanlı Devleti Rus İlişkileri*” *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı:12, İstanbul 1998, s.242.

¹⁶³ Özel, *a.g.m.*, s.243.

¹⁶⁴ *İkdâm*, 25 Mart 1914.

ısrarcı olmuştur. Giers'in Talat Paşa konusundaki ısrarının nedeni ise Paşa'nın İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en güçlü ismi olmasıdır.¹⁶⁵

Livadia görüşmeleri hakkında Ahmed Agayef (Ağaoğlu) tarafından 14 Mayıs 1914 tarihinde Tercüman-ı Hakikat Gazetesinde *Türkiye ve Rusya* başlıklı bir makale yayımlanmıştır. Bu makalede Agayef “*Rusya’da, Genç Türkler hakkında beslenen fena görüşlerin izalesine çalışmak*” olduğu üzerinde durmuştur ve aynı yazıda Balkan Savaşlarından sonra “*Slav kardeşlerin kurtulması faaliyetleri*” sona erdiğinden Rusya’nın Balkanlar bahanesiyle Osmanlı Devleti’ne müdahale etmesi durumu ortadan kalktığından iki devletin ilişkilerinde iyi yönde ilerleme kaydedileceğinden bahsetmiştir.¹⁶⁶

Talat Bey Çar II. Nikola nezaket havası içerisinde karşılanmış ve iki taraf da dostluk vurgusu yapmışlardır. Çar II. Nikola Osmanlı’nın kuvvetli olmasını ve kendi egemenliğini muhafaza etmesini istediklerini belirtmiştir. Çar’ın buradaki asıl ifade etmek istediği mesele Osmanlı ile Almanya arasındaki yakınlaşmadan rahatsız olduğu ve Osmanlı Devleti’nin Almanya’ya tabi olmasını istemediğidir. Talat Bey’de bu söz karşısında Almanya’dan sadece teknik alanda yardım aldıklarını, siyasi alanda Almanya’ya nüfuz tanımayacaklarını ancak bunun gerçekleşebilmesi için de Rusya’nın yardımına ihtiyaç duyduklarını ifade etmiştir. Talat Paşa her ne kadar Alman nüfuzunu tanımadıklarını beyan etse de Rus Dış İşleri Bakanı Sazonov’a göre Osmanlı ile Almanlar arasındaki ilişki birbirinden ayrılamayacak kadar yakındır ve Jöntürk hükümeti Almanya’ya egemenlik haklarını sınırlandıracak büyük tavizler vermektedir. Livadia görüşmelerinde Ruslar Liman von Sanders’in heyetine verilen olağanüstü yetkilerden rahatsızlıklarını dile getirmişler ve Türk heyetine imparatorluğun böyle giderse çok geçmeden özgürlüğünü kaybedip, Almanya’nın kölesi olması tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır uyarısında bulunmuşlardır.

Sazonov anılarında İttihatçılar için şu değerlendirmede bulunmuştur:¹⁶⁷ “*Hiçbir ahlaki düşünce ile gemenemez tutkularına rağmen, Jön Türkler kendi tarzlarında vatanseverdiler ve Hristiyan Avrupa’ya karşı yüzyıllık mücadelenin ülkelerinin milli iktidarına benimsettiği sayısız kısıtlamalardan kurtulmaya çalışıyorlardı.*”

¹⁶⁵ Kurat, a.g.e, s.218.

¹⁶⁶ **Tercüman-ı Hakikat**, 14 Mayıs 1914, Kurat, a.g.e, s.218.

¹⁶⁷ Sazonov, a.g.e, s. 157-158.

Sazonov anılarında Talat Paşa'yı Enver Paşa'nın yanında ilk planda rol oynayan, sözüne güvenilmez ve dünya tarihinin en kara ruhlu insanlarından biri olarak kabul edilen kişi olarak anlatmaktadır.¹⁶⁸ Sazonov'un Talat Paşa hakkındaki bu düşünceleri Rusların bilinçaltındaki Türk düşmanlığının da bir göstergesidir.

Çar, Türk tarafına protokol gereği yemek davetinde bulunmuştur. Rivayet edildiğine göre Çar II. Nikola süslü ve pahalı olan yemek takımlarını göstererek *"Bu sofrada ne görüyorsanız hepsi Rus'tur."* diyerek övünmüştür.¹⁶⁹ Talat Bey'in *"Kapitülasyonlar yüzünden, maalesef bizde böyle değildir."* diye cevap vermesiyle hem Rus Çar'ını mat etmiş hem de Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonlar yüzünden ne kadar zorluk çektiklerini Rusya'ya beyan etmiştir.

Livadia görüşmelerinde önemli gündem maddelerinden birisi de Ermeni meselesi olmuştur. Sazonov Ermeni reformları konusuna büyük önem verdiklerini Talat Paşa'ya ayrıntılı olarak anlatmış ve Ermenilerin yaşam şartlarının iyileştirilmesine ilişkin reformların takipçisi olacaklarını belirtmiştir. Bunun yanında Sazonov anılarında Ermenilerin tarihinin acılarla dolu olduğundan uzun uzun bahsetmiştir. Ancak bu anılarda Ermenilerin yapmış olduğu mezalimlere ilişkin tek bir kelimeye yer verilmemiştir.

Livadia görüşmeleri sonrası Türk heyetinin dönüş yapacağı gün Sazonov'u Yalta limanındaki Sultana ait Ertuğrul yatında yemeğe davet etmişler ve yemek sırasında çok fazla konuşmayan Talat Paşa yemek sonunda Sazonov karaya dönmeye hazırlanırken Sazonov'a eğilerek sessizce *"Size çok ciddi bir teklifte bulunmak zorundayım. Rus hükümeti Türkiye ile bir ittifak imzalamayı istemez miydi?"* demiştir.¹⁷⁰ Talat Paşa'nın bu son anda gelen teklifi karşısında şaşırان Sazonov teklif edilen anlaşmanın incelenmesi görevini İstanbul Büyükelçisine vereceğini belirtmiştir.

¹⁶⁸ Sazonov, a.g.e, s.156.

¹⁶⁹ Kurat, a.g.e, s.221.

¹⁷⁰ Özel, a.g.m, s.249.

4.4. Birinci Dünya Savaşı Dönemi Türk – Rus İlişkileri

Osmanlı topraklarını aralarında paylaşan büyük güçler, birbirleriyle ölüm kalım savaşına tutuşmuşlardır ve hepsi de Osmanlı Devleti’ni bir av olarak görmüşlerdir.¹⁷¹ Yani müttefik olduğumuz Almanya bile diğer ülkeler gibi bize düşmandır. Bu devletler arasında Türklük için en tehditkâr devletler ise Almanya ve Rusya olmuştur.¹⁷² Bunun nedeni ise iki devletinde Osmanlı’nın Türk bölgelerini ele geçirip, buralara kendi ırklarından insan yerleştirmek hedefinin olmasıdır. Ancak Rusya’nın sınır komşumuz olması ve milyonlarca Türkü egemenliği altında bulundurması bizim için daha tehlikeli bir devlet olduğunun kanıtıdır.

28 Haziran 1914 tarihinde Avusturya’nın hükümdar adayı Franz Ferdinand ile refikasının Sırp öğrenci Princip tarafından öldürülmesi sonucu Birinci Dünya Savaşı başlamıştır. Aslında savaşın çıkacağı önceden beklenen bir gelişmedir. Buna devletlerin blok halinde birbirlerine karşı düşmanca vaziyet almaları kanıt olarak gösterilebilir. Bu nedenle yaşanan suikast olayı savaşın bahanesi olarak görülmüştür.

Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti de ittifak arayışına girmiştir. Siyasi yalnızlıktan kurtulmak için İngiltere ve Fransa ile görüşmeler yapmış ancak bu devletler Osmanlı’yı yanlarında istememişlerdir. İtilaf devletlerinin Osmanlı’yı yanlarında istememelerin nedenlerinden birisi de bu devletlerin yapılan gizli anlaşmalarla Osmanlı’yı kendi aralarında paylaşmış olmalarıdır. Osmanlı Devleti’nin siyasi yalnızlıktan kurtulmak için müttefik arayışına girmesine rağmen kimsenin onunla anlaşmaya yanaşmamasının haklı nedenleri de yok değildir. Osmanlı bu dönemde yıkılma süreci içerisindeydi ve diğer devletler Osmanlı Devleti’ni kendilerine yük olarak görmüşlerdir.

İmparatorluğun uzunca yıllar kötü yönetilmesi, içerisindeki farklı milletlerden insanların sürekli ayaklanması, ekonomisinin dışarıdan alınan borçlarla ayakta kalmaya çalışması, ordunun eski yeteneğini kaybetmesi ve iktidardakilerin dünyadaki gelişmeleri takip etme becerisinden yoksun olması diğer devletlerin Osmanlı Devleti ile ittifaka yanaşmamasının haklı nedenlerindendir. Oysa ittifak kuran devletler

¹⁷¹ Yusuf Hikmet Bayur, “İkinci Meşrutiyet Devri Üzerine Bazı Düşünceler”, **Belleten**, Cilt: XXIII, Sayı: 90, Ankara 1959, s. 281.

¹⁷² Bayur, *a.g.m.*, s.281.

karşılıklı olarak güç birliği yaptıkları ülkelerin zor durumda kaldıklarında birbirlerine destek olmalarını isterler. Osmanlı Devleti de ekonomik, siyasi, askeri, sosyal yönlerden fayda sağlamaktan aciz olduğu için kimse onunla ittifak yapmaya yanaşmamıştır.

Savaşın başladığı dönemde Osmanlı Devleti'nin müttefiki yoktur. Müttefik bulmak için ilk girişimi İngiltere nezdinde yapılmıştır. Dönemin Maliye Nazırlığı görevini yürüten Cavit Bey tarafından İngilizlere sunulan ittifak teklifi Bahriye Bakanı Churchil tarafından reddedilmiştir.¹⁷³ Churchill yapılan müttefiklik önerisini, Hariciyeden sorumlu Bakan Grey ile müzakere ederek kabul etmemiştir.

Müttefiklik amacıyla ikinci teşebbüs Bulgaristan'dan gelmiştir ancak Bulgaristan'ın niyetinin Almanları ittifakın içerisine almak ve Makedonya'daki topraklarını genişletmek olduğu görülünce ittifak yapılamamıştır.

Osmanlı Devleti sonrasında Bahriye Nazırlığı görevini yürüten Cemal Paşa aracılığıyla Fransızlara müttefiklik teklifi götürmüştür. Cemal Paşa bu girişimi sırasında Saraybosna olayının bir genel savaşa evirilebileceğini, İtilaf devletleri bu savaşta Osmanlı Devleti'ni yanında bulundurursa merkezi devletlerin zora girebileceğini belirtmiştir. Cemal Paşa bu uyarısında haklı çıkmıştır ancak Fransa, geleceği görememiş, paşanın bu uyarılarını dikkate almamış ve ittifaka yanaşmamıştır. Fransa'nın ittifak konusunda olumsuz tutum sergilemesinin bir nedeni de Rusya razı olmadığı sürece ittifakın gerçekleştirilemeyeceği düşüncesidir.¹⁷⁴

Osmanlı Devleti'nin bu siyasi yalnızlıktan bir an önce kurtulmak istemesinin en önemli nedeni Rusya'nın ilk fırsatta Boğazları ve İstanbul'u ele geçirme girişiminde bulunmasından endişe etmesidir. İlerleyen süreçte İngiltere ile Rusya'nın yakınlaşması Osmanlı'nın endişesini iyiden iyiye artırmış ve Türklerin Almanya ile anlaşmasına neden olmuştur.

Hem İngiltere hem de Rusya Osmanlı'yı ordu gücü açısından önemsiz görmekle birlikte Osmanlı Devleti'nin Almanlar ile birlikte hareket etmesini de istememişlerdir. Bunun nedeni Osmanlı'nın savaşa girmesi durumunda Rusya'nın Kafkas cephesinde

¹⁷³ Gürsel, a.g.e, s. 158.

¹⁷⁴ Mehmet Biçici, "Hatıratlarla Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşına Girişi", **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Gaziantep 2014, s. 701.

askeri kuvvet bırakmak zorunda olacağıdır. Rusya bu durumun önüne geçebilmek için Türkleri kuşkulandıracak siyasi faaliyetlerden uzak durmaya çalışmıştır. Ancak bu durum Rusya'nın tarihi emellerinden vazgeçtiği anlamını taşımamaktadır.¹⁷⁵

Ruslar Osmanlı'nın Almanya ya yakınlaşmasından rahatsız olsa da Osmanlı'nın Almanya'nın yanında savaşa girmesinin Rusya'nın hedeflerine katkı sağlayabileceğini de düşünmüştür. Rusya'ya göre; Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı'nda Rusların karşısında olması, Ruslara savaş ilan etmek gibi bir hataya düşmesi Boğazlar meselesinin Ruslar lehine çözülmesinde tarihi bir fırsat olabilirdi.¹⁷⁶

Bu düşüncüyü Rus Başvekili Trepov'un 2 Kasım 1916'da DUMA'daki nutkunda görebiliyoruz.¹⁷⁷ *“Bin yıldan ziyade bir müddetten beri Rusya güneyindeki serbest açık denizi, emellerinin hedefi ittihaz etmiştir. Karadeniz ve Çanakkale Boğazlarının anahtarı ile birlikte İstanbul kapıları, Rus milletinin asırlar görmüş samimi gayesini teşkil eder. Bütün tarihi boyunca beslemiş olduğu emeller şimdi hakikate dönmek üzere bulunuyor. Rusya, İngiltere ve Fransa arasında 1915'te akdolanıp sonra İtalya tarafından iştirak edilen mukavelename Rusya'nın Boğazlar ve İstanbul üzerindeki haklarını tanımaktadır. Rus milleti ne için kanını döktüğünü bilmelidir.”* Rus Başvekili Trepov'un bu nutku halkı Türklere karşı bir olmaya davet eden bir nutuktur.

Rusya ile Enver Paşa'nın ittifak kurma çabaları olsa da bu çabalar sonuçsuz kalmıştır ve 2 Ağustos 1914'te Almanlarla Osmanlı Devleti müttefiklik konusunda uzlaşmışlardır.

4.5. Osmanlı-Alman İttifakı

İttihat ve Terakki yönetimi Balkan Savaşları'nda alınan ağır yenilgiler sonrası Osmanlı kara kuvvetlerinin eğitimini Liman Von Sandres başkanlığındaki Alman askeri heyetine bırakmıştır. Bu askeri heyetin çalışmaları Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Alman ittifakının temellerini atmıştır diyebiliriz.¹⁷⁸ Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Harbi'ne girmesinde Almanya'nın gönderdiği heyetin etkisi yadsınamaz.¹⁷⁹ Bu süreçte bir Alman komutanın Boğazlardaki birliklere atanması bahsi geçmiş ve bu durum İtilaf

¹⁷⁵ Kurat, a.g.e, s.229.

¹⁷⁶ Yuluğ Tekin Kurat, “1879-1919 Arasında Türk-Rus İlişkilerinin Siyasal Anatomisi”, **Türk Rus ilişkilerinde 500 Yıl**, 1491-1992, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s. 142.

¹⁷⁷ Orhan Conker, **Türk - Rus Savaşları**, Sümer Basımevi, Ankara 1942, s.44.

¹⁷⁸ Kurat, *1879-1919 Arasında Türk-Rus...*, s. 141.

¹⁷⁹ Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt: II, Kısım: III, s.276.

devletleri tarafından tepki ile karşılanmıştır. Almanya heyeti ile ilgili sözleşmenin içeriği Ruslar tarafından öğrenildiği zaman büyük bir fırtına kopmuştur. Çünkü sözleşmeye göre İstanbul'daki kolordu komutanı İstanbul muhafızı ve Karadeniz boğazındaki istihkamların amiri olacaktır ve sıkıyönetim zamanında ise asayiş işlerinden de sorumlu olacaktır.¹⁸⁰ Burada Rusya'yı en çok endişelendiren hususlardan birisi de İstanbul'daki büyükelçi ve elçilerin bir Alman generalin komutanlık ve hatta güvenlik işlerini yürüttüğü bir kentte yaşayacak ve müzakere edecek olmasıdır. Böylece Boğazların fiilen Almanya'ya tabii olması söz konusu olacaktır. Ruslara göre ilk durum İstanbul'da Büyük devletler arasındaki eşitliğe aykırıyken ikinci durum ise Rusya'nın can damarının Almanya'nın eline geçmesine neden olmaktadır.¹⁸¹

Osmanlı gerginliği gidermek için 14 Aralık 1913'te göreve başlayan Liman Von Sanders'i mareşal rütbesiyle sadece ordu genel müfettişi ilan etmiştir.¹⁸²

Ruslar Almanya'nın Osmanlı üzerinde gittikçe artan siyasi etkisinden rahatsız olmuşlar ve Boğazları ele geçirme planının tekrar değerlendirilmesi doğrultusunda 8 Şubat 1914 tarihinde bir toplantı yapılmışlardır. Yapılan toplantı esnasında İstanbul'a asker gönderilmesinin elzem olduğu konuşulmuştur. Sazonov, yapmış olduğu konuşmada:¹⁸³ *“Boğazların Osmanlı Devleti'nin denetiminden çıkması durumunda, Rusya bu bölgenin herhangi bir gücün eline geçmesini engellemek zorundadır. Bu nedenle Boğazları işgal etmekten başka bir çıkar yol bulamıyorum.”* demiştir.

İtilaf Devletleri Osmanlı Devleti'ni yük olarak görürken Liman Von Sandres'in raporlarından Osmanlı Devleti'nin 4 veya 5 kolordusunun yetiştirildiğini öğrenen Kayzer Wilhelm Osmanlı silahlı kuvvetlerinin kendi çıkarları için kullanılması yönünde girişimde bulunmuştur.

Almanya ile yapılan bu ittifak görüşmeleri 27 Temmuz'da İstanbul'da başlamıştır ve ittifak konusunda en fazla ısrarcı olan kişi Almanya'nın İstanbul elçisi Baron von Wangenheim olmuştur.¹⁸⁴ Baron von Wangenheim, Osmanlı-Alman ittifakının gerçekleşebilmesi için Sadrazamın yalısına kendi evine girer gibi girip çıkmakta ve uyması gereken kuralları hiçe sayarak küstahça hareketlerde bulunmaktadır.

¹⁸⁰ Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, Cilt: II, Kısım: III, s.288.

¹⁸¹ Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, Cilt: II, Kısım: III, s.288.

¹⁸² Koloğlu, a.g.m, s.237.

¹⁸³ Aslanova, a.g.tz, s.115.

¹⁸⁴ Gürsel, a.g.e, s.162.

Almanya'nın baskısı sonucu Alman-Türk ittifakı imzalanmış ve bu gelişme İngiltere ile ittifak görüşmelerini yürüten Maliye Nazırı Cavit Bey'den, Fransa ile ittifak görüşmelerini yürüten Bahriye Nazırı Cemal Paşa'dan gizlenmiştir. Bu iki isme bilgi verilmemesinin nedeni bu paşaların itilaf devletleri taraftarı olarak görülmesidir.

Osmanlı Devleti'nin Almanya ile anlaşma yapma nedenlerinden birisi de Avrupa devletleri ile eşit sayılma isteğidir. 9 Eylül'de kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırdığını açıklaması bu eşit sayılma isteği yönünde atılan bir adım olmuştur.

Osmanlı Devleti ilk başta savaşa hemen katılmak istememiş, ordunun toparlanmaya ihtiyacı olduğunu düşünmüştür. Almanya da Türk ordusunun durumunu bildiği için Osmanlı'ya savaşa hemen katılması için baskı yapmamıştır. Ancak Rusların şarktaki cephede saldırıya başlaması ve garp cephesinde yaşanan gelişmelerin Almanya'nın beklediği şekilde olmaması nedeniyle Osmanlı Devleti'nden bir an önce savaşa girip Almanya'nın yükünü hafifletmesi istenmiştir.

Kabinede çoğunluk savaşa hemen girilmemesi gerektiğini düşünmüştür. Said Halim Paşa, Cemal Paşa, Talat Paşa, Halil Paşa ve Cavit Bey savaşa girmekte acele edilmemesi gerektiğini söylemişlerdir. Ancak Talat Bey, Cemal Paşa ve Halil Bey, Enver Paşa'ya destek vererek Almanya ile yapılan ittifakın uygulanması konusunda uzlaşmıştır.¹⁸⁵

Bizim için tehditlerin en büyüğü olan Rusya'yı yenilgiye uğratmak için boğazlar kapatılmış ve Rusların ittifak ettiği devletlerle iletişimi kesilmiştir. Bununla Almanya'ya büyük hizmet etmiş oluyorduk.

Osmanlı I. Dünya Savaşı öncesi Trablusgarp'ta ve Balkanlarda büyük yenilgi almıştır. Osmanlı'nın bu yenilgilerde almış olduğu yaraları sarmadan kendi isteğiyle savaşa girmesi baştaki yöneticilerin bilgisizliği ve hayalperestliği olarak gösterilebilir.¹⁸⁶ I. Dünya Savaşı'na giriş kararı Osmanlı Devleti'nin yok olması yolunda verilmiş talihsiz bir karardır. Burada kararı verenlerin vatanseverliğini sorgulamak söz konusu olmamakla birlikte tecrübesizlik, hayalperestlik ve Almanya'ya haddinden fazla güvenmek devleti bu noktaya getirmiştir.

¹⁸⁵ Kurat, a.g.e, s.242.

¹⁸⁶ Bayur, a.g.m, s.282.

29 Ekim 1914 tarihinde Türk savaş gemileri Sevastopol, Novorossiysk ve Odessa'yı bombalamış olsalar da istenilen başarı elde edilememiştir. Ancak birkaç sahil gemisi batırılmıştır. Bunun yanında Türk gemileri dönüşte Ruslara ait bir mayın gemisini batırmış ve az sayıda esir alarak Boğaz'a girmiştir. Bu bombalama olayını devlet erkânı içerisinde sadece 3-4 kişi bilmektedir. Bu durum devlet erkânı tarafından büyük bir sürprizle karşılanmıştır. Bu beklenmedik durum karşısında Rus, İngiliz ve Fransız elçileri ülkeden ayrıldılar ve 12 Kasım 1914 tarihinde Osmanlı Devleti resmen İttifak devletleri ile savaşa girmiş oldu.

Osmanlı Devleti I. Dünya Harbi'ne dahil olduğunda iktidar İttihat ve Terakki Partisi'nin elinde idi. Bu partinin iki önde gelen isminden birisi Talat Paşa diğeri de bu dönemde Türk ordusunu kumanda eden Enver Paşa'dır. Enver Paşa tarih boyunca Osmanlı Devleti'ni savaşa sokan adam olarak görülmüştür. Ancak burada sorumluluk yalnız Enver Paşa'ya ait olmayıp, Cemal Paşa, Halil Bey ve Talat Bey de Enver Paşa gibi sorumlu olan kişiler arasındadır. Osmanlı Devleti'ni yöneten kişilerin Almanya'nın yanında yer almasının birçok nedeni vardır. Bu nedenlerden birisi de İttifak devletlerinin özellikle Türkler için dönemin baş düşmanı olan Rusya'nın Osmanlı'ya karşı izlemiş olduğu düşmanca siyasettir. İttifak devletlerinin izlemiş olduğu bu siyasete göre karar vermek zorunda kalan Türkler bazen doğru bazen de yanlış karar vermek durumunda kalmışlardır.

Osmanlı Devleti'nin Rus limanlarını bombalaması Rus basınında büyük tepki ile karşılanmıştır. Rusya'nın en büyük gazetelerinden biri olan Novoye Vremya gazetesi Osmanlı'nın savaşa girmesinin sonuçları ağır olacak ve Türklerin Avrupa kıtasında yeri kalmayacaktır demiştir. Bunun yanında aynı gazete Enver Paşa ve arkadaşlarını Osmanlı Devleti'nin menfaatlerini Almanya'ya satmakla suçlamıştır. Gazete de bunların dışında İstanbul'un Ruslar tarafından ele geçirilmesi idealinin Rus halkına ecdatlarının vasiyeti olduğu ve bu idealden geri dönmeyeceklerini bildirmiştir. Bu durumda denilebilir ki Osmanlı'nın Rusya limanlarını bombalayarak savaşa girmesi Rus halkının tepkisine yol açmış ve halkın büyük çoğunluğu İstanbul'u ele geçirmek idealiyle Türklere karşı tek yürek olmuştur.

Çar II. Nikola 20 Ekim/ 2 Kasım 1914 tarihindeki Manifestosunda Rusların ideallerini şu şekilde açıklamaktadır:¹⁸⁷

“Tanrı inatıyla biz, bütün Rusya’nın İmparatoru ve mutlak hükümdarı, Polonya Çarı, Finlandiya büyük beyi ve saire, ve saire, ve saire, İKİNCİ NİKOLA, bütün sadık tebaamıza (şu bildiriyi) yayınlıyoruz.

Almanya ve Avusturya, kudretlerini bütün vasıtalarla artırmayı amaç edindiklerinden, Rusya’ya karşı şimdiye kadar yaptıkları başarısız mücadelede Osmanlı hükümetinin yardımına baş vurmuşlar ve gözü görmez olan Türkiye’yi bizimle harbe sokmuşlardır.

Almanlar tarafından yönetilmiş olan Türk donaması, hainane bir şekilde, bizim Karadeniz kıyılarına hücum etmek küstahlığında bulunmuştur.

Bunun üzerine biz Çargrad (İstanbul)daki Rus elçisini ve bütün elçilik erkanı ile konsolosluk memurlarının Türkiye sınırlarını terk etmelerini emrettik.

Hristiyan dininin ve bütün Slav kavimlerinin eski ezicisinin, kendisine karşı bu yeni çıkışını Rusya tam bir sükunetle ve Tanrı’nın yardımına güvenerek karşılamaktadır.

Yiğit Rus silahlı (kuvvetlerinin) Türk yığınlarını yenmesi ilk defa olmadığı cihetle, vatanımızın bu küstah düşmanına bu defa da cezasını verecektir. Türkiye’nin akılsızca harp hareketlerine bu tarzda başvurmasının, kendisi için mukadder olan gelişmeleri hızlandıracağını ve Karadeniz kıyılarında ecdadımız tarafından vasiyet edilen tarihi emellerimize ulaşmamızı çabuklaştıracığına bütün Rus halkı ile birlikte tam bir kanaatimiz vardır.”

Rusya’ya karşı başlatılan harbin Türkler arasında da önemli yansımaları olmuştur. Türklerin Rus limanlarını bombalaması bazı kesimlerce cesaret gösterisi olarak görülmüş ve Almanya’nın da gücü ile Rusya’nın yenileceğine inanılmıştır. Halkın önemli bir kesimi savaşın başlatılmasının haklı olduğunu düşünürken, İttihatçılara en sert muhalefeti yapan İtilaf ve Hürriyet Fırkası aynı fikirde değildir. Ancak o dönemde Enver Paşa ve Talat Bey’in kararlarına karşı söz söylemek çok kolay olmadığı için savaşa giriş açıkça eleştirilememiştir.¹⁸⁸

Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşını kazanabilmek için Cihad ilan etmesi ve milyonlarca Müslüman’ın desteğinin sağlanacağına inanılması sadece bir düş olarak kalmıştır.¹⁸⁹ Müslüman Türklerin ve Arapların bu cihada cevap vermesi mümkün görünmediği gibi Araplar Osmanlı Devleti’ne ihanet etme peşinde olmuşlardır.

¹⁸⁷ Kurat, a.g.e, s.246-247.

¹⁸⁸ Kurat, a.g.e, s.250.

¹⁸⁹ Kurat, a.g.e, s.252.

Cihad'ın ilanı ile İngiltere, Fransa, Rusya, Sırbistan ve Karadağ'da bulunan Müslümanlar ayaklanmaya çağılırken, Avusturya-Macaristan ve İtalya egemenliği altında bulunan Müslümanlar dışarıda bırakılmıştır.

Cihad ilan edilirken Avusturya-Macaristan ve İtalya egemenliği altında bulunan Müslümanların dışarıda bırakılması, İtilaf devletlerinin Cihad girişiminin Almanya'nın çıkarları için yapıldığı propagandasını yapmasına imkân sağlamıştır. Bu şartlar altında Cihad'a katılım yüzde onu bile bulmazken, İttihatçılar başkaları tarafından sunulan politikaları uygulamaya çalışmaları nedeniyle Araplar tarafından dinsizlikle itham edilmişlerdir.¹⁹⁰

Cihad'ın ilanı sonrası, Türk ordusuna asıl heyecan vereceği düşünülen beyanname Enver Paşa tarafından yapılan beyanname olmuştur. Enver Paşa bu beyannamesinde Osmanlı askerinin ne kadar sabırlı, dayanıklı ve kahraman olduğundan ve atalarımızın gerçek evladı olduğumuzu göstermek için çok çalışmak gerektiğinden bahsetmiştir. Ayrıca 300 milyon Müslüman'ın zincirler altında inlemekte olduğunu ve Osmanlı Devleti'nin galip gelmesi için dua ettiğinden bahsetmiştir. Enver Paşa'nın beyannamesi genel olarak dini hassasiyetleri ön planda tutmuştur. Ayrıca bu beyanname de insanların atalarına layık olabilmeleri için var gücüyle bu savaşın kazanılması uğrunda çalışması gerektiği üzerinde durulmuştur.

Birinci Dünya Harbi'nin başlarında Enver Paşa Osmanlı ordusunun en önde gelen ismi idi. Türk milleti Enver Paşa'yı çok sevmiştii ve milletin gözünde o en büyük vatanseverdi. Bu dönemde milliyetçilik ruhu gittikçe kuvvetleniyordu ve Enver Paşa'da bu ruhtan etkilenen askerlerin başında geliyordu. Panislamist görüşü de benimseyen Enver Paşa'ya Türkçülük daha cazip gelmiştir.¹⁹¹ Selanik'te İkinci Meşrutiyet'ten itibaren Ziya Gökalp'in sistemleştirmeye başladığı Türkçülük akımı Türk münevverleri ve askerileri üzerinde son derece etkili olmuştur.

Birinci Dünya Harbi'nde Rusya, Fransa ve İngiltere'nin karşısında Almaya ile anlaşma yaparak yenilgiye uğramak büyük tepkilere neden olmuştur. Burada başarısızlığın sebebi olarak başta Enver Paşa olmak üzere bütün İttihatçılar görülmüştür. Almanya ile ittifak yapmaktansa tarafsız kalmanın ülke menfaati için daha doğru olduğu

¹⁹⁰ Koloğlu, *a.g.m.*, s.239.

¹⁹¹ Kurat, *a.g.e.*, s.254.

düşünceleri de ortaya atılmıştır. Cemal Paşa bu düşünce şu şekilde cevap vermiştir:¹⁹² *“Deniliyor ki, tarafsızlığımızı daha münasip olur. Boğazları seyrü sefere serbest bulundurmak şartı ile değil mi? O halde bu umumi harpten Rusya öyle büyük bir zaferle çıkacaktı ki, hatta harbin sonunu bile beklemeyerek İstanbul’un ve Şarki Anadolu’nun işgaline imkân bulacaktı.”*

Enver Paşa ise 1 Eylül 1920 tarihinde Bakü şehrinde toplanmış olan Şark Milletleri Kurultayı’ndaki konuşmasında durumu şu şekilde açıklamaya çalışmıştır.¹⁹³ *“Yoldaşlar, Türkiye muharebeye girdiği zaman cihan iki gruba ayrılmış bulunuyordu. Birincisi kapitalistler ve emperyalist eski Çarlık Rusya’sı ile onun müttefikleri idi. İkincisinde Almanya ile müttefikleri vardı ki, bunlar da hem kapitalist hem de emperyalist idiler. Biz bu iki zümreden Çarlık Rusya’sı ile İngiltere ve bunların dostlarından ibaret olanlara karşı harp ettik. Çünkü bunların maksadı bizi tamamen boğup vücudumuzu yeryüzünden kaldırmaktı. Biz Almanya ve müttefikleri tarafına geçtik. Çünkü Almanya hiç olmazsa, varlığını bize bağışlamaya razı olmuştu.”*

4.6. Kafkas Cephesi

Birinci Dünya Savaşı’nda Türkler Ruslarla yalnızca Kafkas Cephesi’nde savaşmıştır. Kafkas harekâtı Rusya ve Osmanlı için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Türklerin bu cephedeki planı Kafkasya ve İran üzerinden Turana varmaktır.¹⁹⁴

Kafkas Cephesi’nde en etkili isim şüphesiz Harbiye Nazırı Enver Paşa olmuştur. Kafkasya bölgesi coğrafi konumu, yer altı ve yer üstü zenginlikleri bakımından bölgedeki devletlerin elde etmek için çokça kan döktüğü bir bölge olmuştur. Osmanlı’nın son dönemlerinde Rusyaların Kafkasya’ya egemen olma ve sıcak denizlere ulaşma politikası nedeniyle bu iki büyük güç arasında savaşlar yaşanmıştır. İki devlet için de jeopolitik öneme sahip olan Kafkasya’da bölge halkının uzun yıllar Türk hakimiyeti altında kalması ve çoğunluğunun Türklerle aynı kültürü paylaşması, Rusya’ya karşı harekete geçmesine neden olmuştur. Bu durum Osmanlı için büyük bir avantaj olmuştur.

Osmanlı Devleti Almanya ile ittifak yaptıktan bir gün sonra seferberlik ilan etmiş, 4 Ağustos’ta tarafsız kalacağını beyan etmiş ve 7 Ağustos’ta Avusturya’nın Rusya’ya

¹⁹² Kurat, a.g.e, s.257.

¹⁹³ Gürsel, a.g.e, s.160.

¹⁹⁴ Gürsel, a.g.e, s.164.

savaş ilan etmesi üzerine ticari gemilere açık olmak şartıyla Çanakkale ve İstanbul boğazlarını savaş gemilerine kapatmıştır.

Enver Paşa ve beraberindeki İttihatçıların Kafkasya Cephesi'ndeki en büyük hedefi Osmanlı'yı eski gücüne kavuşturmak ve Türk ve Müslüman halklarını bir araya getirmek idi. Bunun gerçekleşebilmesi için de Rusların bölgeden atılması gerekiyordu.

1 Kasım 1914'te Rus ordusunun taarruzu ile ilk büyük harekât başlamıştır. 3. Ordu Köprüköy yakınlarında karşılayarak önemli başarılar elde etmiştir. Gerçekleştirmiş oldukları taarruz sonrası bozguna uğrayan Ruslar Azap-Zanzak-Hoşap hattına çekilmek durumunda kalmışlardır.

Enver Paşa'nın Sarıkamış Taarruzundaki amacı Rusları Kafkas sıradağları arkasına atmak, Kars, Ardahan ve Batum'u tekrar vatan topraklarına katmak ve Bakü petrollerini ele geçirmektir. Ancak soğuk kış şartları ve Enver Paşa'nın hayalperestliği nedeniyle Türk Ordusu 60.000 kadar kayıp vermiş ve Sarıkamış Taarruzundan istenilen başarı elde edilememiştir. Bu yenilgi üzerine Ruslar Anadolu'ya doğru ilerlemeye başlamıştır. Bu yenilginin en önemli nedenlerinden birisi de Ermenilerin savaş süresince Ruslara destek olması ve Ruslarla birlikte hareket etmesidir. Bu süreçte Ermeniler Çarlık üniforması giyerek intikam alayları oluşturmuşlar ve Taşnak çeteleri cephe gerisinde terör faaliyetleri yürütmüşlerdir. Bu cephede Ermeni çeteleri ile Rus askerleri birlikte hareket ederek Van, Kars, Ardahan, Bitlis, Diyarbakir, Trabzon ve Erzurum'da Müslüman halka tecavüz ve işkence yoluyla tarihte izi silinmeyecek insanlık suçu işlemişlerdir.¹⁹⁵

Talat Paşa ve diğer ittihatçı liderler Almanya'nın da desteğiyle Ermenileri bölgeden zorunlu göç ettirmeye karar vermişlerdir. Bu göç kararı keyfi verilen bir karar olmamış, hatta Talat Paşa tehcir kanununun uygulamaya konulmasının gelecekte Türkler aleyhine propagandalara neden olacağını ileri sürerek bu kanunun yürürlüğe girmemesi için çok çaba göstermiştir. Ancak Ermeni ve Rusların bölgedeki terör faaliyetlerinin önüne geçilemediği görülünce kanun uygulanmak durumunda kalmıştır. Osmanlı Devleti, Rusya ile savaş halinde iken Ermenilerin kendi devletine

¹⁹⁵ BOA, HR-SYS, 2872-1.

ihamet etmesi, bölgedeki Türk ve Müslüman halkı katletmeye başlaması böyle bir kararın alınmasını zorunlu kılmıştır.

4.6.1. Sarıkamış Harekâtı

Sarıkamış Taarruzu Enver Paşa'nın tasarladığı bir harekettir. Paşa bu taarruz öncesi Alman komutanlara da fikirlerini sormuş, Liman von Sanders haricinde diğer komutanlar Enver Paşa'nın bu fikrini desteklemişlerdir. Fakat bu taarruz sonrası bütün sorumluluğun Enver Paşa'da olacağını kendilerinin sorumluluk kabul etmediklerini de bildirmişlerdir. İstanbul bulunan askeri çevrelerde ise Enver Paşa tarafından verilen bu karara itiraz edecek birisi olmamıştır.¹⁹⁶

Enver Paşa ani bir baskınla sonuç alabileceğini düşünmüştür. Hasan İzzet Paşa komutasındaki Türk ordusu sınırı birkaç noktadan geçerek Köprüköy'de Rusları bozguna uğratmıştır. Bu muharebenin sonucunda Artvin, Çoruh, Ardahan ve Oltu ele geçirilmiştir. Rusya özellikle Oltu yakınlarında büyük hezimete uğramıştır.

Ruslar Ocak 1916'da karşı taarruza geçmiştir. Ruslar bu süreçte Bağdat tren yolunu engellemek, Türkler ile Almanya'nın İran bölgesindeki etkisini yok etmek amacıyla İran Azerbaycan'ına girmişlerdir.¹⁹⁷ Sonrasında Rusların Erzurum'a doğru taarruza geçmesiyle 16 Şubat 1916 tarihinde Erzurum Rusların eline geçmiştir. Bunun akabinde Rus kuvvetleri Muş ve Bitlis'e de girdiler. 19 Nisan 1916 tarihinde Trabzon Rus işgaline uğradı, 25 Temmuz 1916 tarihinde ise Erzincan elimizden çıktı. Rusların asker sayısının çok olması ve teçhizat sıkıntısı yaşamamaları Doğu Anadolu'da ilerlemelerini kolaylaştırdı. Rusların ilerleyişi bunlarla da sınırlı kalmamış, İran içlerine doğru ilerleyen Rus askerleri 19 Mart 1916'da İsfahan'ı işgal etmişlerdir.

Liman von Sanders'in 1917 yılı sonlarında Osmanlı başkomutanlığına atanan Alman generali von Sekt için hazırlamış olduğu rapor Sarıkamış Taarruzunun gerçek manada özetidir diyebiliriz. Bu raporda Liman Paşa şunları belirtmektedir:¹⁹⁸

“Üçüncü orduda 1914 Aralık ayı başında 90 000 iyi asker vardı.”

¹⁹⁶ Kurat, a.g.e, s.269.

¹⁹⁷ Kurat, a.g.e, s.421.

¹⁹⁸ Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, Cilt: III, Kısım: I, s.373-374.

“O, sınır yakınında, dağlıkta Hasankale’ye komşu bir bölgede kendisine üstün olmayan Rus birlikleri karşısında, savunmaya uygun bir durumda bulunuyordu”

“Şiddetli itirazlarıma rağmen Sarıkamış-Kars’a karşı bir saldırıya karar verilir. Dağ geçitlerinin zorlanabileceği farz olursa dahi Türklerde kale dövecek toprak olmadığından Kars’ın alınamayacağı önceden belli idi.”

“İki kolordu ile girişilen sol kanattan ilerleyiş karla örtülü dağ, yol ve izleri boyunca ikmal bakımından acınacak şartlar içinde yapılmıştır. Böylelikle her iki kolordunun perakende olarak yenilmesi sonucu elde edilmiştir, o sırada cepheden ileri sürülen bir üçüncü kolordu da faydasız olarak vuruşmaktaydı. Resmi rakamlara göre bu 90 000 kişiden ancak 12 000 kişi geri çekilmiştir ve bunlar acınacak durumda idiler.”

“Bütün öbürleri, öldürülmüş açlık veya soğuktan ölmüş veya tutsak edilmiştir. Savaşın tarihçileri bu saldırıyı yerinde ve doğru bir iş gibi gösterebilmek için boş yere uğraşacaklardır.”

Kış şartlarının ağır olarak yaşandığı bir dönemde Ruslara karşı yapılacak olan bu taarruzun çok zor bir iş olduğunu Enver Paşa’da biliyordu ancak taarruzda başarılı olunursa sonuçlarının ülkesine ve kendisine neler katabileceğini de biliyordu. Bunların yanında Enver Paşa, ordunun başında kendisinin bulunmasının asker üzerinde büyük tesir edeceğine ve başarının mutlaka geleceğine inanıyordu.

Bu dönemde Osmanlı Devleti’nin ekonomik durumu iyi değildi. Bunun yanında yol, nakliye imkanları da yetersizdi. Doğu Cephesi ikmal yollarına bağlanan Ulukışla İstasyonu Erzurum’a yaklaşık olarak 1000 kilometre uzaklıkta bulunuyor ve Türk askerleri Ulukışla’ya kadar trenle, sonrasında yürüyerek üç ay yaya birşekilde cepheye ulaşıyorlardı.¹⁹⁹ Ordunun lojistik ihtiyacını karşılayacak nakliye imkanları ve taşımacılıkta kullanılacak hayvan sayısı da yetersiz olduğu için Türk askerine malzeme taşıma görevi de verilmişti. Bu dönemde karalardan olduğu gibi denizlerden de lojistik destek olması gerektiği kadar sağlanabilmiş değildi. Karadeniz’den gemiler vasıtasıyla Trabzon’a, sonrasında ise karayolu ile cephe bölgesine gönderilecek olan yardım malzemeleri Rusya’nın Karadeniz’i kuşatması ve yardımları taşıyan gemileri batırması nedeniyle sekteye uğramıştı.

Bu süreçte Anadolu’nun her yanına yayılan salgın hastalıklar da Osmanlı Devleti’ni zor durumda bırakmıştır. Devlet bu salgın hastalıklarla mücadelede tıbbi malzeme

¹⁹⁹ Hümmet Kanal, “Sarıkamış Harekâtı Esnasında Cephe Yaşananlar ve Anadolu’ya Etkileri”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt: 54, Sayı: 2, Ankara 2014, s. 89.

sağlamak konusunda oldukça yetersizdir. Salgın hastalıkların yayılmasına neden olan etkenlerden birisi de firar eden askerler olmuştur. Tifüs hastalığına yakalanan askerin cepheden kaçarak memleketlerine dönmesi bu hastalığın Anadolu’da yayılmasında etkili olmuştur. Sarıkamış Harekatı’nda günlerce banyo yapamayan askerler bitlenmiştir ve bu bitlerde tifüs hastalığına neden olmuştur.

Erzurum o dönemde hem önemli ticaret merkezi hem de savaşta yara alan ve hastalığa yakalanan ordu mensuplarının sevk edildiği önemli bir merkez konumunda olmuştur.²⁰⁰ Savaşın başlamasıyla birlikte şehirde asker yoğunluğunun artması sonucunda şehirde tifüs hastası oldukça artmıştır. Ticaret için Erzurum’a uğrayan tüccarlar da bu hastalığı yakalanıp hastalığı kendi şehirlerine taşıdığı bilinmektedir.

Hikmet Özdemir’e göre:²⁰¹ “*Asıl facia, Sarıkamış’tan sonra başlamıştır. Ordu’nun büyük kısmının erimesiyle neticelenen bu dramatik seferin ardından Hasankale, Pasinler ovasındaki köyler, Erzurum, Erzurum ovasındaki köyler, hasta, zuafa ve bitkin askerlerle dolmuş, hastaneler hastaları almamışlardır. Birçok hastanelerde hemen bütün hekimler ve idare memurları lekeli tifoya tutulmuşlardır.*”

1914-1918 yılları arasında şehadete eren üç yüz civarı sağlık subayının 222 tanesi tifüsten hayatını kaybetmiş olup, Büyük Savaş’ta Türk sağlık subayların önemli bir kısmı bu salgın hastalıklarla mücadele ederken hayatlarını kaybetmişlerdir.²⁰²

Sonuç olarak Sarıkamış Taarruzu Türklerin büyük kayıplar vermesine ve askerin büyük çoğunluğunun Rus ordusuna kurşun sıkmadan donarak ve açlıktan ölmesine neden olmuştur. Türklerin Kafkaslarda yaşamış olduğu bu hezimet basına uygulanan sansür yüzünden Türk basınında yer bulamamıştır. Sadece elde edilen bazı başarılarla ilgili küçük haberler yapılmıştır. Buna karşılık almış olduğumuz ağır yenilgi Rus, İngiltere, Fransız ve hatta müttefikimiz olan Alman basınında ayrıntılı olarak yer bulmuştur.

Sarıkamış bozgunundan sonra Enver Paşa bu III. Orduyu yeniden teşkilatlandırmaya çalışmıştır. Paşanın amacı Ruslara karşı bir zafer kazanmaktır. Sarıkamış hezimetinden sonra Kafkas Cephesi’nde taarruz teşebbüsü Ruslara geçmiştir.

²⁰⁰ Kanal, *a.g.m.*, s.95.

²⁰¹ Hikmet Özdemir, **Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005, s.189.

²⁰² Özdemir, s. 193.

4.6.2. 1917 Rus Şubat ve Ekim İhtilalleri

Türklerin Almanya'nın yanında savaşa girmesiyle Rusların tarihi emellerine ulaşma imkân doğacağını düşünenler yanılmıştır. Türklerin Çanakkale'de kazanmış olduğu büyük zafer olayın gidişatını değiştirmiştir. Rusların Almanlar karşısında almış oldukları yenilgiler Çarlık hükümetini zora sokmuştur ve Çarlık hükümeti, müttefikleri İngiltere ve Fransa'dan yardım istemek zorunda kalmıştır.

İngiltere ve Fransa'nın Ruslara yardım gönderebilmeleri için Çanakkale ve İstanbul Boğazlarını geçmeleri gerekiyordu. Ancak boğazları geçmeyi başaramadılar ve Çarlık Rusya'sı büyük bir bunalıma sürüklendi. Hakları çiğnenen köylü ve işçi sınıfı komünistlerin kışkırtması sonucu isyan ettiler. Rusya'da ihtilalin yaşanmasında, ülkenin sanayi alanında ileri bir seviyede olduğu halde ülkede adil bir yönetimin bulunmaması, siyasi sistemin yetersiz olması ve II. Nikola tarafından verilen yanlış kararlar etkili olmuştur.

Nisan ayında Rus ihtilali hakkında Osmanlı basınında bilgiler verilmeye başlanmıştır. Yusuf Nadi Bey'in 18 Nisan 1917 tarihli Tasvir-i Efkâr Gazetesinde yazdığı şu satırlar Rus ihtilalinin neler getireceği hakkında bize ipucu vermektedir.²⁰³ Yusuf Nadi Bey'in "Yeni Rusya'da Amele ve Hükümet" adlı bu makalesine göre; "*Amele, Rusya'da hâkim duruma gelmeye başlamıştır; dolayısıyla Rusya'nın bundan böyle arazi ilhakını istememesi icap edecektir.*" Makaleye göre Rusya'da amelenin egemen olması Türkiye için olumlu sayılacak gelişme olmuştur.

1917 yılı 27 Şubat'ta Petrograd'da başlayan ve hızla Rusya'nın başka vilayetlerine de genişleyen ihtilalin haberleri İstanbul'a birkaç gün gecikmeyle yetişmiştir. Bu ihtilale ilişkin haberler Türk basınında dönemin önemli gazeteler arasında yer alan İkdâm, Tasvir-i Efkâr ve Tanin'de çok fazla yer bulamamıştır. Bunun başta iki nedeni vardır. Birincisi o dönemde basın üzerindeki askeri sansür, ikincisi de haberlerin Almanya ve Avusturya süzgecinden geçmesidir.²⁰⁴

Lenin'in idaresindeki Komünist-Bolşevik Partisi, 25 Ekim-7 Kasım 1917 tarihleri arasında Petrograd'da yaptığı bir hükümet darbesiyle Geçici Hükümeti devirmiş ve iktidar olmuştur. Darbenin gerçekleştirildiği gün Petrograd'da Sovyetlerin 2. Kongresi

²⁰³ **Tasvir-i Efkâr**, 18 Nisan 1917, Kurat, a.g.e, s.322.

²⁰⁴ Kurat, a.g.e, s.320.

yapılmış ve 26 Ekim 1917’te bu Kongre tarafından “Sulh Kararı” kabul edilmiştir. Sulh Kararı ile savaşmakta olan tüm devletlerin başka ülke topraklarını ilhak etmeden ve hiçbir şekilde zarar ödencesi isteminde bulunmadan sulh yapmaları talep edilmiştir.²⁰⁵ O dönemde Sovyetlerin kurduğu hükümet diğer devletlerce tanınmadığından Sovyet hükümetinin çıkarttığı sulh kararı da dünya kamuoyunda karşılık bulmamıştır. Ancak ilhaksız ve tazminatsız barış teklifi Türklerin dikkatini çekmiştir. Savaş boyunca birçok cephede ağır yenilgiler alan Osmanlı barışı sabırsızlıkla beklemektedir.

Rusyaların hem İtilaf grubundan hem de harpten ayrılması, Batı ülkeleri tarafından büyük tepki ile karşılanmış ve Batı ülkeleri Rusya’nın savaştan çekilmesini hainlik olarak görmüşlerdir. Yeni yönetimin daha önceden ülkeyi idare eden hükümetlerin borçlarını reddetmesi, topraklar ile fabrikaları kamulaştırması kapitalist Batılı devletlerin tepkisini artırmıştır.

Yusuf Nadi Bey tarafından Tasvir-i Efkâr gazetesinde yazılan makalelerde bu barış kararı olumlu karşılanmış ve Lenin’in barışçı bir lider olması üzerinde durulmuştur. Bu dönemde basın üzerinde askeri sansürün olduğu bilindiğine göre iktidardaki İttihatçılardan onay almadan böyle yazıların yazılamayacağı muhakkaktır. Dolayısıyla hükümet yetkilileri bu konuda açıklama yapmasalar da Yusuf Nadi Bey’in kaleme aldığı bu makaleler hükümetin düşüncelerini yansıtmaktadır diyebiliriz.

İlhaksız ve tazminatsız barış kararının devamında yaşanan gelişmeler Osmanlı Devleti’ni yakından alakadar ediyordu. Osmanlı açısından önemli olan bu gelişme; Sovyet hükümetinin, Çarlık Rusya’sı döneminde Fransızlar ve İngilizler ile yapmış olduğu saklı anlaşmaları açıklayacağını duyurmasıdır. 23 Kasım 1917 tarihinde hem Pravda hem de İzvestia gazetesi yapılan bu saklı anlaşmaları tüm dünyaya duyurmuştur. Aynı olay İkdâm Gazetesinde, “*Aferin Bolşevikler*” diye manşet olmuştu.²⁰⁶

Bolşevik ihtilali sonrası Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki savaşın bitmesi ihtimali ve sonrasında İtilaf devletlerinin Osmanlı Devleti’ni kendi aralarında paylaştıkları gizli antlaşmaların ortaya çıkması Türkler tarafından olumlu karşılanmıştır. Ancak

²⁰⁵ Kurat, a.g.e, s.327.

²⁰⁶ Marziye Memmedli, Hilal Akgüller, “*Brest Litovsk Barış Antlaşması’nın Siyasi Sonuçları (Sovyet Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu Açısından)*” **Belgi Dergisi, Denizli** s.2718.

Bolşeviklerin sosyalist fikirlerinin Anadolu’da yayılması ihtimali Osmanlı için olumsuz bir durumdur ve bu ihtilalin fikri yönünün Anadolu’ya yayılmaması için daha dikkatli davranılması gerektiği üzerinde durulmuştur.²⁰⁷

4.6.3. Beyaz Ruslar

Bolşevik İhtilali sonrası Bolşeviklerin Kızıl Ordusu ile karşı karşıya gelen Çarlık taraftarı Beyaz Ordu mağlup olmuştur. Alınan bu yenilgi sonrası Rusya’yı terk etmek durumunda kalan ordu mensupları ve sivillerin oluşturduğu gruba Beyaz Ordudan dolayı Beyaz Ruslar denilmiştir. Rusya’dan kaçmak durumunda kalan Beyaz Ruslar İstanbul üzerinden dünyanın çeşitli ülkelerine göç etmişlerdir. İstanbul’da kalan Rusların hayatları çok sıkıntılı geçmiştir. Rusya’nın üst tabakasında bulunan insanlar bir anda bit pazarında değerli eşyalarını satacak duruma düşmüşlerdir.²⁰⁸ Rusya’nın soyluları ve seçkin insanları günlerce yabancı ülkelerin büyükelçilik ve konsolosluklarında vize ve pasaport alabilmek için sıra beklemişlerdir. Gidebilenler gitmiş kalanlar ise İstanbul’da hayatta kalma mücadelesi vermişlerdir. O dönemde İstanbul kendi halkının bile ihtiyaçlarını karşılayacak durumda değildir. En büyük sıkıntılardan birisini de ev bulma konusunda yaşamışlardır. Bu yüzden birkaç aile bir evde yaşamak durumunda kalmıştır.

Beyaz Rusların İstanbul’da yaptığı işler arasında; marangozluk, terzilik, şoförlük, çocuk bakıcılığı, sekreterlik, daktilo yazıcılığı, şarkıcılık gibi çeşitli uğraşlar bulunmaktadır. Beyaz Rusların İstanbul’da en yoğun bulundukları yer Beyoğlu semti iken Anadolu da ise daha çok Trabzon ve Rize’ye yerleşmişlerdir. Sovyet yetkilileri Beyaz Rusların Anadolu’ya göç etmesinden rahatsızlık duymuştur. Bunun nedenlerinden birisi de Beyaz Rusların elinde bulunan Rus ordusuna ait mühimmatları Ankara’daki Türk yönetimine satmalarındır. Sovyetlere ait yetkililer satılan bu silahların Rusya’ya ait olduğunu ve satılmasının uygun olmadığını belirtmişlerdir.²⁰⁹

²⁰⁷ Nejla Günay, “*Bolşevik İhtilali’nin Ardından Osmanlı Devleti’nin Rusya’daki Yeni Rejime Bakışı*”, (Ediör: Yeliz Okay), *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Güz 2019, S. 100, s.373.

²⁰⁸ Alim Kahraman, “*İstanbul’da Beyaz Ruslar*”, *Türk-Rus İlişkileri Üzerine Makaleler*, Doğu Kitapevi, İstanbul 2012, s. 9.

²⁰⁹ Kezban Acar Kaplan, “*Rusça ve Türkçe Kaynakların Işığında Beyaz Rus Mültecilerinin Anadolu’daki Yaşamları*”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXIV / 1, 2019, 1-22, s.12.

Rus mültecilerin ile Türkler arasındaki en önemli sorunlardan biriside iki milletin yaşayış şekillerinin çok benzersiz olmasıdır. Bu benzersizliğin Türk aile yapısına zarar verdiği gerekçesiyle toplumdan tepkiler yükselmiştir. Eşlerinin ve oğullarının bir Rus güzeline kapılıp evi terk etmesinden korkan şehrin önde gelen kadınları 1923 yılında dilekçe hazırlamışlar ve önlem alınması için resmi makamlara başvuruda bulunmuşlardır.²¹⁰

4.7. Brest Litovsk Barış Antlaşması

Bolşevik İhtilali yapıldıktan bir gün sonra 8 Kasım 1917’de Bolşevik Hükûmeti (SOVNARKOM) Başkanı Vladimir Lenin’in hazırladığı Barış Kanunu:²¹¹

“Savaş hâlinde olan tüm ülkelerin halk ve hükûmetlerine ilhaksız ve tazminatsız barış antlaşması imzalamaya;

Gizli ve saklı diplomasiyi lağvedilip halka açık ve şeffaf görüşmelerin yapılmasına;

Bir an önce minimum 3 aylık ateşkes ilan edip barış hazırlıklarına başlatılmasına;

Fransa, İngiltere ve Almanya gibi çok gelişmiş ülkelerin işçi sınıfını insanlığı kölelik ve sömürgeci kurtarmak ve bu yönde ilk adım atmış Rusya’ya yardım etmeğe çağırıyordu.”

24 Kasım tarihinde Vakit Gazetesi Lenin’in İşçi ve Asker Sovyeti’nde yaptığı bir konuşmadan şu sözleri aktarıyordu:²¹²

“Bundan sonra icra-yı hükümet edecek olan amele, köylü ve askerdir. Yeni Hükümet yeni kanunlar neşredecektir. Bu kanunlar yalnız Rusya için değil, tekmil dünya için yeni bir devir açacaktır. Yeni Rus İnkılabı bilumum memleketlerde amelenin memnuniyetle selamlamasını davet etmiştir. İnkılap tekemmülde devam edecektir.”

27 Kasım tarihinde Almanya ateşkesi kabul etmiştir ve 1 Aralık tarihinde Brest-Litvosk’ta görüşmelere karar verilmiştir. Çarlık Rusya’sı, İngiltere ve Fransa’nın

²¹⁰ Kahraman, a.g.m, s. 16.

²¹¹ Eldar Abbasov, “*Bolşevik İhtilali Sonrası Rusya-Osmanlı İlişkileri*”, **100. Yılında Mondros Mütarekesi ve Karadeniz’de Millî Mücadele Uluslararası Sempozyumu**, Cilt:1 Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, s.31.

²¹² Vakit, 24 Kasım 1917, Uygur Kocabaşoğlu, Metin Berge, **Bolşevik İhtilali ve Osmanlılar**, Kebikeç Yayınları, Ankara 1994, s.106.

Boğazlar ve İstanbul ile ilgili gizli antlaşmaları yayınlanmıştır ancak Bolşevikler bu durumdan umduğunu bulamamıştır.

Bolşevikler Rus askerini ve köylüsünü yanlarına çekebilmek için iki slogan kullanmışlardır. Bunlardan birisi harbe son vermek, diğeri de toprağın derhal köylüye dağıtılmasıdır.²¹³ Bu sloganlar kısa sürede etkisini göstermeye başlamıştır ve Rus ordusu siperleri bırakıp kitleler halinde evlerine dönmeye başlamıştır. Bolşevikler ayakta kalabilmek için vaatlerini yerine getirmek zorunda kalmışlardır. Çünkü askerin büyük çoğunluğu Bolşeviklerin bu vaatlerine inanıp cepheyi terk etmiş olsa da kıtalardan birçoğu özellikle de Kazaklar, zabitlerin kumandasında ve Bolşeviklerin etkisi altında değildir.

Bolşevikler barış kararını yerine getirirken ülke menfaatlerini de göz ardı etmemişlerdir. Lenin tarafından kaleme alınan barış kararının çok da samimi olmadığı ilerleyen süreçte yaşanarak görülmüştür. Ancak bu kararın ilan edildiği dönemde halkın savaş yorgunu olması nedeniyle barış sloganına ihtiyaç vardır. Yani Lenin barış kararını sadece propaganda amacıyla yayınlanmıştır.

Barış kararı istenilen sonucu vermeyince Sovyet hükümeti Rusya'nın müttefiklerinin onayını almadan Almanya ile ateşkes anlaşması için harekete geçmiştir.²¹⁴ Bu olay sonrası Avusturya-Macaristan, Alman, Türk ve Bulgar askeri ataşeleri ile Rus delegeleri Brest-Litovsk şehrinde geçici bir mütareke imzalayarak barış müzakerelerinin başlamasına karar vermişlerdir.

Enver Paşa Ruslar ile yapılacak olan barış şartları meselesinin en yetkili ve en ilgili ismidir. Çünkü II. Ordunun başarısız taarruzu, Erzurum, Trabzon ve Erzincan'ın Rusların eline geçmesi ve III. Ordunun hezimete uğraması Enver Paşa üzerinde derin izler bırakmıştır. Paşa Brest - Litovsk'ta Ruslardan talep edilmesi gereken şeyleri dönemin Berlin askeri ataşesi Zeki Paşa'ya bildirmiştir. Enver Paşa'nın Ruslardan istedikleri özet olarak şöyledir: Karadeniz'de ticaret gemileri serbestçe gidip gelebilmeleri, İran'ın hem Türkler ve Ruslarca boşaltılması, Rusların Türkiye sınırları içinde istila ettikleri alanları derhal boşaltmaları.

²¹³ Kurat, a.g.e, s.339.

²¹⁴ Kurat, a.g.e, s.341.

16 Aralık 1917 günü Brest-Litovsk'a gelen Rus heyeti üyelerinden L. Kamenev ile Zeki Paşa görüşme fırsatı bulmuştur ve Zeki Paşa L. Kamenev'e Rus işgali altındaki bölgenin boşaltılması konusunu iletmiştir. Kamenev işgal altındaki bölgenin boşaltılmasını kabul ettiklerini ancak bölgeden tehcir edilen vatandaşların memleketlerine geri döndürülmesi, taraflarca teşkil edilen bir komisyonun buna nezaret etmesi ve ahaliyi yerleştirdikten sonra Türkiye'ye bağlı kalmak veya muhtariyetle idare edilmek hususlarında belli edecekleri arzuya göre bura ahalisinin idare şekli Türkiye hükümeti tarafından garanti edilmeliydi.²¹⁵ Rusların buradaki amacı Doğu Anadolu Bölgesinde bir Ermenistan kurdurmaktır. Kamenev'in örtülü olarak talep ettiklerinin nihai amacı Doğu Anadolu Bölgesinde Rus güdümünde bir Ermenistan devleti kurdurmaktır. Zeki Paşa, Enver Paşa'dan aldığı emirle Ermenilerin işgal bölgesinde Müslümanlara yaptığı mezalimi ayrıntılı olarak anlatmış ancak Kamenev bu konuyu Sovyet hükümetine bildireceğini söylemekle yetinmiştir.

3-5 Aralık tarihli Ateşkes Görüşmeleri; 3 Aralık tarihinde kurullar bir araya gelmişlerdir, Alman heyetinin başında Doğu Cephesi Karargâh Başkanı General Max Hoffmann bulunmuştur, görüşmelerde Türkiye'yi Berlin Ataşemiliteri olan Zeki Paşa, Avusturya-Macaristan'ı Yarbay German Pokorny, Bulgaristan'ı ise Berlin Ataşemiliteri olan Yarbay Peter Ganchev temsil etmiştir.

Görüşmelere başlanıldığı gün Rus Heyeti'nin Başkanı Joffe Barış Kanunu'na göre Bolşeviklerin mütareke koşullarını açıklamıştır. Bu şartlardan ilki; ulusların kendi geleceklerini kendilerinin belirleme hakkı (selfdetermination) doğrultusunda ilhakin ve tazminatın olmadığı kapsamlı bir barış anlaşması oluşturmak ve savaşta yer alıp görüşmelerde bulunmayan devletlere ve bütün dünya milletlerine sulh çağrısı yapmaktır.²¹⁶

Barış görüşmelerinin ikinci gününde Rus askeri konular eksperisi Vasiliy Altfater ateşkesin koşullarını gündeme getirmiştir ve 6 ay sürecek olan bir ateşkes antlaşması; Ateşkes antlaşmasının imzalanması sonrası Doğu Cephesi'nden Batı Cephesi'ne asker sevkiyatına izin verilmemesi ve Moonsund (Dago, Ezel, Moon) adalarının Alman askerlerinden arındırılması hususları belirtilmiştir.²¹⁷

²¹⁵ Kurat, a.g.e, s.364.

²¹⁶ Abbasov, a.g.m, s.33.

²¹⁷ Abbasov, a.g.m, s.33.

Max Hoffmann Almanya ile İttifak Devletlerinin öbür azaları yenik devletler olarak masaya oturmadıklarını ve bu koşulların kesinlikle kabul edilmeyeceğini Rus kuruluna bildirmiştir. O günün akşamı ateşkes koşullarının Almanlarca onaylanmadığı Joffe, Vladimir Lenin ve Lev Trotski'ye bildirmiştir. Son geline noktaı değerlendirmek için, Joffe'ye barış görüşmelerine ara vererek en kısa sürede Petrograd'a gelmesi emri verilmiştir.

Joffe görüşmelerin üçüncü günü İttifak Devletleri heyetlerine görüşmelere bir hafta ara vermek teklifinde bulunmuştur. Rusya delegeleri Brest-Litovsk'tan ayrılmadan evvel Almanya ile 7-17 Aralık tarihleri arasında on günlük yalnızca Doğu Cephesi için yürürlükte olacak on dokuz maddeden oluşan geçici mütarekeyi imzalamışlardır.

13-15 Aralık tarihli Ateşkes Görüşmeleri; Ruslar, Ateşkes anlaşması sonrası Doğu Cephesi'nden Batı Cephesi'ne asker sevkiyatına izin verilmemesini ve Moonsund adalarının Alman askerlerinden arındırılmasını istiyordu. 15 Aralık'ta İttifak tarafı Rus tarafının kabul ettirmek istediğı koşulları esneterek ateşkes antlaşmasının imzalanmasını sağladı. Rus tarafı ile İttifak grubu arasında imzalanan dokuz maddeden oluşan Ateşkes Antlaşması şöyle idi:²¹⁸

"I- 17 Aralık 1917 saat 12.00'dan 14 Ocak 1918 saat 12.00'a kadar ateşkes ilan edilecek,

II- Ateşkes Baltık Denizi'nden Karadeniz'e kadar cephe hattını ve Asya'da Rusya-Türkiye cephesini kapsayacak, Moonsund adaları dâhil adı geçen cephelerde bulunan birlikler takviye almayacak ve 1 Ocak 1918 tarihine kadar Doğu Cephesi'nden Batı Cephesi'ne askerî birliklerin sevki durdurulacak,

III- Tarafların mevcut askerî bariyerlerin bulunduğu mevkiller demarkasyon hattı, bu bariyerler arasındaki bölge tarafsız bölge olarak kabul edilecek, Rusya-Türkiye cephesinde demarkasyon hattı ve tarafsız bölge başkomutanlarca tespit edilecektir.

IV- Anlaşmaya varmış devletlerin hakları arasında dostluk bağlarını pekiştirmek amacıyla antlaşmada öngörölmüş şartlar çerçevesinde askerlerin ilişkiye geçmesine müsaade edilecektir;

V- Ateşkes Baltık ve Karadeniz savaş filolarını da kapsayacak ve her iki denizde demarkasyon hattı tespit edilecektir.

VI- Eğitim amaçlı tüfek ateşleri demarkasyon hattının 5 km, topçu ateşleriye 15 km yakın olmaksızın yapılabilir;

²¹⁸ Abbasov, a.g.m, s.34-35.

VII- Antlaşma şartlarını kontrol etmek amacıyla Riga, Dvins, Brest-Litovsk, Berdiçeve, Koloçvare, Fokşani ve Odessa bölgelerinde özel komisyonlar oluşturulacak, aynı komisyonlar Rusya-Türkiye cephesinde başkomutanların kararı uyarınca tesis edilecektir.

VIII- Ateşkes anlaşması geçerlilik kazandığı tarih itibarıyla 5 Aralık 1917 tarihli Almanya ve Rusya arasında imzalanmış olan geçici ateşkes antlaşması yürürlükten kaldırılacaktır.

IX- İran'ın tarafsızlığını ve toprak dokunulmazlığını göz önünde bulundurarak Rusya ve Türkiye askeri birliklerini İran'dan çıkarmakta kararlı olduklarını beyan ederler ve bu prensipler bazında başkomutanlar hemen İran Hükûmetiyle irtibata geçecektir.”

4.7.1. Erzincan Mütarekesi

Osmanlı Devleti ve Ruslar arasında yapılan savaşı sona erdirmek ve Kafkasya Cephesi'nin ateşkes hükümlerini belirlemek için Erzincan'da iki devletin delegeleri masaya oturmuştur. Bu görüşme sonrası 14 maddelik mütareke metni imzalanarak 29 Ekim 1914'te başlayan Osmanlı-Rusya harbi son bulmuştur. Erzincan Mütarekesi²¹⁹ ile Sovyet Rusya ve Osmanlı Devleti arasındaki savaş sona ermiş olsa da imzalanan mütareke iki ülke arasındaki problemlerin kesin çözümü olamamıştır.

22-28 Aralık 1917 tarihli Brest-Litovsk Barış Antlaşması Görüşmeleri; Görüşmelere başlandığı gün Rusya delegesi Başkanı Adolf Joffe altı maddelik Genel Barış şartlarını gündeme getirmiştir. 28 Aralık tarihinde Rusya ve Türkiye taraflarının müzakereleri yapılmıştır. Yapılan müzakereler sonrasında İbrahim Hakkı Paşa, Rusya ve Türkiye ilişkilerinde müspet bir neticeye ulaşılacağını söylemiştir.

²¹⁹ Kurat, a.g.e, s. 333 “Erzincan Mütarekesi Maddeleri: 1-Mütarekenin başladığı tarih (5/18 Aralık 1917) 2-Karşılıklı olarak bütün düşmanca hareketlerin durdurulması 3-Kurmay haritası üzerinde “demarkasyon” hattının tespiti. 4-Herhangi bir askeri stratejik yer değiştirmelerin yapılmaması. 5-Mevcut askeri birliklerin bulunduğu yerlerde kalmaları fakat takviye almamaları. 6-Taarruz hazırlığı yapılmaması, fakat tüfek ve top atışlarının muayyen mesafede yapılabilmesi. 7-Keşif hareketlerinde bulunulmaması. 8-Demarkasyon hattı arasındaki tarafsız sahada her iki tarafın askeri ve sivil kimselerin giriş ve çıkışlarının yasak edilmesi. 9-Anlaşmazlıklar zuhurunda, her iki tarafın müzakerecilerinin bir araya gelmeleri ile halledilmesi. 10-Trafsız sahada işlenen cinayetlerin tetkik edilerek gereği gibi cezalandırılması. 11-İşbu mütareke ahkâmının Türkler tarafından kusursuz olarak riayet edileceğinin Türk Kumandanlığı tarafından taahhüt edilmesi. Kürtler tarafından düşmanca hareketler vukuu takdirinde Rus kuvvetleri tarafından, mezkûr sınır hattı içindeki Kürtlere karşı hiçbir ahkam tanımayan eşkıya muamelesi tatbik edilmesi. 12-Her iki tarafın iş bu mütarekeyi tamamlayıcı veya değiştirici mahiyette teklifte bulunmak hakkını haiz olması. 13-Harp halindeki devletler arasında Karadeniz’de mütareke akdedilecektir. Buna ait teferrüt her iki tarafın donanma mütehassıslarınca tespit edilecektir. Harp gemileri, sahillere 10 Verst (10,5 km.) den daha yakın bir mesafeye sokulamayacaklardır. 14-İşbu uzlaşmanın Türk ve Rus dillerinde kaleme alınmış olduğu ve her iki dilde yazılan murahasların imzasını taşıyan nüshalarından birer tanesi teati edilecektir.”

9 Ocak-10 Şubat 1918 tarihli Brest-Litovsk Barış Antlaşması Görüşmeleri; Türkiye Sadrazam Talat Paşa başkanlığında sekiz kişiden oluşan bir kurulla (Hariciye Nazırı Nesimi Bey, Ahmet İzzet Paşa, İbrahim Hakkı Paşa, Binbaşı Sadık Bey, Yüzbaşı Hüseyin Rauf Bey, Yüzbaşı Kemal Bey ve sekreter Vehib Bey) müzakerelere katılmıştır.

Çarlık Rusya'sı Doğu Anadolu Bölgesine hâkim olabilmek için kendisini Ermenilerin haklarının takipçisi olarak göstermeye çalışmıştır. Rusların işgali altındaki Doğu Anadolu'ya çok sayıda Ermeni göç ettirilmiş, o bölgenin yerlisi olan ve çoğunluğu teşkil eden Türk ve Müslüman halka türlü baskılar uygulanmış ve Ermeni çetelerin faaliyetleriyle bölgede Türklere soykırım uygulanmıştır. Çarlık Rusya'sının takip ettiği bu Ermeni Politikasını Bolşevikler de devam ettirmişlerdir. Lenin'in Ermenileri koruma politikasını devam ettirme nedenlerinden birisi de Bolşevik partisinin içerisinde güçlü Ermeni azalarında bulunmasıdır.

11 Ocak tarihinde Rus Hükümeti-Sovnarkom Başkanı olan Lenin ve Milletler Halk Komiseri olan Stalin'in onayıyla "Türkiye Ermenistan'ı Hakkında" bir yasa imzalanmıştır. Yasa, Rus işgalinde olan Türkiye Ermenistan'ı Ermenilerine öz belirlenim hakkı tanıyor ve bunun gerçekleştirilmesinin sadece Ermenilere serbestçe halk oylaması yapılmasını sağlayacak güvencenin sunulmasıyla olabileceğini belirtiyordu:

"Bölge nüfuzunun ve onların malvarlıklarının emniyetini sağlamak amacıyla Türkiye Ermenistan'ından hemen askeri birlikler çıkartılması ve halk milisi yaratılması;

Göçmen Ermenilerin ve dünyaya dağılmış mülteci Ermenilerin engelsiz Türkiye Ermenistan'ına dönüşünün sağlanması;

Savaş sırasında Türkiye devlet makamlarınca ülke içine zorunlu olarak göç ettirilen Ermenilerin Türkiye Ermenistan'ına dönüşünün sağlanması konusunun Türkiye'yle görüşmelerde masaya yatırılması;

Türkiye Ermenistan'ında geçici Halk Yönetimi yaratılması."²²⁰

Sovyet Rusya'nın Ermenilerle ilgili bu kararı Osmanlı heyetinde bulunanların tepkisine neden olmuştur. 18 Ocak'ta Trotsky'le görüşen Hariciye Nazırı Ahmed

²²⁰ Abbasov, a.g.m, s.39.

Nesimi Bey “Türkiye Ermenistan’ı Hakkında” Kanunun çok acı neticelere sebep olacağını, bu kararın Rus inkılabının prensiplerine uymadığını söylemiş ve karara kesinlikle karşı olduklarını bildirmiştir.²²¹ Leon Trotskiy Ermenilere Kürtlerin saldırılarına karşı kendilerini savunmaları için silah verilmesi durumunda Kürtlerin Ermenilere zarar veremeyeceklerini ve Kürtler Ermenilerle anlaşma yoluna gideceklerini söyleyerek dekreti haklı çıkarmaya çalışmıştır. Ahmed Nesimi Bey ve Leon Trotskiy görüşmeleri sonrası Talat Paşa Rusların Doğu Anadolu’dan çekilirken Ermenilere silah desteği vereceği görmüştür ve bölgenin tekrar ele geçirilebilmesi için askeri hazırlıklara başlanması gerektiği kararını vermiştir.

Ahmet İzzet Paşa 20 Ocak tarihinde Rusya’yı Kafkas Cephesinde Ermenileri silahlandırmakla suçlayarak ve Adolf Joffe’ye yazılı protesto sunmuştur. Talat Paşa ise Rusları, Ermeni Gönüllü birlikleri oluşturmakla ve Ermenilere silah yardımı yapmakla suçlamıştır. Talat Paşa ayrıca Ermenilerin bölge Müslümanlarına soykırım uyguladığını belirtmiştir.

1-3 Mart 1918 tarihli Brest-Litovsk Barış Antlaşması Görüşmeleri; 1 ve 3 Mart’ta antlaşma şartları tartışılmıştır. Tartışılan mühim meselelerden biride Kars, Ardahan ve Batum’un Türklere bırakılması olmuştur. Sokolnikov, Elviye-i Selase’nin Türklere bırakılması isteğini olumsuz karşılamıştır ve bu vilayetlerin tarih boyunca Türklerce elde edilemediğini söylemiştir. Buna karşılık Hakkı Paşa ise Elviye-i Selase’nin dört asırdan fazla Osmanlı Devleti’ne bağlı bulunduğunu, bölgeden çok uzaklarda yer alan Rusların o süreçte Moskova Düklüğü olarak bilindiğini, bu dönemde kendileri ile ilgisi bulunmadığını vurgulanmıştır. Hakkı Paşa Elviye-i Selase’nin Osmanlı Devleti’ne dahil olması konusunda Rus heyeti başkanına şöyle yanıt vermiştir:²²² “Rusya Heyet Başkanı bu toprakların hiçbir zaman Türk silahının gücüyle elde edilmediğini söyledi. Ben burada hangi yöntemle – silahlı mı, silahsız mı – toprak elde etmek tartışmasına girmek istemezdim. Eski ekol diplomatları bunların farkını açıklayabilir. Ama silah gücüyle toprak elde etmek yeni Rusya prensiplerine göre kesin bir argüman değildir.”

Kafkas Cephesinde Ruslarla birlikte hareket ederek bölgede Türklere büyük kayıp verdiren Ermeniler Brest Litovsk Antlaşması’nın imzalanmasından son derece rahatsız olmuşlardır. “Gazete de Lausan”da yayınlanan “*Ermenistan’ın Çöküşü*” başlıklı bir

²²¹ Kurat, a.g.e, s.370-371.

²²² Abbasov, a.g.m, s.45.

makalede, Ermeni çetelerin Ruslar ile birlikte hareket ederek Türk topraklarını işgal ettikleri ancak Brest Litovks Antlaşmasıyla Rusların Ermenilere ihanet ettiği, işgal edilen toprakların Türklere verilmemesi için dünyaya çağrı yapıldığı belirtilmektedir.²²³

3 Mart 1918'te Osmanlı Devleti, Almanya, Rusya, Avusturya Macaristan İmparatorluğu ve Bulgaristan 14 maddelik Brest-Litovsk Barış Antlaşması imzalamışlardır. Bu anlaşmayla: *“Rusya; Finlandiya, Ukrayna, Baltık Denizi kenarındaki arazileri, Belarus'un bir kısmını, Kars, Ardahan, Batum vilayetlerini terk etmeyi kabul etmiştir. Ukrayna Halk Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını tanımak zorunda kalmıştır. Sovyet Rusya, Brest-Litovsk Antlaşması ile nüfusunun %34'ünü, topraklarının %32'sini, sanayi şirketlerinin %54'ünü, demiryollarının %33'ünü, demir cevherinin %73'ünü, kömür madenlerinin %90'ını kaybetmiştir.”*²²⁴

4.8. Enver Paşa

1881 doğumlu olan Enver Paşa 1903 yılında yüzbaşı, 1906 yılında da binbaşı olmuştur. Enver Paşa Rumeli'de çeteler karşısında yürüttüğü hareketlerdeki başarılarından dolayı Mecidi ve Osmani nişanlar ile altın liyakat madalyasına layık görülmüştür.²²⁵ 1 Ekim 1907 tarihinde Rumeli'ye eşkıya takibi için görevlendirilen Enver Paşa 1908 yılında dağa çıkıp hürriyetin ilanı için isyan etmiştir.²²⁶ Enver Paşa'nın Makedonya gibi çeşitli milletleri bünyesinde barındıran, sürekli çete savaşlarının yaşandığı bir yere görevlendirilmesi onun 33 yaşında imparatorlukta tek başına söz sahibi olmasında etkili olmuştur.²²⁷

Makedonya ve çevresi patlamaya hazır barut fıçısı gibi bir hal almışken Manastır'da işleri daha da kötüye götüren bir olay yaşanmıştır. Manastırdaki Rus Başkonsolosu Rostkovski sokaklarda dolaşırken karşılaştığı askerlere sürekli hakaret edip onları dövmektedir. Hükümet ise Rusya ile bir kriz yaşamamak için bu olayların üstünü her seferinde kapatma yoluna gitmiştir. Rus Başkonsolos yine bir gün resmi binanın önünde nöbet tutan askerin kendisine selam durmasını istemiş ve askeri kamçı ile

²²³ BOA, HR-SYS, 2885-52.

²²⁴ Memmedli, Akgüller, *a.g.m.*, s.2713.

²²⁵ İlber Ortaylı, **Yakın Tarihin Gerçekleri**, Kronik Yayıncılık, İstanbul 2021, s.97.

²²⁶ Aydemir, Enver Paşa..., Cilt: I, s. 196.

²²⁷ Aydemir, Enver Paşa..., Cilt: I, s.465.

dövmeye başlamıştır.²²⁸ Bu durumu gururuna yediremeyen Türk askeri Rostkovski'yi öldürmüştür. Yaşanan bu gelişme sonucu Harp Divanı kurulmuş, tüm itirazlara rağmen askerin idamına karar verilmiştir.²²⁹ Türk askerinin idam edilmesine itiraz edenler arasında Enver Paşa da yer almıştır ve hükümetin Rusya karşısındaki bu aciz durumu sonrası Enver Paşa artık kurtuluş gününün gelmesi gerektiğini düşünmüştür.²³⁰

10 Temmuz 1908 tarihinde Hürriyet Kahramanı unvanı ile ünü artan Enver Paşa aynı tarihte Makedonya'ya bağlı Köprülü Kasabası'nda hürriyet ilanında bulunurken Rusya tarafından Osmanlı Devleti için söylenen Hasta Adam benzetmesine karşılık olarak hasta adamı tedavi ettik demiştir.²³¹

1912 yılında gönüllü olarak gittiği Trablusgarp'ta İtalyanlara karşı mücadele etmiştir. Burada yerli halkı İtalyanlara karşı örgütlemekte başarı olan Enver Paşa 1912 yılının sonlarına doğru Balkanlarda çıkan savaşa dahil olmak için Bingazi'den ayrılarak İstanbul'a dönmüştür.²³²

1913 Babıali Baskını sonrası Enver Paşa, İttihatçıların asker tarafının lideri olmuştur. II. Balkan Harbi devam ederken 22 Temmuz 1913 tarihinde Edirne'ye girmesi Enver Paşa'nın ününü daha da arttırmıştır ve 15 Aralık 1913 tarihinde miralay, 3 Ocak 1914 tarihinde mirliva, yine 3 Ocak 1914 tarihinde Harbiye Bakanı olmuştur.²³³

Enver Paşa çok yetenekli bir gençtir ve onun genç yaşında Osmanlı-Türk tarihinin en kalabalık ordusunun başına geçirilmesi büyük bir hata olarak görülmektedir.²³⁴ I. Dünya Savaşı'nın ilk yılında Sarıkamış'ta 90000 kişilik ordusunu zorlu kış şartları içerisinde kaybedince halkın Enver Paşa'ya olan güveni azalmıştır.²³⁵

Enver Paşa'nın Makedonya'da çetelerle mücadelelerde gösterdiği başarılar, II. Meşrutiyet'in ilanında oynadığı rol ve Trablusgarp'ta elde ettiği başarılar onun ününü

²²⁸ Aydemir, Enver Paşa..., Cilt: I, s.469.

²²⁹ Aydemir, Enver Paşa..., Cilt: I, s.469.

²³⁰ Aydemir, Enver Paşa..., Cilt: I, s.470.

²³¹ Şevket Süreyya Aydemir, **Enver Paşa Makedonya'dan Orta Asya'ya 1908-1914**, Cilt: II, Remzi Kitapevi, İstanbul 2019, s.246.

²³² M. Şükrü Hanioğlu, "*Enver Paşa*", **TDV İslam Ansiklopedisi**. Cilt: 11, İstanbul 1995, s.262.

²³³ Hanioğlu, *Enver Paşa*, s.262.

²³⁴ Ortaylı, a.g.e, s.93.

²³⁵ Şevket Süreyya Aydemir, **Suyu Arayan Adam**, Remzi Kitapevi, İstanbul 2017, s.167.

artırmış olsa da Mondros Mütarekesinden sonra hakkında olumsuz kampanyalar başlatılmıştır.²³⁶

1908-1918 yılları arasında yaşanan olayların sorumluluğunu üzerine alan İttihat ve Terakki liderlerinin birçoğu 1920-1922 yıllarında Moskova'da yaşamışlardır. Moskova'da yaşayan bu isimler arasında Enver Paşa, Cemal Paşa, Doktor Nazım ve Halil Paşa bulunmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı'nda alınan büyük yenilgi sonrası İttihatçılar için ülkede kalmak çok zordu. Harbin sonunda adil yargılanmayacaklarını düşündükleri için ülkeyi terk ettiler ancak Enver Paşa Anadolu direnişine Sakarya Savaşı'ndan sonra müdahale edip, lider olmaya çalışmıştır.²³⁷ Enver Paşa'nın bu girişimi sonuçsuz kalmıştır çünkü Sakarya Savaşı'nı kazanan Anadolu'nun Enver Paşa'ya ihtiyacı kalmamıştır.

Mütareke ile beraber bir Alman denizaltısı ile Odesa'ya ve oradan da Almanya'ya geçen Enver Paşa 1920 sıralarında uçakla Rusya'ya giderken Baltık kıyılarında düşüp bir süre mahpus kalmıştır.²³⁸ 1921'de Bakü üzerinden Türkistan'a geçen Enver Paşa 04/08/1922 de Şarki Buhara'da Balcuvan civarında gerçekleşen bir çatışmada şehit düşmüştür.²³⁹

Komünistler ile İttihatçılar arasında ne ideolojik ne de politik bir bağlantı olmamasına rağmen İttihatçıların birinci harbin ardından Moskova'ya gitmelerinin nedeni merak konusudur.²⁴⁰ Moskova sosyalizm için uğraşırken İttihatçıların gayesi ülkede monarşik bir meşrutiyet rejimini tesis etmek olmuştur. Rusların İttihatçıları kabul etmelerinin nedeni olarak İttihatçı liderlerin Şark milletleri veya Müslümanları üzerindeki prestijlerinden yararlanmak istedikleri ileri sürülmüştür ancak Moskova'nın İttihatçılar ile münasebetlerinin nedeni Şark memleketleri değil Türkiye meseleleri olmuştur.²⁴¹

²³⁶ Hanioğlu, *Enver Paşa*, s.264.

²³⁷ Ortaylı, a.g.e, s.100.

²³⁸ Aydemir, *Suyu Arayan...*, s.168.

²³⁹ Aydemir, *Suyu Arayan...*, s.168.

²⁴⁰ Aydemir, *Suyu Arayan...*, s.229.

²⁴¹ Aydemir, *Suyu Arayan...*, s.229.

4.8.1. Basmacı Hareketi

Basmacı baskın yapan anlamına gelmekte olup, Ruslar tarafından Türkmenistan, Başkurdistan ve Kırım’da faaliyet gösteren çeteciler için kullanılırken Türkistanlılar çeteciler tabirini kabul etmemiştir ve kendilerini Türkistan’ın bağımsızlığı için mücadele veren askerler olarak tanıtmışlardır.²⁴² Sovyet araştırmalarına göre Basmacı hareketini şu şekilde özetleyebiliriz:

“1- Sovyetlerin, basmacı hareketi ile ilgili araştırmaları, şimdiye kadar resmi devlet propagandasının ve Komünist Parti ilkelerinin tesiri altında idi. Bundan dolayı da olayları objektif bir tarzda veremezdi. Sovyet araştırmaları basmacılığının “devrim karşıtı, feodal beylerin ve ruhani sınıfın kendi hükümlerliklerini kurmak için çaba sarf ettiklerini, şovenist bir hareket” olduğunu iddia eder. Onlara göre basmacı hareketi “bir olgudur ve iç savaşın tezahürlerinden biridir.

2- Sovyetler, basmacı hareketinin, Almanlardan, Türklerden, İngilizlerden ve Amerikalılardan sürekli yardım aldığını her zaman iddia ederler. Ancak bunu ispat etmek için belgelerle bir delil ortaya koyamamışlardır.

3- Sovyetlerin basmacı araştırmaları, bu milli mücadelenin Türkistan’ın kitle hareketi olduğunu inkâr etmektedir. Onlar çok küçük bir karşıt grubun, örneğin din adamlarının ve zengin insanların Türkistan halkını etkilemeye çalıştığını iddia etmektedir.”²⁴³

Konuya ilişkin yapılan Sovyet araştırmaları basmacı hareketini feodallerin ve din adamlarının halk üzerinde hâkim olabilmek için başlattığı bir hareket olarak görmektedir.²⁴⁴ Sovyetlerin düşüncesine göre basmacı hareketi Türkistan halkının tamamının içinde yer aldığı bir hareket olmayıp sadece belli kesimin ülkede iç karışıklık çıkartmak için faaliyete geçtiği bir grubu ifade etmekteydi. Ancak hareketin içerisinde askerlerin, yöneticilerin, din adamlarının ve iyi eğitim görmüş ceditçilerin bulunması Sovyetlerin konuyu saptırmaya çalıştıklarının göstergesidir.²⁴⁵

Hareketin toplumsal temelini oluşmasında Sovyetlerin Türkistan halkının gelenek ve göreneklerine aykırı faaliyetlerde bulunması ve Sovyetlerin yerli halka terör faaliyetleri uygulaması etkili olmuştur. Rusya’nın Hokand Özerk yönetimini kan dökerek yok etmesi Türkistanlılar tarafından büyük tepki ile karşılanmış, bölge

²⁴² Abdulkadir Donuk, “Basmacı Hareketi” **TDV İslam Ansiklopedisi**. Cilt: 5, İstanbul 1992, s.107.

²⁴³ Baymirza Hayit, **Basmacılar Türkistan Milli Mücadele Tarihi (1917-1934)**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997, s. 3

²⁴⁴ Saltanat Kydyralieva, “*Türk ve Rus Kaynaklarına Göre Türkistan’da Basmacı Hareketi (1916–1924)*”, Yayınlanmış Doktora Tezi, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, s. 3.

²⁴⁵ Kydyralieva, a.g.tz, s. 3

halkının bağımsızlık duygularını geliştirmiş ve böylece Basmacı Harekâtı başlamıştır.²⁴⁶

Basmacı Hareketi'nin sloganı “*Türkistan Türkistanlılarındır*” olmuştur ve harekât 1918 yılında Korbaşı Ergaş öncülüğünde başlamıştır. Bundan sonraki süreçte bu bölgede çok kan akmıştır.

Türkistan'ın önde gelen isimleri 1917 yılının aralık ayında Hokand şehrinde Türkistan Muhtar Cumhuriyeti'ni kurmuşlardır. Ancak Moskova'da bulunan Sovyet rehberleri kurulmuş olan bu muhtariyete karşı durmuşlardır. Rus askeri kuvvetleri ile Taşnaksutyun Partisine bağlı Ermeniler şubat başlarından itibaren Hokand şehrine saldırı başlatmışlardır. Korbaş Ergaş liderliğinde Muhtariyet hükümeti polisleri Hokand'ı savunmak durumunda kalmışlardır. Yaşanan çatışmalar neticesinde şehirde 10000'in üzerinde Türkistanlı şehid edilmiştir ve şubat ayının 22'sinde şehir Rus ve Ermeni askerlerince işgal edilmiştir.²⁴⁷ Hokand'da yaşanan bu acı gelişmeler kısa bir zamanda tüm Türkistan bölgesine yayılmıştır.

Ergaş Korbaşı, Hokand Muhtariyeti'nin dağıtılması sonrası dağa çıkmıştır ve Fergana bölgesinde Sovyet idaresine karşı silahlı mücadele başlatmıştır. Başlarda Ergaş Korbaşı liderliğinde sürdürülen bu hareket Muhammed Emin ve Şir Muhammed Beğ gibi isimlerin desteğiyle daha güçlü hale gelmiştir. Fergana bölgesinde Rus güçlerine karşı yapılan mücadeleler Korbaşların arasında bulunan rekabetten ve anlaşmazlıklardan dolayı istenilen sonuca ulaşmamıştır. Düzensiz bir şekilde yürütülen bu çatışma ortamı Rusların düzenli hareketleri ve Türklerden üstün olan cephanesi karşısında başarısız olmuştur.²⁴⁸

Sovyetler basmacı hareketini bastırmak amacıyla Filipov, Sofonov ve Spasibov'un bir araya geldiği ihtilal cephesi oluşturmuştur. İhtilal cephesi yönetiminin başarısız olmasından dolayı 5 kişiden oluşan ihtilal komitesi kurulmuştur. Yapılan bu çalışmalar sonuç vermediğinden dolayı Sovyet yönetimi daha sert önlemler almaya başlamıştır ve 1919 senesi ortasında Türkistan'da “Türkistan Cephesi”ni açmışlardır.²⁴⁹ Türkistan

²⁴⁶ Sultan Gök, “*Türkistan Mücadelesi ve Basmacılar*”, *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, Konya 2012, s.75.

²⁴⁷ Yenal Ünal, “*Basmacılık Hareketi 1*”, *Bartın Halk Gazetesi*, 9 Kasım 2015, Sayı, 2869.

²⁴⁸ Ercan Çelebi, “*Yaş Türkistan Dergisine Göre Türkistan Millî Mücadelesi*”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 152.

²⁴⁹ Ünal, “*Basmacılık Hareketi 2*”, *Bartın Halk Gazetesi*, 12 Kasım 2015, Sayı, 2872.

Cephesi başkumandanlığı görevine Frunze atanmıştır ve yaşanan bu gelişme sonrasında bölgede çatışmaların şiddeti artarak devam etmiştir.

Basmacı hareketinde Enver Paşa'nın rolü yadsınamaz. Sovyetler Enver Paşa'yı Orta Asya'da bulunan basmacıları yatıştırmak için Türkistan bölgesine göndermeyi istemişlerdir. Enver Paşa Sovyetlerin bu isteğini olumlu karşılamıştır ancak bölgeye Sovyetlerin istediklerini yapmak için değil Türkistan'ın bağımsızlığı yolunda mücadele vermek için gitmiştir.

Enver Paşa Türkistan'a gitmeden önce bölge ile ilgili ayrıntılı bilgiye sahip değildi. Dilleri, mezhepleri, dinleri ve sosyal tabakaları ile Türkistan halkları arasındaki çözülmesi zor problemler vardı ve Enver Paşa Türkistan'a geçmeden önce bölgede hangi yolu izlerse başarılı olacağı konusunda kararsızdı.²⁵⁰ Ortaasya'da yaşayan Müslümanların yaşam standartları oldukça düşüktür ve Rus idaresi tarafından Müslüman halkın olması gerektiği gibi eğitim almaları hep engellenmiştir. Halkın eğitim, bilim ve kültür alanında faaliyet göstermeleri neredeyse yasaktır.²⁵¹ Bu şartlar altında yaşamaya mahkûm edilen halkı örgütleyip mücadele başlatmak çok zordu ve Enver Paşa'nın bölge hakkında yeterli bilgiye sahip olmaması işi daha da zorlaştırıyordu.

Enver Paşa'nın Buhara'ya ulaştıktan sonra görüştüğü önemli isimlerden biriside Zeki Velidi Toğan'dır. Teşrinievvelin (ekimin) 24'ünde (921) görüşen Zeki Velidi Toğan ile görüşen Enver Paşa Zeki beyden Buhara harekâtı hakkında ayrıntılı bilgi istemiştir.²⁵² Enver Paşa Zeki Velidi Toğan'ı dinledikten sonra *"Ben vakit geçirmeden, Şarki Buhara'ya ve oradan Fergane'ye geçerek, bütün Basmacı (Baskıncı) hareketinin başına geçmek istiyorum. Bu iş için, uzun boylu düşünerek, icabeden bütün tedbirleri aldım. Yanımda, bu sahada çalışabilecek değerli zabıtlarım da var. Siz lütfen, bizim hareketlerimizi kolaylaştırmak için at vesaire gibi ihtiyaçlarımızı temin edebilir misiniz?"*²⁵³ demiştir. Enver Paşa'nın hedefleri karşısında çok şaşırın Zeki Velidi Toğan birkaç gün sonra Enver Paşa'ya şunları söylemiştir: *"Bolşevikler, harici düşmandan kurtulmak üzeredirler. Bu netice onların, bugün yarın Türkistan'a diledikleri kadar kuvvet göndermelerini temin edecektir. Türkistan ise bu*

²⁵⁰ Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa 1914-1922**, Cilt: III, Remzi Kitapevi, 2015 İstanbul, s. 591-592.

²⁵¹ Aydemir, Makedonya'dan Ortaasya'ya ..., Cilt: III, s. 595.

²⁵² Aydemir, Makedonya'dan Ortaasya'ya ..., Cilt: III, s. 598.

²⁵³ Aydemir, Makedonya'dan Ortaasya'ya ..., Cilt: III, s. 598-599.

yıl, büyük bir kıtlık içindedir. Bilhassa Fergane'de Basmacılar, iaşe zorluğu içinde kıvranmaktadır. Siz, Basmacıların arasına girdikten sonra cephe açıp harp etmek mecburiyetinde kalacaksınız. Halbuki bütün bu havzada, şimdiki halde, beş altı bin insanı bile beslemek maddeten imkansızdır. Çete harbi yapmaya kalkarsanız, karşınıza gelecek büyük Bolşevik ordusu ile başa çıkmak, elinizden gelmez. Şarki Buhara Basmacılarını ele alabilmeniz için ise, her şeyden evvel, Afganistan ve oradaki Buhara Emirini ele almanız gereklidir. Buhara Emiri sizi tanımaz ve kendi kuvvetlerine tanıtmazsa, mümkün değil, kimseye meramınızı anlatmazsınız. Hatta korkulur ki, bu Emir, size umduğunuz gibi iyi kabul gösterecek yerde, bilakis bir rakip sayarak, arkanızdan entrikalar çevirecektir. Unutmamalı ki bugüne kadar Basmacılık vesair teşkilata, Rusya'nın dahili işlerinden bir vasfını muhafaza etmiştir. Halbuki buna siz karıştıktan sonra, bu hareket, bir Pan-İslamizm hareketi gibi görünür. Ve bu görünüş, Türklerden başka herkesi aleyhinize çevirir. Bu da, Türkistan'daki bütün Rusların, milli gayeleri yolunda, Bolşeviklerin etrafında birleşmelerini intaç edebilir. Cemal Paşa, bir sene kadar Afganistan'da bulundu. Ama biz, şimdi size anlattığımız şeyleri, yani Afganistan'da kalarak Türkistan'a yardım edebileceğini, ona anlatamamıştık.”²⁵⁴ Bölgenin genel durumu hakkında Enver Paşa'yı bilgilendirmeye çalışan Zeki Velidi Toğan, Enver Paşa'yı kararından döndürememiştir.

Enver Paşa'nın 8 Kasım 1921 tarihinde Türkistan'a gelip hareketin başına geçmesiyle Ruslar ağır kayıplar vermiş ve barış istemek durumunda kalmışlardır.²⁵⁵ Ancak Enver Paşa Türkistan topraklarındaki Rus askeri çıkmadıkça barışa yanaşmamıştır. İlerleyen süreçte hareketin başarıları hep böyle devam etmemiş, Enver Paşa'nın 4 Ağustos 1922 tarihinde şehit edilmesi sonrası hareket varlığını sürdürmüştür ancak 1935'te Ruslar Basmacı Hareketi'ne kesin olarak son vermişlerdir.²⁵⁶

Basmacı Hareketi'nin başarısız olmasının çok sayıda nedeni vardır. Bu hareketin başarısızlığının en önemli nedenlerinden birisi şu şekilde izah edilebilir: “Ahalide Türkistanlılık duygusu mevcut değildi. Hokant, Buhara, Hive, Karatiğin, Şehr-i Sebz, Türkmen, Kazak, Kırgız kabileleri ve ayrı ayrı güçleri yerine Türkistan vatanperverliği mevcut olsa idi; Türkistan istiklalinin muhafazası ve ecnebi tazyikinden kurtulmak mümkün olabilirdi.”²⁵⁷

²⁵⁴ Aydemir, Makedonya'dan Ortaasya'ya ..., Cilt: III, s. 599-600.

²⁵⁵ Donuk, a.g.m, s.108.

²⁵⁶ Donuk, a.g.m, s.108.

²⁵⁷ Çelebi, a.g.tz, s.193

5. SONUÇ

II. Abdülhamid'in ülkede baskıcı bir yönetim uyguladığını düşünen bütün gruplar (Türk olanlar-olmayanlar, Müslüman olanlar-olmayanlar gibi) çatışan çıkarlarını bir yana bırakılmış ve Abdülhamid'e karşı birleşmişlerdir. Türlü çabalarla II. Meşrutiyet ilan edilmiş ve bu gelişme başlangıçta tüm çevrelerce çok olumlu karşılanmıştır. Ancak ilerleyen süreçte İttihat ve Terakki Cemiyeti kendisinden beklenen politikaları hayata geçirememiştir. Daha en baştan seçimlerde büyük başarı elde etmesine rağmen hükümette önemli görev almaktan geri durması İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin otoritesinin sarsılmasına neden olmuştur.

İkinci Meşrutiyet devri Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecini hızlandırmış olması nedeniyle içerisinde olumsuzluklar barındırmaktadır. Ancak bu devir tek bir kişinin, yani padişahın kesin egemenliğini ortadan kaldırma yolunu açması nedeniyle Türk tarihi açısından önemlidir. İttihatçılar Türklük duygusunu güçlendirerek Osmanlı Padişahlarının Türklüğü, önce İslamlık sonra Osmanlılık içinde eritmek gayesini sonlandırmıştır.

İttihat ve Terakki Fırkası devletin yönetimini ele aldıktan sonra özellikle ordu ve ekonomi konusunda yeni düzenlemelere gitmiştir. Ancak yapılan yeniliklerde istenilen başarı elde edilememiştir.

En büyük hata iktidarı ellerine geçirir geçirmez ihtilal öncesi vaat ettiklerini uygulamaya koymamaları olmuştur. İttihatçılar meşrutiyetin ilanı ile her şeyin olup bittiğini zannederek kendi varoluş gerekçelerini inkâr etmiş, kuru bir iktidar hırsına kapılmış ve iktidarlarını korumak için mücadele etmişlerdir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti ittihat (birlik), terakki (kalkınma) hedeflerini tam manası ile hayata geçirememiştir. Ancak yapılan bütün hatalara rağmen önce cemiyet sonra da parti içinde hizmet eden kişilerin iyi niyetli, vatansever ve çok cesur oldukları anlaşılmaktadır.

İttihatçıların iktidarda olduğu dönemler, Osmanlı Devleti'nin çöküş Rusya'nın ise yükseliş dönemine denk gelmektedir. Rusya'nın Osmanlı Devleti'nin bu zayıf durumundan yararlanarak Osmanlı topraklarına doğru yayılma politikası izlemesi,

İttihatçılar ile Ruslar arasındaki ilişkilerin zaman zaman gerginleşmesine neden olmuştur.

1905 yılında meydana gelen Rus ihtilali İttihatçılar tarafından yakından takip edilmiş olup, Rusya’da hayata geçirilen meşrutiyet idaresinin Osmanlı’da da bir gün mutlaka gerçekleştirilebileceği umudu doğmuştur.²⁵⁸ İkdâm gazetesi baş yazarı Ali Kemali Bey 19 Ağustos 1908 tarihli yazısında Rusların Türkiye’de ilan edilen meşrutiyeti desteklemesi gerektiğini ve iki devletin dış politikada yakın ilişkiler yürütmelerinin isabetli olacağını belirtmiştir.²⁵⁹ Bu ve buna benzer gelişmeler İttihatçıların meşrutiyetin ilanı sonrası Rusya ile yakınlaşmak istediklerinin kanıtı olabilir.

Rusya Boğazları ele geçirme politikası doğrultusunda çok sayıda girişimde bulunmuş ancak dönemin şartları buna müsaade etmemiştir. Rusya Balkanlarda ve Kafkaslarda bulunan ve Osmanlı idaresinde yaşayan milletleri ayaklandırarak Osmanlı Devleti’ni güçsüz bırakmak istemiştir. Özellikle Balkanlarda yaşayan Slav unsurları bahane ederek iç işlerimize karışmak istemiştir. İttihatçılar Osmanlılık düşüncesi doğrultusunda Rusya’nın bu girişimlerini sonuçsuz bırakma mücadelesi vermiş olsa da özellikle diplomasi konusunda sağlam bir kadroya sahip olmadıkları için hata üstüne hata yapmışlardır. Buna örnek olarak İttihatçıların, Kiliseler ve Mektepler Kanunu çıkartarak Rusya’nın istemiş olduğu Balkan İttifakının önünü açmaları gösterilebilir.

İttihatçıların ülkede iktidar olduğu dönemlerde Türk-Rus ilişkilerinde belirleyici unsurlardan birisi de Ermeni meselesi olmuştur. Balkan devletleri üzerindeki etkisini yitiren Rusya Balkanlarda uyguladığı politikayı Doğu Anadolu Bölgesi’nde de uygulamak istemiştir. Bu bölgede Ruslar ile iş birliği içinde olanlar ise Osmanlı Devleti’nin millet-i sadıka dediği Ermeniler olmuştur. Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşında Kafkas Cephesinde Ruslarla mücadele ederken Ermeniler Ruslarla iş birliği yaparak bölgedeki Müslüman halka zulmetmiştir. İttihatçılar Ermenilerin bu tavrı karşısında Tehcir Kanununu çıkarmak zorunda kalmışlardır ve Ermeni meselesi günümüzde de Türk toplumunun uğraşmak zorunda kaldığı bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir.

²⁵⁸ Kurat, a.g.e, s.139.

²⁵⁹ Kurat, a.g.e, s.150.

Rusya I. Dünya Savaşı öncesi İttihatçıların ittifak teklifini reddederek, bu savaşta Osmanlı-Alman ittifakının sağlanmasında etkili olmuştur. İki ülke bu büyük harpte Kafkas Cephesinde savaşmıştır ve ülkesinde çıkan Bolşevik ihtilali ile Rusya savaştan çekilmek zorunda kalmıştır. Rusya savaş sonunda imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması ile Kars, Ardahan ve Batum'u Osmanlı Devleti'ne iade etmiştir ayrıca Anadolu'nun doğusundan da çekilmiştir.

İttihatçıların Osmanlı Devlet yönetiminde etkin olduğu dönemlerde Rusya Osmanlı'nın zayıf durumundan yararlanma politikası izlemiş İttihatçı kadrolarda Rusya'nın bu politikasına karşı kendini koruma çabası içinde olmuşlardır. I. Dünya Savaşı sonrası her iki ülkenin de rejimi değişmiş olup, yeni rejimler çıkarları doğrultusunda zaman zaman birlikte hareket etmek durumunda kalmışlardır.

KAYNAKÇA

- Abbasov, E. (2019). Bolşevik ihtilali sonrası Rusya-Osmanlı ilişkileri. *100. Yılında Mondros Mütarekesi ve Karadeniz’de Millî Mücadele uluslararası sempozyumu*, 1, 31-56. Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları.
- Acar, Kaplan, K. (2019). Rusça ve Türkçe kaynakların ışığında Beyaz Rus mültecilerinin Anadolu’daki yaşamları. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 34(1), 1-22.
- Ahmad, F. (1985). İttihat ve Terakki’nin dış politikası (1908-1919). *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, 2, 293-303.
- Akgün, S. (1999). Ermeni sorunu. *Çağdaş Türk diplomasisi: 200 yıllık süreç, sempozyuma sunulan tebliğler*, 203-213. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Akkuş, T. (2008). *Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Bursa kent tarihinde Gayrimüslimler* (Yayın No. 226676) [Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/sistemGiris.jsp>
- Akşin, S. (1980). *100 soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Gerçek Yayınevi.
- Akşin, S. (2014). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. İmge.
- Aslanova, S. (2008). *20. yüzyılın başında Rusya’nın Osmanlı politikası (1903-1917)* (Yayın No. 226828) [Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/sistemGiris.jsp>
- Aydemir, Ş. S. (2018). *Enver Paşa Makedonya’dan Orta Asya’ya 1860-1908* (Cilt 1). Remzi Kitapevi.
- Aydemir, Ş. S. (2019). *Enver Paşa Makedonya’dan Orta Asya’ya 1908-1914* (Cilt 2). Remzi Kitapevi.
- Aydemir, Ş. S. (2015). *Makedonya’dan Ortaasya’ya Enver Paşa 1914-1922*, (Cilt 3). Remzi Kitapevi.
- Aydemir, Ş.S. (2017). *Suyu arayan adam*. Remzi Kitapevi.
- Başkanlık Osmanlı Arşivi, Babıali Evrak Odası. 4091-306769

- Başkanlık Osmanlı Arşivi, Babıali Evrak Odası. 4095-307064
- Başkanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perâkende Evrâkı Elçilik Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik, (Y..PRK.EŞA.), 13-24.
- Başkanlık Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti Petersburg Sefareti (HR.SFR.1...), 168-100
- Başkanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Evrak Odası Kalemi (DH.EUM.VRK.), 13-23
- Başkanlık Osmanlı Arşivi, Hariciye Siyasi, 2872-1
- Başkanlık Osmanlı Arşivi, Hariciye Siyasi, 2885-52
- Bayur, Y. H. (1959). İkinci Meşrutiyet devri üzerine bazı düşünceler. *Belleten*, 23(90), 267-295.
- Bayur, Y. H. (1991). *Türk inkılabı tarihi* (Cilt 3). (Kısım 1). Türk Tarih Kurumu.
- Bayur, Y. H. (1991). *Türk inkılabı tarihi* (Cilt 2). (Kısım 3). Türk Tarih Kurumu.
- Bayur, Y. H. (1991). *Türk inkılabı tarihi* (Cilt 2). (Kısım 4). Türk Tarih Kurumu.
- Berkes, N. (2004). *Türkiye’de çağdaşlaşma*. Yapı Kredi.
- Biçici, M. (2014). Hatıratlarla Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşına girişi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 693-722.
- Birinci, A. (2014). 31 Mart Vak’ası’nın bir yorumu. *Türkler Ansiklopedisi*, 13, 193-211.
- Bolsover, G. H. (1966). 1815-194 arasında Rus dış politikasına bir bakış. (Y. T. Kurat, Çev.). *Belleten*, 30(168), 265-290.
- Bulut, C. (2011). Jön Türkler ve Genç Almanlar. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 51(2), 181-195.
- Conker, O. (1942). *Türk - Rus savaşları*. Sümer.
- Çavdar, N. (2020). Ali Suavi’de terakki ve medeniyet düşüncesi: Muhbir yazılar. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 126, 307-322.
- Çelebi, E. (2000). *Yaş Türkistan dergisine göre Türkistan millî mücadelesi* (Yayın No. 92967) [Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/sistemGiris.jsp>

- Çelik, H. (2006). Muhbir. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 31, 426-427.
- Çelik, B. (2019). *Balkan ittifakı ve Osmanlı diplomasisi*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çetinsaya, G. & Buzpınar, Ş.T. (2005). Mithat Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 30, 7-11.
- Gürsel, H. F. (1968). *Tarih boyunca Türk Rus ilişkileri*. Ak Yayınları.
- Demir, A. (2016). Osmanlı hukukunda devletin yapısı. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 1-19.
- Demirtaş, B. (2007). Jön Türkler bağlamında Osmanlı'da Batılılaşma hareketleri. *U. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 389-408.
- Donuk, A. (1992). Basmacı Hareketi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 5, 107-108.
- Burak, D. M. (2003). Osmanlı Devleti'nde Jön Türkler Hareketi'nin başlaması ve etkileri. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, 14(14), 291-318.
- Eyicil, A. (2014). Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti. *Türkler Ansiklopedisi*, 13, 228-244.
- Emiroğlu, H. (2007). Fransız Devriminin Osmanlı Devleti üzerine etkisi ve Sonuçları. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 3(12), 117-146.
- Erdaş, S. (2000). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Boğazları (1841-1953)* (Yayın No. 97388) [Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/sistemGiris.jsp>
- Feyzioğlu, H. S. (2016). Hatıraların ışığında Balkan Savaşları. *DTCF Dergisi*, 56(2), 200-213.
- Gök, S. (2012). Türkistan Mücadelesi ve Basmacılar. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 75-77.

- Görgülü, İ. (1990). *On yıllık harbin kadrosu 1912-1922* [Basılmış Doktora Tezi]. Türk Tarih Kurumu.
- Günay, N. (2019). Bolşevik İhtilali'nin ardından Osmanlı Devleti'nin Rusya'daki yeni rejime bakışı. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 35(100), 353-376.
- Hanioğlu, M.Ş. (1995). Enver Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 11, 261-264.
- Hanioğlu, M.Ş. (2001). Jön Türkler. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 23, 584-587.
- Hanioğlu, M.Ş. (2004). Meşrutiyet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 29, 388-393.
- Hayit, B. (1997). *Basmacılar Türkistan millî mücadele tarihi (1917-1934)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hayta, N., & Ünal, U. (2018). *Osmanlı Devleti'nde yenileşme hareketleri*. Gazi Kitabevi.
- İkdam, 25 Mart 1914.
- Kaan, O. (2019). Türk siyasi tarihinde Jön Türk Kongreleri, *Harran Üniversitesi İİBF Dergisi*, 1-19.
- Kabacalı, A. (2018). *Talat Paşa'nın anıları*. Türkiye İş Bankası Kültür.
- Kahraman, A. (2012). İstanbul'da Beyaz Ruslar. *Türk-Rus İlişkileri Üzerine Makaleler*, 9-21.
- Kanal, H. (2014). Sarıkamış Harekâtı esnasında cephede yaşananlar ve Anadolu'ya Etkileri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 54(2), 87-114.
- Karal, E. Z. (2003). *Osmanlı tarihi* (Cilt 7). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Karal, E. Z. (2007). *Osmanlı tarihi* (Cilt 8). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Karlangıç, O. (2017). Adana iğtişâsı sırasında Ermeni-Türk propaganda savaşları. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 7(2/1), 11-27.
- Karpat, K. H. (2010). *İslam'ın siyasallaşması*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Kocabaşoğlu, U., & Metin. B. (1994). *Bolşevik ihtilali ve Osmanlılar*. Kebikeç Yayınları.
- Kodaman, B. (2014). II. Meşrutiyet dönemi (1908-1914). *Türkler Ansiklopedisi*, 13, 165-192.
- Koloğlu, O. (1999). İttihat ve Terakki Partisi'nin dış politikası. *Çağdaş Türk diplomasisi: 200 yıllık süreç, sempozyuma sunulan tebliğler*, 233-239. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Korkmaz, F. (2017). *Yeni Osmanlı cemiyeti kurucularından Mehmed Âyetullah Bey dönem-insan-eser*. Grafiker Yayınları.
- Kuran, A. (2000). *İnkılap tarihimiz ve Jön Türkler*. Kaynak.
- Kuran, A. (1948). *İnkılap tarihimiz ve İttihad ve Terakki*. Tan.
- Kurat, A. N. (2011). *Türkiye ve Rusya*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kurat, Y. T. (1990). 1878-1919 Arasında Türk-Rus ilişkileri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 16(27), 133-141.
- Kurat, Y. T. (1999). 1879-1919 Arasında Türk-Rus ilişkilerinin siyasal anatomisi. *Türk Rus ilişkilerinde 500 yıl, 1491-1992*, 139-145. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kurşun, Z., & Kahraman, K. (1994). Derviş Vahdeti. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 9, 198-200.
- Küçük, C. (1992). Balkan Savaşı. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 5, 23-25.
- Kydyralieva, S. (2015). *Türk ve Rus kaynaklarına göre Türkistan'da Basmacı Hareketi (1916–1924)* (Yayın No. 422320) [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/sistemGiris.jsp>
- Lewis, B. (2013). *Modern Türkiye'nin doğuşu* (B. B. Turna, Çev.). Arkadaş.
- Mardin, Ş. (2015). *Yeni Osmanlı düşüncesinin doğuşu*. İletişim.
- Memmedli, M., & Akgüller, H. (2020). Brest Litovsk Barış Antlaşması'nın siyasi sonuçları (Sovyet Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu açısından), *Belgi Dergisi*, 2(20), 2713-2734.

- Ortaylı, İ. (2021). *Yakın tarihin gerçekleri*. Kronik Yayıncılık.
- Özcan, A. (2007). Otuzbir Mart Vak'ası. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 34, 9-11.
- Özdemir, H. (2005). *Salgın hastalıklardan ölümler 1914-1918*. Türk Tarih Kurumu.
- Özel, S. (1998). Balkan ve Birinci Dünya Savaşları arasındaki dönemde Osmanlı Devleti Rus ilişkileri. *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, (12), 237-257
- Rooney, C. B. (2008). Osmanlı İmparatorluğu'na gelen İngiliz deniz Misyonları'nın uluslararası önemi. 1908-1914 (Ö. Kocatürk, Çev.). *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, (13-14), 73-106.
- Saray, M. (1994). Başlangıcından Petro'ya kadar Türk-Rus münasebetlerine genel bir bakış. *Tarih Dergisi*, (35), 193-222.
- Saray, M. (1998). *Türk – Rus münasebetlerinin bir analizi*. MEB.
- Sarı, E. (2020). Vizyoner liderlik: Mithat Paşa örneği. *Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi*, 3(2), 75-86.
- Sazonov, S. (2002). *Kader yılları-S. Sazanov'un anıları-Rusya eski dışişleri bakanı (1910-1916)*. (B. Önuçak, Çev.). İstanbul.
- Şıvgın, H. (2012). İttihat ve Terakki politikalarının Balkan ittifaklarını hızlandırmadaki rolü. *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 6(11), 1-15.
- Tamçelik, S. (2000). Osmanlı Devleti'nde anayasalı yönetim faaliyetleri ve Mithat Paşa'nın anayasa taslağı. *Erdem Dergisi*, 12(36), 1007-1032.
- Tasvir-i Efkar, 18 Nisan 1917.
- Tayhani, İ. (2007). Tarihte Türk-Rus ilişkileri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (22), 144-151.
- Tercüman-ı Hakikat, 14 Mayıs 1914.
- Topsakal, İ. (2016). Tarihi süreçte Rusya-Türkiye ilişkileri. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 33-53.

- Uçman, A. (1989). Ali Suavi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2, 445-448
- Uzman, N. (2008). *İttihat ve Terakki dönemi Türk-Rus ilişkileri (1908-1918)* (Yayın No. 229163) [Yüksel lisans tezi, Kafkas Üniversitesi].
YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/sistemGiris.jsp>
- Ülman, H. (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e dış politika ve doğu sorunu. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 1-2, 272-292.
- Ünal, H. (2014). İttihat-Terakki ve dış politika (1906-1909). *Türkler Ansiklopedisi*, 13, 373-403
- Ünal, Y. (2015). Basmacılık Hareketi 1, *Bartın Halk Gazetesi*.
- Ünal, Y. (2015). Basmacılık Hareketi 2, *Bartın Halk Gazetesi*.
- Ürkmez, N. (2006). *İkinci Abdülhamid'in modernleşme anlayışı*, (Yayın No. 205815) [Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/sistemGiris.jsp>
- Vakit, 24 Kasım 1917.
- Yıldırım, E. (2004). Türk sosyolojisinde pozitivizm: Bilginin sosyolojik tasarımı (1908-1945). *Dumlupınar Üniversitesi Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 107-130.
- Yılmaz, E. (2019). İngiliz resmî belgelerinde ve yabancı basında Adana Olayları-1909. *Belgi Dergisi*, 2(18), 1651-1670.
- Yiğit, M. (2009). *Ali Ferruh Bey'in Washington elçilik yılları (1898-1901)* (Yayın No. 249043) [Yüksel lisans tezi, Kocaeli Üniversitesi].

EKLER

EKLER

EKA

ق ١٠٠٠ ١٠٠٠

Le 100 100

وسول نومروسى

N° d'arrivée

دقیقه ساعت

h. m. de

ارسالی

Transmis par

دقیقه ساعت

h. m. de

بدأ بخاره

Commencé à

ختم بخاره

Fin à

مأمورك امضای

Signature de l'Employé

L'état n'accepte aucune responsabilité à raison du service de la télégraphie

مأمورك امضای

Signature de l'Employé

De pour

عن مکتب الی

نمبر الی	عدد کلمات	شروط	ساعت	دقیقه	روز و یاتب	طریق	اشارات مخصوصه
N° du dépôt	Nombre de mots	Group	Date du dépôt	Heures	Minutes	Mails ou solo	Indications non taxes
٢٢٢١٠	١٠٠			١٠			

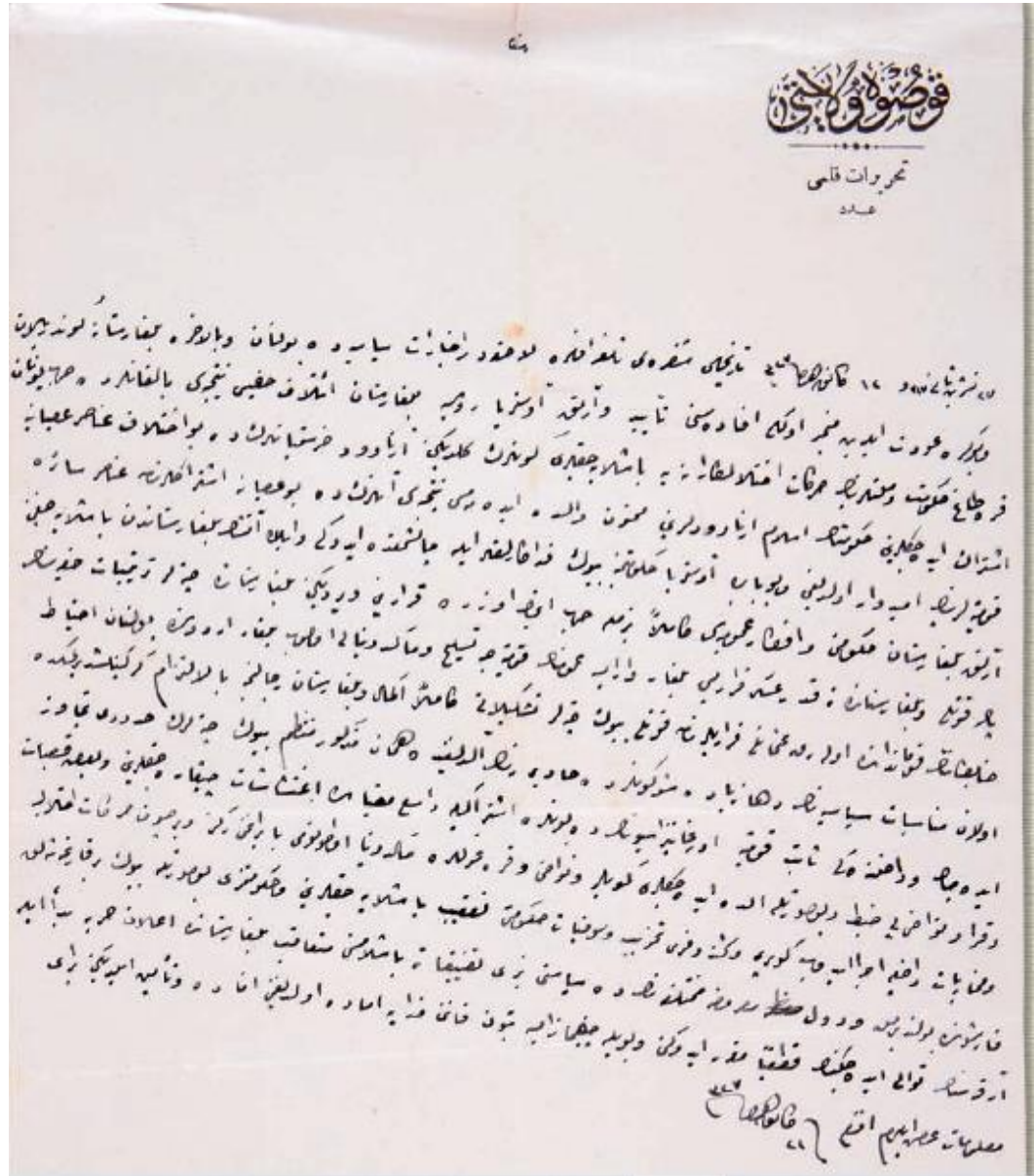
عنه تلکریف عیال بلاد کهنه

ارادات نیه متفرقه لریه تبع وزیر رسالتیه بحسبه احصاءه بویلا دوله کهنه
 لطیفانه تعلیمه مساعدده و احیای حاله اراده بویلا حقوق و عودیتون
 صلحه و قایم اسرارهم و یازار کونه قدر مجلس عیال کسانیه دایر فرما بویلا
 احضار بویلا بویلا رسالتیه عیال احوالک دایر کبار اولور مکتب
 ولایت اهلنده الیوم بویلا مکتب احوالک و احضار عیال کهنه و فراد کهنه
 عیال و مکتب و احضار کبار و احضار احوالک عیال کهنه و احضار عیال کهنه
 عیال و مکتب و احضار کبار و احضار احوالک عیال کهنه و احضار عیال کهنه

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, Sultan İkinci Abdülhamid'e Kanun-ı Esasi'nin yürürlüğe konması ve kapalı bulunan Meclisin yeniden açılması için 23 Temmuz 1908 günü Manastır'dan çektikleri telgraf.

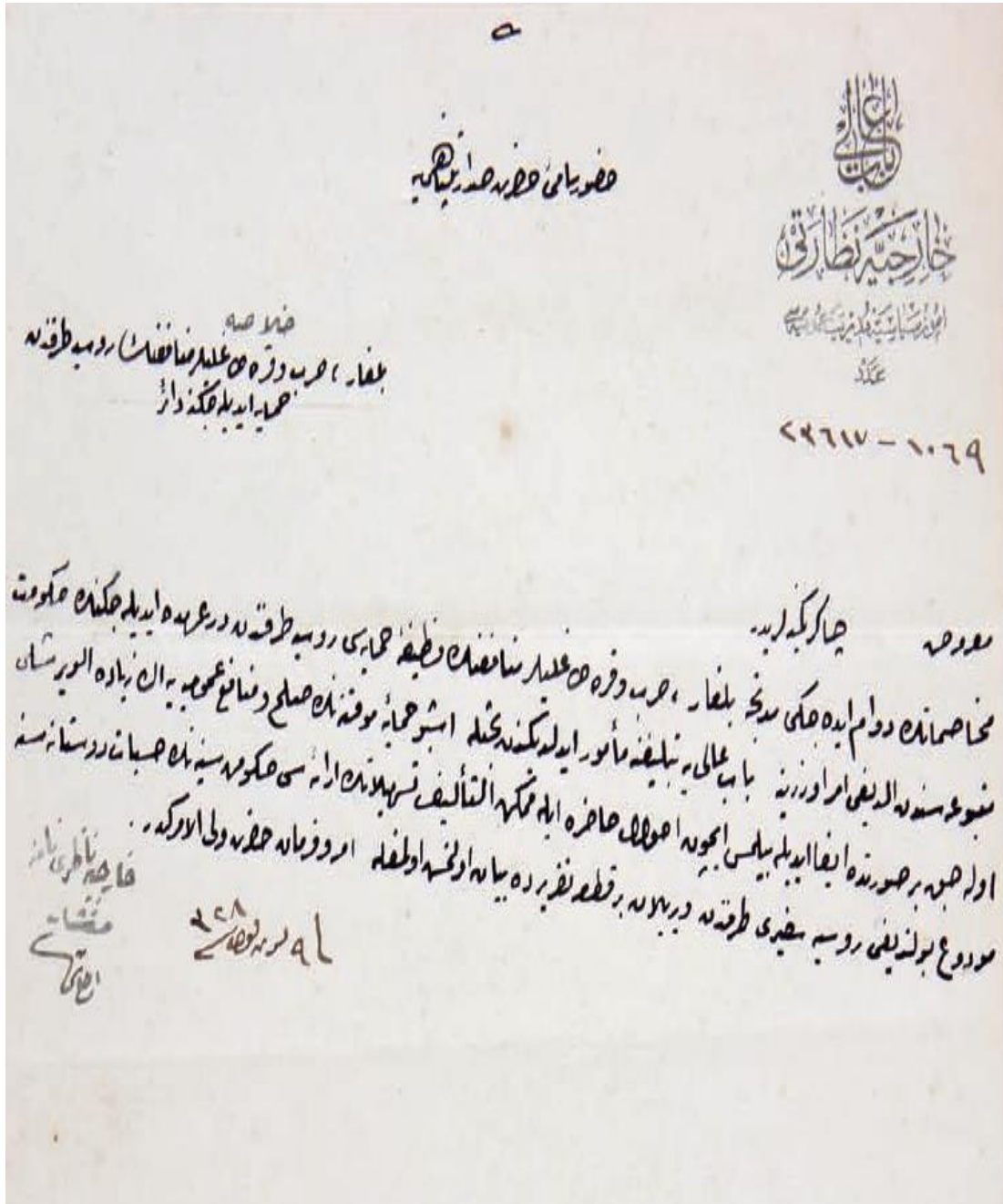
EKC

Avusturya ve Rusya'nın desteklediği Balkan Devletlerinin ittifak yapısı, Osmanlı'ya karşı savaş açacaklarına dair Kosova Valiliği'nden gelen rapor.²⁶¹

EK Ç

Savaş süresince Balkan Devletlerini (Bulgar, Sırp ve Karadağlılar) Rusya'nın temsil dair belge.²⁶²

²⁶² BEO, 4103/307676

EK D

RUS-ERMENİ İŞBİRLİĞİ

Kafkasya'da ve İran hududundaki Ermenilere Rusların silah dağıttığı, Rusya ve Türkiye Ermenilerini birleştirilerek müstakil bir devlet vaad ettikleri, bu amaçla Ermenilerinin dahilinde bir karışıklık çıkarmaları yönünde propagandalar yaptıkları, Rusların İran'dan da milis kuvvet topladıklarına dair Tahran sefirinin istihbarî arzı

3 EYLÜL 1914

Bâb-ı Âli
Hariciye Nezâreti
Şifre Kalemi
2434

Tahran Sefâret-i Seniyyesi'nden fi 3 Eylül [1]914 tarihli ve 406 numaralı telgrafnâmenin hallidir.

Kafkasya'da ve İran hududumuzdaki Ermenilere Rusların silah tevzî' ettiği tahakkuk ediyor. Tebriz Rusya konsolosu Ermeniler Rusya'ya muâvenet ettikleri takdirde Rusya ve Türkiye Ermenilerinin tevhiidiyle kendilerine muhtâriyet bahşedileceğini va'd eylemiştir. 22 Ağustos'dan yirmi sekize kadar Hoy'a vârid olan kuvvet orada 800 piyade, 400 Kazak süvarisi, 78 top olup Makü civarına gönderilmiş ve hâlâ o civardaki kuvvet mevcudunun 12.000 piyade, 1200 süvari, 124 topa bâliğ olduğu Hoy'dan bildiriliyor. Topların ecnâsının tasrihini sordum. Şehbender Van'daki Ermeniler ile Ruslar arasında muhaberât teâtî edildiğini ve dahilen karışıklık ikâ'ına çalışıldığını Ermeni Rus askerlerine de bu yolda telkinâtda bulunduğunu ilâve ile hudud üzerindeki Ermeni askerlerimizin geriye aldırılmasını

ve Kürtler hakkında takayyüdât-ı lâzîmede bulunulmasını tavsiye ediyor. Ruslar dünden beri İran Kazaklarının adedini Tahran'da ve vilâyât-ı mütecâvirede tezyîd için asker yazmağa başladılar. Salarü'd-Devle'nin bizim tarafa mülakâta geldiği ve Azerbaycan'ı kıyâma çalışdığımız musıran rivâyet olunuyor. Bu bâbda ma'lûmât ve talimât istirhâm olunur.

HR. SVS, 2362/3-14

EK E

YENİ RUS HÜKÜMETİ VE SAVAŞ

Rusya Başvekili ve Liberal Fırka üyelerinin yeni kurulan Rus cumhuriyetinin savaş taraftarı olmadığı, Almanlarla bir düşmanlıklarının bulunmadığı yönündeki görüşleri

30 MART 1917

Rusya ve Boğazlar

Zürih'den 30 Mart [1]917 tarihiyle *Fremdenblatt* gazetesine iş'âr olunur:

Rus Başvekil-i cedidinin ammisadesi ve Rus Liberal Fırkası'nın en ma'rûf azalarından Prens Lvov bazı gazeteciler ile icra ettiği bir mülâkât esnasında şu beyânâtta bulunmuşdur:

Bizde teşekkül etmekde olan ve kariben sûret-i kat'iyede teessüs edecek olan cumhuriyete tamıyla tarafdarım. Lâkin Melikof'un pek bâlâ-pervâzâne fütühat planını tasvib etmem. Bizdeki Amele Fırkası'nın sulh istediğine hiç şübhe yoktur. Lâkin sair muharib memleketlerdeki amele sınıfı dahi sulhü aynı şiddetle arzu ediyor. Öyle zannediyorum ki Rus Cumhuriyeti payidar olacak ve git gide daha ziyade rasânet edecektir. Vâkı'a Romanof'lar tekrar iktidara geçmek için bir teşebbüsde daha bulunacaklardır. Lâkin onların bundan muvaffak olmaları pek müşküldür. Çünkü hükûmet, millete bahşettiği gayet vâsi imtiyazât ve müsaadât sayesinde hemen bütün ahâliyi kendi tarafına celb ve âmâde etmişti. Hükûmet-i hâzıranın parolası "herçi-bâd-abâd zafer" dir. Lâkin Rusya Dersaâdeti alırsa uzak olmayan bir âtide yeni bir harb zuhur edecektir. Boğazlar beyne'l-milellesleştirilirse Rus milletinin âmâli kâfi derecede tatmin edilmiş olacaktır. Vaziyet-i hazıra-i harbiye esas ittihâz edilerekden akdölünacak herhangi bir sulh Rusya'yı felâkete düşürecektir. Zâten Rusya Londra Mukavelesine iştirâk ettiği için münferiden akd-i sulh edemez. Rusya ile Almanya arasında hakiki bir düşmanlık yoktur.

HR. MA, 1191/61_7-8

Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi II, (İstanbul: 2013)

EK F

BREST LİTOVSK GÖRÜŞMELERİ VE KAFKASLARDA YENİ DURUM

Brest Litovsk'da bulunan Osmanlı murahhası Zeki Paşa'nın Ukrayna'da kurulan yeni hükümetin iki temsilcisinden elde ettiği Osmanlı Kumandanlığı, Ukrayna'nın şimdilik Rusya Cumhuriyetler Birliği'ne dâhil bir cumhuriyet olarak kalmak istediği, Kırım ve Kafkasya'da yeni hükümetler teşekkül ettiği, Kırım'ın Ukrayna ile birlikte hareket etmek istediği hususlarında malumatları bildirmiş, bunun üzerine Kafkas ve Karadeniz donanmasının kimin kontrolünde olduğu, Kırım ve Kafkas hükümetlerinin kimlerden oluştuğu, sınırlarının nereler olduğu gibi Osmanlı Devleti için önemli hususların da bu temsilcilerden sorulması hakkında Enver Paşa'nın yazısı.

18 ARALIK 1917

Osmanlı Ordu-yı Hümayûnu

Başkumandanlık Vekâleti

Şube: 2

Numara: 25479/10448

Hariciye Nezâret-i Celîlesi'ne

Devletli efendim hazretleri

Brest-Litovsk'da murahhas Zeki Paşa hazretlerinden bugün aldığım telgrafda Ukrayna Hükûmet-i Cedîdesi tarafından gönderilen iki sivil zâbitin beyanatına göre Ukrayna'nın şimdilik Rusya ittihâd-ı cumhuriyesine dahil bir hükûmet-i cumhuriye şeklinde tamamen teşekkül ettiği ve keza Kırım ile Kürdistan ve sair Kafkas memâlikinin hükûmet-i müstakile olarak ilân edildiği ve Kırım Hükûmeti'nin Ukrayna ile beraber hareket etmek istedikleri Odessa'nın Hamburg gibi serbest şehir ve liman olacağı anlaşılmış olup bu iki zâtdan Kafkas Hükûmet-i mustakillesinin hangi unsurlardan mürekkebe ve hükûmetde gâlib unsur ile hükûmet reisinin ne cins ve kim olduğu ve keza Kırım Hükûmeti'nin muntıkası ile unsurları ve reisleri Karadeniz filosunun hangi hükûmet malı olduğu ve'l-hâsıl bize mühim olan Kafkas ve Karadeniz Donanmasının teşkilâtı ve siyasetleri ile Kafkas Hükûmeti'nin işgal edilmiş arazimizi tahliye edip etmeyecekleri ve Ukraynalıların vaziyetimiz hasebiyle bizimle istikbalde doğruca te'sis-i münasebat etmek niyetinde olup olmadıkları hakkında etraflı malumât alıp bildirmesini cevaben yazdım. Ol bâbda emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fî 18 Kanûn-ı evvel [1]333

Harbiye Nâzırı ve Başkumandan Vekili

Enver

Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi II, (İstanbul: 2013)